

ХУУЛЬ ЗҮЙН ҮНДЭСНИЙ ХҮРЭЭЛЭН

ХУУЛЬ ДЭЭДЛЭХ ЁС

ХУУЛЬ ЗҮЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭ, СУДАЛГАА, ОНОЛ,
ПРАКТИКИЙН СЭТГҮҮЛ

ЭНЭ ДУГААРТ:

Төрийн байгуулалтын хууль тогтоомж

Хүний нэр төр, алдар хүнд ба Үндсэн хуулийн эрх зүйн хамгаалалт

(Докторант Ш.Сүхбаатар) 3-4

Ерөнхийлөгчийн институтэд эрх

зүйт ёсны үүднээс хандах нь

(МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн докторант

Ч.Өнөрбаяр) 5-8

Монгол дахь хууль дээдлэх ёсны

төлөвшил - өнгөрсөн, одоо, ирээдүй

(Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ажилтан

Э.Ганболд) 9-10

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх

эрх

(ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

Д.Оросоо) 11-13

Татварын хууль тогтоомжийг

хэрэгжүүлэх явцад анхаарах зарим

асуудалд

(МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн багш, докторант

Ж.Жавзандаулам) 14-16

Хуулийн тайлбар

(Жайка-ийн эрх зүйн шинэтгэл, туслалцаа төслийн

мэргэжилтэн Танабэ Масанори) 17-18

Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө

ба Олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл

(МУИС-ийн Хууль зүйн сургуулийн багш, докторант

М.Батсуурь) 19-25

Прокурорын хяналт

Хорих ял эдлүүлэх зарим

тулгамдсан асуудал

(УЕПГ-ын Ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавих

хэлтсийн хяналтын прокурор

Ц.Мөнхбат) 26

Криминологи

Шилжилтийн үеийн Монгол Улс дахь

гэмт хэргийн чиг хандлага

(ХЗҮТ-ийн Криминологи судалгааны секторын

эрхлэгч Д.Зүмбэрэлхам) 27-28

Иргэний хууль тогтоомж

Өөртөө туслах нь өөрийн

хамгаалалтын арга болох тухай

асуудалд

(ТЕГ-ын Дээд сургуулийн багш, дэд профессор

Д.Бат - Өлзий) 29-30

Арбитрын ажиллагааны нууцлалын

зарим асуудал (ХЗҮТ-ийн Иргэний хууль

тогтоомжийн секторын эрхлэгч

Д.Цолмон) 31-36

Иргэний хуулийг тайлбарлах нь

(Цуврал) 37-50

Шударга өрсөлдөөн - бизнес эрхлэх

таатай орчинг бүрдүүлнэ

(Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах

газрын дарга Б.Жаргалсайхан) 51-52

Олон улсын эрх зүй, харьцуулсан эрх зүй

БНХАУ дахь хүний эрхийн төлөв байдал

(ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан

Б.Энх - Амгалан) 53-60

ОХУ-ын хязгаарлагдмал

хариуцлагатай компанийн эрх зүйн

зохицуулалтын зарим асуудал

(ХЗҮТ-ийн Сургалтын төвийн багш, магистр

Т.Жаргалсайхан) 61-64

Латин нэр томъёоны тайлбар

(Цуврал) 65-69

Авилгалын эсрэг НҮБ-ын конвенц ба

Монгол Улсын үндэсний хууль

тогтоомж : Уялдуулах арга зам

Академиц доктор, профессор Ж.Амарсанаа

Доктор, профессор Д.Зүмбэрэлхам

Магистр Ч.Нарантуяа 70-75

Эрх зүйн үйлчилгээ

Гэрчилж буй гэрээслэлээ сар бүр

гэрчилж байх ёстой

(Монголын нотариатын танхимын Мэдээллийн

албаны ажилтан П.Отгонжаргал) 76-78

Мэргэжлийн нотариатын эрх зүй

(Свердловск мужийн нотариатын танхимын

ерөнхийлөгч В.В.Ярков) 79-82

Цаг үе, үйл явдал

Ажил үйлсээрээ нэрээ мөнхөлсөн

хүн - Генерал А.Думбурай

(ЦЕГ-ын ажилтан, хурандаа П.Билгээ) 83-85

Мэдээ, мэдээлэл

Шинэ ном

86-87

Сэтгүүлийн зөвлөлийн бүрэлдэхүүн:

Ц.Бат-Орших Сэтгүүлийн зөвлөлийн ерөнхий эрхлэгч

Гишүүд:

Б.Бат-Эрдэнэ	- Цагдаагийн академийн дэд захирал
Л.Бямбаа	- Нийслэлийн шүүхийн шүүгч
Н.Дагва	- Нийслэлийн шүүхийн Тамгын хэлтсийн дарга
А.Доржготов	- Улсын дээд шүүхийн шүүгч
Л.Заяа	- ГТХАН-ийн ХСДСТ-ийн удирдагч
Д.Мөнхгэрэл	- ХЗДХЯ-ны газрын дарга
Э.Лхагвасүрэн	- Үндсэн хуулийн цэцийн ажилтан
Д.Наранчимэг	- Отгонтэнгэр их сургуулийн ректор
А.Оюунчимэг	- Монголын нотариатчдын танхимын ерөнхийлөгч
Т.Уранцэцэг	- Сонгинохайрхан дүүргийн ерөнхий шүүгч
Ш.Үнэнтөгс	- ХЗДХЯ-ны мэргэжилтэн
Б.Пүрэвням	- Монголын өмгөөлөгчдийн холбооны ерөнхийлөгч
Роберт Ла Монт	- АНУ-ын ОУХА-ийн "ШЭМШХ"-ийн удирдагч
Ж.Сайнжаргал	- Цагдаагийн ерөнхий газрын Тамгын газрын дарга
Я.Сайнжаргал	- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газрын даргын ажлын албаны дарга
Б.Цэрэнбалтав	- Улсын ерөнхий прокурорын орлогч
Б.Чимид	- ХЗҮТ-ийн Эрдэмтэн нарийн бичгийн дарга, доктор профессор
А.Энхжав	- Иргэний бүртгэл, мэдээллийн улсын төвийн дарга

Дугаарыг эрхэлсэн: С.Дэлгэрзаяа (Сэтгүүлийн хариуцлагатай нарийн бичгийн дарга)

Ц.Ариунжаргал (Сэтгүүлийн ажилтан)

Эрхлэн гаргагч: Хууль зүйн үндэсний төв

Редакцын хаяг: Улаанбаатар-46, Чингэлтэй дүүрэг, Сүхбаатарын талбай-7

Утас: 322094, 315736 Факс: 322094

Вэб сайт: www.legalcenter.mn

И-мэйл: Huuli_deedleh_yos@yahoo.com

Улсын Бүртгэлийн дугаар: 279

Хүний нэр төр, алдар хүнд ба Үндсэн хуулийн эрх зүйн хамгаалалт

Доктрнт Ш.Сүхбаатар

Хүний нэр төр, алдар хүнд, ажил эхргийн нэр хүндийг олон улсын болон бүс нутгийн хэмжээнд олон улсын конвенцээр, дотооддоо Үндсэн хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан бусад эрх зүйн актуудаар баталгаажуулж ирснийг эрдэм судлалын хүрээнд судалж, дүгнэх нь чухал шаардлагатай төдийгүй эрх зүйн шинэ тогтолцоог улам боловсронгуй болгоход ихээхэн ач холбогдолтой билээ.

Бидний өвөг дээдэс хүнийг "Түмэн бодисын охь, мянган амьтны манлай" гэх буюу "Хүн нэмбэл хүнс нэмнэ" гэхчилэнгээр дээдэлж, түүний нэр төр, алдар хүндийг хүлээн зөвшөөрч эрхэмлэсэн нь Монгол Улсын 1992 оны ардчилсан шинэ Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын нэг хэсэг юм.

Ийнхүү нэр төрөө эрхэмлэн дээдэлж сахин хамгаалах үзэл бодол бол хүн төрөлхтний нийтлэг ойлголт бөгөөд олон орны Үндсэн хуулинд энэ үзэл санаа тусгалаа олсон байдаг байна. Тухайлбал: Герман улс Үндсэн хуулийнхаа 1.1-д "Хүний нэр төр, эрхэмсэг оршихуй (Menschenwürde)-д халдаж болохгүй. Хүний нэр төрийг

хүндэтгэх нь төрийн үүрэг" хэмээн хүний мөн чанар, түүний үнэ цэнийг онцгойлон тодотгож, иргэний хүсэл, мөрөөдөл, нэр төр, эрхэм чанарыг хүндэтгэхийг төрдөө хууль болгосон байна.

Манай улсын хувьд ч хүний нэр төр, алдар хүндийг хамгаалах үзэл санаа нь эрт дээр үеэс уламжлагдан ирсэн нь тухайн цаг үеийнхээ "Үндсэн хууль"-ийн хэмжээнд тооцож болохуйц хууль цаазны бичгүүдэд тусгалаа олж иржээ.

"Монголын нууц товчоо"-ны баримтуудыг түшиглэн үзвээс Чингис хаан Уйгурын Идүүд хаанд Далайтуу Бэхи охиноо зарлиглан хатан болгож өгөөд "Хатагтай хүнд гурван эр бий. Анхны эр нь алтан төр, дараахь эр нь ариун нэр, түүний дараахь эр нь авсан эр мөн. Алтан төрийг хатуужиж дагавал ариун нэртэй болно. Ариун нэрийг бэхлэлбэл авсан эр ангид үл одно" хэмээн сургамжилсан нь их л гүн утга санааг агуулсан бөлгөө.

Чингисийн толгойлсон хаант төрд иргэдийн амь бие, нэр төрийн эсрэг үйлдлийг гэмт хэрэг гэж үзэж байсныг хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор И.Дашням "Чингисийн хаант улсын төр, хууль цааз" бүтээлдээ тэмдэглэжээ. Гэвч дээрх заалт нь Чингисийн хаант засаглал, түүний тэргүүний бие махбодь, удам угсаа, эрх мэдэл, нэр төрийг гэмт халдлагаас хамгаалсан шинжтэй байсан байна.

Монголчуудын нэр төр, алдар хүндээ хамгаалах зан заншил нь нийгмийн бүх гишүүдийн ашиг сонирхлыг илэрхийлж, үеийн үед уламжлагдан, нийгэмд ашиг тустай зан үйлийн горимуудыг бэхжүүлж ирсэн байна.

Нэлээд хожуу үед зан заншлын хажуугаар тухайн нийгмийнхээ онцлогийг тусгасан шударга ёс, сайн муугийн тухай төсөөлөл, шашны болон ёс суртахууны хэм хэмжээнүүд бий болж эхэлсэн байна.

Ёс суртахуун, шашны зан үйлээр баяжигдсан зан заншил нь аажмаар хэм хэмжээний бүхэл бүтэн цогц болон хувирч иржээ.

Тэдгээрийн хамгийн томоохон нь буюу "Үндсэн хууль"-ийн хэмжээнд тооцож болохуйц 1640 оны "Монгол-Ойрадын цааз бичиг", 1709-1795 оны хооронд халхын хаад ноёд, төр шашны том зүтгэлтнүүд хорь гаруй удаа хуралдаж хэлэлцэн тогтоосон "Халх журам" хуулиудад нэр төр, алдар хүндийг зөвхөн ардын сургаал номлолоор сургаад зогссонгүй хуульчлан журамлаж байжээ.

Тухайлбал, 1640 оны "Монгол-Ойрадын цааз бичиг"-т:

- ❖ Хүн гүтгэсэн тайж тавнанг таван есөөр торгох,
- ❖ Ноёдыг гүтгэсэн харцыг долоон есөөр торгох,
- ❖ Их ноёныг доромжилбол цаазаар авах,
- ❖ Дунд ноёныг доромжилбол нэг ес авах,
- ❖ Банди нарыг доромжилбол тав авах тухай заажээ.

Монголын хууль цаазын болон түүхийн нэн чухал баримт бичиг "Халх журам"-ын зургадугаар бүлэгт "Хүн гүтгэж" нэр төрд нь халдвас хүлээлгэх хариуцлагын тухай хуульчилж өгсөн байна. "Халх журам" хуулийн 118 дугаар зүйлд:

¹ И.Дашням."Чингисийн хаант улсын төр, хууль цааз" УБ 1997.172 дахь талд

- Гүжрээр худал үг айлтгаваас ноёдыг бол тэмээ тэргүүлэн долоон өсөөр торго. Үүний таван өсийг санд, хоёр өсийг гүжирдүүлэгчид өг.
- Тайж тавангууд бол тэмээ тэргүүлэн таван ес, үүний гурван ес бүхэл болоод өсийн хагас дөрвийг санд, нэг бүхэл ес болоод өсийн хагас тавыг гүжирдүүлэгчид өг.
- Харц хүн бол тэмээ тэргүүлэн гурван ес, үүний хоёр өсийг санд, нэг өсийг гүжирдүүлэгчид өгөх ял хариуцлагын тухай заалт оруулжээ.

Үүнээс үзвэл хүний нэр төр, алдар хүндэд халдсан нөхцөлд тухайн үеийн нийгэмд эзлэх байр сууриар ангилан ялгавартай хариуцлага оногдуулан, гүжирдүүлэгчид учирсан гэм хорын хохирлыг гаргуулан олгох, ихэнх хэсгийг төрийн санд хуримтлуулах хэлбэрээр шийдвэрлэж байжээ.

Үүнээс хойш Хүснэн Анхдугаар Их Хурлаар 1924 онд батлагдсан Монгол Улсын Анхдугаар Үндсэн хуульд нэр төр, алдар хүндтэй холбоотой тухайлсан заалт ороогүй ба "Сонгох, сонгогдох эрхийн тухай" дөрөвдүгээр бүлгийн 35 дугаар зүйлийн 5-д "Эд хичээх зэргээр нэрийг гутаах явдлыг үйлдэж зарга шүүх газраас ял шийтгэгсдийг" аливаа хурлын төлөөлөгчөөр сонгох, сонгогдох эрхгүй болохыг зааж өгчээ.

1940 оны Үндсэн хуулийн аравдугаар бүлэгт "Ард иргэний үндсэн эрх, үүргүүд"-ийг зааж өгсөн ч нэр төр, алдар хүндтэй холбоотой тухайлсан заалт оруулаагүй байна.

1960 оны Үндсэн хуулийн долдугаар бүлэгт "Иргэдийн үндсэн эрх ба түүнийг хангах баталгаа"-г зааж өгсөн ч нэр төр, алдар хүндтэй холбоотой тухайлсан

заалтыг мөн л оруулаагүй явж иржээ.

Гэтэл хүний нэр төр, алдар хүндийг хамгаалах асуудал нь эдүгээгийн хөгжилтэй орнуудад ХҮИ-ХҮИИ зуунд хаант засгийн эсрэг өрнөсөн тэмцэл, хувьсгалын явцад тэр үеийн нийгмийн тэргүүний хүчнээс өнө эртний сэтгэгчдийн дэвшүүлсэн үзэл санааг гүнзгийрүүлэн бэхжүүлснээс үүдэлтэйг Монгол Улсын гавъяат хуульч, доктор, профессор Б.Чимид Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалтай холбогдуулан бичсэн өгүүлэлдээ онцлон тэмдэглэжээ.

Манай улс 1961 онд НҮБ-ын бүрэн эрхт гишүүний нэг болж уг байгууллагаас баталсан "Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал", 1974 онд албан ёсоор нэгдэн орсон "Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт" зэрэг энэ талаарх олон улсын бусад гэрээ, бичгүүдийг хүлээн зөвшөөрсөн атлаа өмнөх Үндсэн хуулиудаа өөрөөр шийдсэн хэвээр байсан юм.

Шинэ Үндсэн хууль 1992 онд энэ байдлыг өөрчилж хүнийг иргэний нийгмийн харилцааны төв, улс орныхоо хувь заяаны жинхэнэ эзэн болгож, Монгол орныхоо улс төрийн уур амьсгалыг олон улсын жишигт нийцүүлэхэд томоохон алхам хийснийг судлаачид зүй ёсоор үнэлсэн билээ.

Монгол Улсын 1992 оны Үндсэн хуулийн "Хүний эрх, эрх чөлөө"-г тунхагласан хоёрдугаар бүлгийн 16 дугаар зүйлийн 16.13-д "Хэнд боловч эрүү шүүлт тулгаж, хүнлэг бус, хэрцгий хандаж, нэр төрийг нь гутаан доромжилж болохгүй" хэмээжээ.

Мөн зүйлийн 13 дахь хэсэгт ийнхүү хүний халдашгүй чөлөөтэй байх эрхийг хуульчлан бэхжүүлсэн бөгөөд зөвхөн нэр төр төдийгүй хүний бие, эд хөрөнгө, хувийн болон гэр бүлийн нууц, захидал харилцаа, орон байрны халдашгүй эрхийг албан тушаалтан болон бусад хүмүүсийн дур зоргоороо

аашлан халдах явдлаас хамгаалах асуудлыг Үндсэн хуулийн хэмжээнд баталгаажуулжээ.

Энэ нь хүний нэр төрийг эрх зүйгээр хамгаалах үндэсний хэмжээний гол эх сурвалж болоод зогсохгүй "Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал", "Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт"-ын үзэл санаатай нийцэж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.14 дэх хэсэгт "Монгол Улсын хууль, олон улсын гэрээнд заасан эрх, эрх чөлөө нь зөрчигдсөн гэж үзвэл уг эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх ... эрхтэй", мөн зүйлийн 16.17 дахь хэсэгт "Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хуулиар тогтоон хамгаална" хэмээжээ.

Мөн хуулийн 17 дугаар зүйлийн 17.2-т Монгол Улсын иргэн "Хүний нэр төр, алдар хүнд, эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хүндэтгэх" үүрэгтэйг заасан байна.

Ийнхүү Монгол Улсын Үндсэн хууль нь хүний нэр төр, алдар хүндийг эрх зүйгээр хамгаалах үндэсний хэмжээний хамгийн гол эх сурвалж болж байна.

¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулиуд, тэдгээрт орсон нэмэлт, өөрчлөлтүүд /1924-2002/, УБ 1998

Ерөнхийлөгчийн институтэд эрх зүйт ёсны үүднээс хандах нь

МУИС-ийн Хууль зүйн
сургуулийн докторант
Ч.Өнөрбаяр

Удиртгал

Нэгэн зүйлийг итгэл төгс хэлж чадах байна. Соёлт хүн төрөлхтөн улам бүр нэгдэн нягтарч буй өнөөгийн ертөнцөд эрх чөлөө, тэгш эрх, ёс суртахуунаар бамбай хийсэн Эрх зүйт ёс (Rule of law)¹ дэлхий дахинаа өөрийн ялалтыг үргэлжлүүлж байна.

Түүнийг эрхэмлэн дээдлэх үнэт зүйл гэдгийг бүгдээр хүлээн зөвшөөрөх боллоо.

Тийм ч учраас оюун ухаант хүмүүний бүтээж буй болгосон бүхэн энэ бүгдийг баталгаажуулж, хамгаалах үүрэгтэй.

Ингэж байж гэмээнэ бидний оршин буй нийгмийн үндсэн зорилго хангагдах учиртай.

Үндсэн хуульт ёс ба Ерөнхийлөгчийн институт

Эдүгээ үндсэн хуульт ёсыг хууль бол эцсийн бөгөөд дээд хүчинтэй, төр засгийн эрх мэдэл ард түмнээс үүдэлтэй, засгийн үйл ажиллагаа хууль, эрхээр хязгаарлагдсан, хууль нь хүний эрхэд үндэслэгдсэн байхыг ойлгодог².

Иймд Үндсэн хууль нь иргэний үндсэн эрхийн бүхий л асуудлыг үүрд мөнхийн болгон баталгаажуулж өгсөн хэм хэмжээнүүдийн оргил, ардчилсан эрх зүйт төрийн суурь зарчмуудын бүрдэл юм. Үүнээс үүдэн төрийн эрх мэдэл хэрэгжүүлэлтийг үндсэн хуульт төрийн тогтолцоонд зарчмынх нь хувьд хууль тогтох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлийн байгууллагуудад хуваарилан тэнцвэржүүлдэг.

Х.Кельзений онолоор төрийг нэгдмэл эрх зүйн дэг журам³ гэж ойлгох юм бол түүний институтууд нь бүрэн эрх, чиг үүргийн хувьд эрх зүйн хэм хэмжээ хийгээд үндсэн хуульт ёсны зарчмуудаар баталгаажиж, хангагдсан байх учиртай. Ерөнхийлөгчийн институт ч энд хамаарна.

Харин Ерөнхийлөгчийн институтын эрх зүйн статусын

шалгуур нь түүнийг сонгох ёсон, парламентаас хэр хамааралтай, хууль тогтоох, гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэхэд хэрхэн оролцох бүрэн эрхтэй, үйл ажиллагаагаа хэний өмнө хариуцан тайлагнадаг, үйл ажиллагааны эрх зүйн хэлбэрийн хүчин төгөлдөр байдал зэргээр тодорхойлогддог.

Орчин үеийн эрх зүйт ёс бүхий ардчилсан төрийн тогтолцоог хамгийн ерөнхий байдлаар:

1. АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн загвар
2. Британийн парламентын (Вестминстер) загвар гэж ангилдаг.⁴

Америкийн загвар нь "Check and balance" буюу "Эрх мэдлийг хянан тэнцвэржүүлэх" зарчимд тулгуурладаг⁵ бөгөөд хууль тогтоох үйл ажиллагааны цөмийг засгийн газар гүйцэтгэдэг.

Харин парламентын ардчилалд Засгийн газар ба парламентын олонхи аль аль нь ажил хэргийн нэгдлийг бий болгодог. Учир нь энэхүү тогтолцоонд Засгийн газар хийгээд хууль тогтоогчийн олонхи нэг нь нөгөөгүйгээр орших аргагүй байдаг.

Германчууд 1949 онд АНУ-ын ерөнхийлөгчийн болон Британийн парламентын загварын эерэг, сөрөг аль аль талыг нь харгалзан өөрийн онцлог бүхий системийг үүсгэжээ.

Энэхүү систем нь парламентын ардчилалд төрийн эрх мэдлийг хуваарилах зарчмыг анх удаа авч хэрэглэснээрээ

¹ Англи хэлнээ "Rule of law", Германаар "Rechtsstaat" гэх ойлголтыг "Эрх зүйт ёс" хэмээн буулгаж (Зохихгч)

² The New Encyclopedia. Vol. 25, p. 979.

³ M.D.A.Freeman Introduction to Jurisprudence. Seventh Edition. London., 2001. s. 300. H.Kelsen. Pure Theory of Law.(1935), General Theory of Law and State. (1946)

⁴ Вольфганг Йерер ХБНГУ-ын парламентат ёс, ардчилал. Шинэ толь УБ., 1994. №03. 20 дахь тал.

⁵ Вольфганг Йерер ХБНГУ-ын парламентат ёс, ардчилал. Шинэ толь УБ.1994.№3. 20 дахь тал

Британийн сонгодог загвараас ялгагддаг.

Боннын парламентат ёс хэмээн нэрхсэн эл системийг орчин үеийн парламентын ардчиллын хамгийн шилдэг загвар хэмээн судлаачид тэмдэглэсэн нь бий.

Үндсэн хуулийн эрх зүйчид Боннын системийн үүслийг Ваймерийн Бүгд Найрамдах Улс нуран унасантай холбон тайлбарладаг.

Тухайлбал, Фрейбургийн их сургуулийн профессор Вольфганг Йегер "Ваймерийн БНУ нуран унахад ард түмнийг төрийн хэрэгт шууд татан оролцуулах зарим механизм байсан, Рейхийн Ерөнхийлөгчийг сонгох шууд сонгууль, Ерөнхийлөгчийн хэт их эрх мэдэл, итгэл найдвар алдсан хэмээн Рейхстагаар дамжуулан Засгийн газрыг шууд огцруулах боломжтой зэрэг нь нөлөөлсөн"¹ гэжээ.

Дээрхээс иш үндэс болгон ХБНГУ-ын Парламентын зөвлөлөөс дараахь онцлог бүхий парламентат ёсны тогтолцоог бий болгосон байна. Үүнд:

- ☐ Ард түмний шууд оролцоог хязгаарлах; (Гагцхүү төлөөллийн ардчилал байх)
- ☐ Ард түмнээс шууд сонгогдох төрийн ганц байгууллага нь парламент байх;
- ☐ Засгийн газрыг байгуулах журам;
- ☐ Канцлерын байр суурийг бэхжүүлэх;

- ☐ Гүйцэтгэх танхимийг татан буулгах "конструктив" зарчим;
- ☐ Парламентыг тараах болзлыг хатуу зааж, хязгаарласан;
- ☐ Төрийн эрх мэдлүүдийн хоорондын харилцаа, хяналт тэнцлийг тодорхой тогтоосон;
- ☐ Х о л б о о н ы Ерөнхийлөгчийн эрх хэмжээг хатуу тогтоосон;
- ☐ Намуудын эрх, үүргийн нэгдлийг тодорхой заасан зэргийг дурдаж болно.²

Үндсэн хууль бүхий төр нь төрийн эрх мэдлийг эрх зүйн арга хэрэгслээр хязгаарлах ба хянах гэсэн оролдлого юм.³ Тиймээс Үндсэн хуулийн байгуулалд Холбооны Ерөнхийлөгчийн эрх зүйн статус нь дараахь байдлаар журамлагдсан байдаг.

Холбооны Ерөнхийлөгч нь Ваймарын Иргэн улсын Рейхс Ерөнхийлөгч шиг ард түмнээс сонгогдохгүй. Харин Холбооны чуулган хэмээх институцээс сонгогдоно.⁴

Энэ нь парламентын хяналтаас гадуур Ерөнхийлөгчийн институтыг ашиглан улс төрийн явцуу бүлэг төрийн эрхэнд гарах боломжийг хаадаг.

Холбооны чуулган нь Бундестагийн нийт гишүүд, түүнтэй тэнцүү тооны муж улсын төлөөллийн гишүүдээс бүрдсэн онцгой байгууллага агаад гагцхүү Холбооны Ерөнхийлөгчийг сонгох эрх хэмжээтэй.

Чингэснээр Холбооны Ерөнхийлөгч нь хүн амын болон

муж улсын хэн алиных нь ашиг сонирхлын нэгдмэл илэрхийлэл болох мөртөө Бундестаг, Бундесратаас хэн алинаас нь хараат бус институц болно.⁵

Боннын парламентат ёсны бас нэг онцлог шинж нь Ерөнхийлөгчийн институт Засгийн газрыг байгуулахад өргөн эрх хэмжээтэй оролцдог. Тухайлбал, Холбооны Ерөнхийлөгчийн санал болгосноор Холбооны Канцлерыг Бундестагаас сонгох бөгөөд Засгийн газрын гишүүдийг Ерөнхийлөгч томилдог.⁶

Энэ нь хууль тогтоох байгууллагын улс төрийн сонирхлыг Засгийн газар руу оруулалгүй хааж байх үндсэн хууль ёсны хамгаалал болдог.

Үүний зэрэгцээ Канцлерт буюу Засгийн газарт итгэл үзүүлэх тухай асуудлыг хэлэлцэхэд "конструктив" зарчмыг оруулж байсан байдаг.

Уг зарчим ёсоор Канцлерт парламентын олонхи итгэл үзүүлэхгүй бол Ерөнхийлөгч өргөн дэвшүүлсэн хүний нэрийг шууд батламжилна. Тийн санал болгоод сонгох асуудлыг дөчин найман цагийн дотор шийдэх учиртай.

Шинэ Канцлерыг сонгох хийгээд түүнд итгэл үзүүлэх асуудлыг шийдэж чадалгүй хугацаа алдсан явдал нь Ерөнхийлөгчид Бундестагийг тараах хууль зүйн үндэслэл болно.⁷

Эл механизм гүйцэтгэх эрх мэдлийг улс төрийн ашиг сонирхлоос харьцангуй бие даасан байх хууль зүйн боломжийг бүрдүүлж, эрх зүйт ёсны "Check and balance" зарчмыг хангадаг.⁸

¹ Вольфганг Йегер ХБНГУ-ын парламентат ёс, ардчилал. Шинэ толь. УБ., 1994. №03. 20 дахь тал.

² Alfred Katz. Staatsrecht. Heidelberg 1991. S. 157-158.

³ Дитрих Мало Эрх зүй, улс төрийн хоорондын харилцаанд Үндсэн хуулийн шүүхийн эзлэх байр суурь. Үндсэн хуулийн шүүх, парламент хоорондын эрх зүйн болон ёс зүйн үндэс. Симпозиум. УБ., 1998. 63 дахь тал.

⁴ ХБНГУ-ын Үндсэн хууль. 54 дүгээр зүйл.

⁵ О.Машбат Боннын системийн үүсэл. Эрх зүй сэтгүүл. УБ. 2002. № 8-9., 117 дахь тал.

⁶ ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 63, 64 дүгээр зүйл.

⁷ Л.Өлзийсайхан Парламент. УБ., 2001. 93 дахь тал.

⁸ ХБНГУ-д 1972, 1983 онд Үндсэн хуулийн эл механизмын дагуу Бундестагийг тарааж, ээлжит бус сонгууль явуулсан байдаг.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн институт ба Үндсэн хуульт ёс

Монголчууд саяхан болтол Ерөнхийлөгчтэй байж үзээгүй¹. Ерөнхийлөгч бол Монгол Улсын төрийн тогтолцоонд цоо шинээр бий болсон албан тушаал² хэмээн манай улсын үндсэн хуулийн эрх зүйч эрдэмтэд тэмдэглэсэн нь бий. Гэсэн хэдий ч үндсэн хуульт ёсны онол, арга зүйн үүднээс хандвал Монгол Улсад **төрийн тэргүүний институт** XX зууны эхэн үеэс үүсэлтэй. Үүний гол нотолгоо бол Хаант Оросод хэвлэгдэж байсан "Дальный восток" сэтгүүлийн 1913 оны дугаарт Богд хааны зарлигаар Үндсэн хуулийн төсөл боловсруулсан тухай мэдээлсэн бөгөөд уг төсөлд: Хутагт /Богд хаан/ парламентыг хуралдуулах, хаах, тараах эрхтэй...цол хэргэм олгох эрхтэй, мөн өршөөл үзүүлнэ³ гэжээ.

Улмаар 1921 оны XI сарын эхээр Ардын засгийн газрын хурлаар Богд хаан ба Засгийн газрын хоорондын харилцааны эрх зүйн үндсийг тодорхойлсон "Тангараг дүрэм" хэмээх эрх зүйн актыг баталсан байна.

Эл дүрмийн оршилд: Одоо цаг хэдийгээр Монгол Улсад хэмжээт эрхтэй засаг байгуулсан боловч эдүгээ хүртэл улсын хаан ба Засгийн газрын хоорондын барилдлага, эрх мэдлийг тогтоосон дүрэм хууль гаргаж тунхагласангүй.

Үүнээс урагш энэ хэвээр тус улсын хэргийг явуулбаас улсын хаан ба Засгийн газрын

хооронд үл тохирох явдал гарч, улсын байдал амар үгүй болж болзошгүй тул, Монгол Ардын Засгийн газраас хэмжээт ард улсуудын үндсэн хуулийн гол утгыг баримтлан⁴ энэхүү дүрмийг тогтоосон байна.

Гэвч энэ бүхэн Богд хааныг тэнгэрт хальсны дараагаар үйл ажиллагаа нь улам бүр идэвхжсэн Зөвлөлт – Коминтерний нөлөөгөөр тасарсан болой.

Харин 1990 онд батлагдсан "БНМАУ-ын Үндсэн хуулийн нэмэлтийн тухай хууль"-ийн "БНМАУ-ын төрийн дээд эрхийг барих ёс" гэсэн нэгдүгээр бүлэгт Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн байгуулалтыг шинээр тогтоож, 1992 оны Үндсэн хуулиар төрийн эрх мэдэл хуваарилах зарчмын дагуу бэхжүүлсэн юм.

"Засгийн бүх эрх ард түмний мэдэлд" хэмээх ардчиллын тулгуур зарчим Монгол улсын Үндсэн хуулиар бататгагджээ.

Монголын ард түмэн төрийн үйл хэрэгт шууд оролцож, мөн сонгож байгуулсан төрийн эрх барих төлөөлөгчдийн байгууллагаараа уламжлан энэхүү эрхээ эдэлнэ.

Энэ нь ард түмэн төрийн эрх мэдлийн уг сурвалж болох хувьдаа хууль тогтоох, гүйцэтгэх, шүүх эрх мэдлээр дамжуулан өөрийн бүрэн эрхийг хэрэгжүүлнэ гэсэн Монгол улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал мөн. Иймд Үндсэн хуулийн байгуулалд багтах төрийн бүхий л институтууд иргэний эрх, эрх чөлөө хангаж, баталгаажуулах замаар нийгэмд шударга ёсыг

тогтоох үндсэн зорилгыг хангахын тулд гагцхүү хуулиар олгогдсон бүрэн эрхийнхээ хүрээнд өөрсдийн чиг үүргийг хэрэгжүүлдэг.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн байгуулалд Ерөнхийлөгчийн институт ямар байр суурь эзлэх, эрх мэдэл хуваарилалтын аль салаа мөчирт хамаарах асуудал эрдэмтэн, судлаачдын дунд маргаантай хэвээр байна.

Тухайлбал, профессор Б.Чимид "...Ерөнхийлөгчийн статусыг гүйцэтгэх эрх мэдлийн чиглэлээр голчлон тодруулах нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалд илүү нийцнэ"⁵ хэмээн дүгнэсэн бол профессор Н.Лүндэндорж "Төрийн эрх мэдлийн гурван салаа мөчрийн уялдаа, тэнцвэрийг хангахад чиглэгдэн зохихон байгуулагдсан Ерөнхийлөгчийн институт нь чухам хаана байршж буй нь тодорхойгүйгээс гадна эрх мэдлийн гурван салбарын жинг дарж тэнцүүлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай зарим зохицуулалт дутуу байгаа нь анзаарагдаж байна"⁶ гэжээ.

Гэтэл доктор Д.Лүндээж-жанцан "Гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх байгууллагын тогтолцоонд төрийн тэргүүн – Ерөнхийлөгчийн институт, засгийн газар, түүний бүтцийн байгууллагууд, орон нутгийн засаг, захиргааг хамуулсан нь Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалын нэг онцлог гэж үзэж болно"⁷ гэсэн байна.

Монгол улсын Ерөнхийлөгчийн институт төрийн эрх мэдлийн аль салаа мөчирт хамаарах эсэх асуудал түүний

¹ Б.Чимид Ерөнхийлөгчийн байгуулалтын талаарх Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. Ерөнхийлөгчийн институтыг боловсронгуй болгох нь. Онол, практикийн бага хурал. УБ., 2003. 17 дахь тал.

² Ж.Амарсанаа Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийн баталгаа. Ерөнхийлөгчийн институтыг боловсронгуй болгох нь. Онол, практикийн бага хурал. УБ., 2003. 65 дахь тал.

³ Ч.Өнөрбаяр Монгол Улсад Үндсэн хуульт ёсны үзэл санаа нэвтэрсэн нь. (1911-1924). УБ., 2005. 72 дахь тал.

⁴ УТТА. Ф-11. т-1. ХН-14.6.

⁵ Б.Чимид Ерөнхийлөгчийн байгуулалтын талаарх Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. Ерөнхийлөгчийн институтыг боловсронгуй болгох нь. Онол, практикийн бага хурал. УБ., 2003. 34 дахь тал.

⁶ Н.Лүндэндорж Төр эрх зүйн сэтгэлгээний хөгжлийн чиг хандлага. УБ., 2002. 304 дахь тал.

⁷ Д.Лүндээжжанцан Монгол улс дахь төрийн эрх мэдлийн хуваарилалт. УБ., 2001. 198 дахь тал.

эрх зүйн статусаар тодорхойлогдох нь маргашгүй үнэн билээ.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн институтын эрх зүйн статус АНУ-ын Ерөнхийлөгчийн болон Боннын парламентат ёсн загварын аль алианаас нь эх авсан байдаг.

Монгол Улсын Ерөнхийлөгч эрх зүйн статусын хувьд:

1/ Түүний бүрэн эрхийг УИХ хүлээн зөвшөөрдөг.

2/ УИХ-д ажлаа хариуцан тайлагнадаг.

3/ Зарлиг ба бусад шийдвэр нь хуульд үндэслэн түүнд нийцсэн байх зарчимтай бөгөөд хэрэв харшилвал УИХ хүчингүй болгох эрхтэй.

4/ Ерөнхийлөгч Ерөнхий сайдаар томилох, Засгийн газрыг огцруулах саналыг УИХ-д оруулах, Улсын цол, цэргийн дээд цол хүртээх, одон, медалиар шагнах, уучлал үзүүлэх, Зэвсэгт хүчний Ерөнхий командлагч байх, Шүүхийн ерөнхий зөвлөлөөс Улсын дээд шүүхийн шүүгчдийг Улсын Их Хуралд танилцуулснаар, бусад шүүхийн шүүгчдийг Шүүхийн ерөнхий зөвлөлийн санал болгосноор тус тус томилох, Ерөнхий шүүгчийг Улсын дээд шүүхийн санал болгосноор гишүүдийнх нь дотроос зургаан жилийн хугацаагаар томилдог зэргээрээ парламентын ардчиллын Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхтэй үндсэндээ дүйдэг.

Гэтэл УИХ-аас 1999 оны 12 дугаар сарын 24-нд Үндсэн хуульд оруулсан "нэмэлт, өөрчлөлт"-өөр Монгол Улсын Ерөнхий сайд Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүн түүнд өөрчлөлт оруулах саналаа Ерөнхийлөгчтэй зөвшилцөн

Улсын Их Хуралд өргөн мэдүүлнэ" гэсэн заалтын дээр "Ерөнхий сайд уул асуудлыг Ерөнхийлөгчтэй 7 хоногийн дотор зөвшилцөж чадаагүй бол УИХ-д өөрөө өргөн мэдүүлнэ" гэсэн 2 дахь хэсэг нэмжээ.¹

Энэ нь нэг талаас Ерөнхийлөгчийн институт гүйцэтгэх эрх мэдлийн бие даасан байдлыг хангаж чадахгүйд хүрч, нөгөө талаас парламент дахь улс төрийн ашиг сонирхол Засгийн газар руу хяналтгүйгээр нэвтрэх боломжийг бүрдүүлж байна.

Иймд уг асуудлыг үндсэн хуульд ёсны зарчимд нийцүүлэн засварлахгүй бол Монгол Улсын Үндсэн хуулийн байгуулал, түүний суурь үнэт зүйлсийг эвдэх аюултай.

Монгол улсын хувьд Ерөнхийлөгчийг нийт ард түмнээс сонгодогтоороо америкийн загвартай адил төстэй боловч, энэ нь "Ерөнхийлөгч бол монголын ард түмний эв нэгдлийг илэрхийлэгч мөн" гэсэн Үндсэн хуулийн үзэл баримтлалаас ундаргатай.

Харин Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг хүлээн зөвшөөрсөн хуулийг УИХ-аас батлан гаргадаг нь парламентын хяналтаас гадуур дарангуйлал тогтох нүх сүвийг эрх зүйгээр хаах үндсэн хуулийн механизм болдог.

Парламентын ардчиллын нэг онцлог шинж нь хууль тогтоогчдын олонхи Засгийн газарт итгэл үзүүлээгүй тохиолдолд Ерөнхийлөгч парламентыг тараах хууль зүйн үндэслэл бий болдог оршино.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 22 дугаар зүйлийн 2-т: "Улсын Их Хурал бүрэн эрхээ

хэрэгжүүлэх боломжгүй гэж нийт гишүүний гуравны хоёроос доошгүй нь үзсэнээр буюу эсхүл мөнхүү шалтгаанаар Ерөнхийлөгч Улсын Их Хурлын даргатай зөвшилцөн санал болгосноор өөрөө тарах шийдвэр гаргаж болно"² гэжээ.

Үүнийг "парламент олон түмний өмнө нэр нүүрээ барахгүйгээр улс төрийн бүлг хийж байгаа манай Үндсэн хуулийн онцлог зохицуулалт" хэмээн зөөлрүүлэн тайлбарлах болох юм. Гэсэн хэдий ч энэ нь парламентын "супер" ноёрхол тогтох орон зайг бий болгож, эрх зүйт ёсны "Check and balance" зарчимд харшилдаг.

Дүгнэлт: Парламентын ардчилалд Ерөнхийлөгчийн гүйцэтгэх үүргийн амин сүнс нь Үндсэн хуулийн байгуулал дахь улс төрийн намуудын хүчний харьцааг тэнцвэржүүлэх замаар улс төрийн амьдралын өдөр тутмын ширүүн тэмцлийг намжаахад оршдог. Иймд дараахь хэдэн асуудлыг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн төвшинд шийдвэрлэх саналтай байна.

- Засгийн газрын бүтэц, бүрэлдэхүүнийг байгуулахад оролцох Ерөнхийлөгчийн бүрэн эрхийг өргөтгөх;
- Гүйцэтгэх эрх мэдлийн хараат бус байдлыг хангахын тулд Ерөнхийлөгчөөс парламентыг тараах хууль зүйн үндэслэлийг тодруулах;

Ингэснээр Үндсэн хуулийн байгуулал дахь Ерөнхийлөгчийн үүрэг оролцоо ардчилсан зарчмын дагуу өсөн нэмэгдэх нь дамжиггүй ээ.

¹ Б.Чимид Ерөнхийлөгчийн байгуулалтын талаархи Монгол Улсын Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал. Ерөнхийлөгчийн институтыг боловсронгуй болгох нь. Онол, практикийн бага хурал. УБ., 2003. 34 дэх тал.

² Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992., 30 дугаар зүйлийн 1 дэх заалт

³ Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992., 22 дугаар зүйлийн 2 дахь заалт

Монгол дахь хууль дээдлэх ёсны төлөвшил - өнгөрсөн, одоо, ирээдүй

Улсын Их Хурлын Тамгын газрын ажилтан Э.Ганболд

Ойлголт, мөн чанар

Аливаа судлагдахууныг шинжилж авч үзэхдээ түүний уг сурвалж, үүсэл гарлыг бага гэлтгүй ухаж гаргаж ирэх нь түүний мөн чанар, уялдаа холбоог нээн илрүүлэхэд суурь үндэс болох нь олонтаа.

Монгол сэтгэлгээний талаасаа ч, үг зүйн талаасаа ч "Хууль дээдлэх ёс" гэсэн томъёолол нь нийгэмд дагаж мөрдөж байгаа эрх зүйн хэм хэмжээ мөн зарим талаараа заншлын хэм хэмжээг тухайн хүний нийгэмд эзэлж байгаа байр сууринаас хамааран их, бага цар хүрээнд хамааран харилцан адилгүй байдлаар илэрдэг. Үр дагавар нь ч бас мэдээж янз бүр.

Хууль нь хүний нийгэмд амьдрахад зайлшгүй шаардагдах зан үйлийн хэмжээ, хязгаар хамгаалал-тыг бий болгож, зарим талаараа түүний оршин тогтнох үндсэн дэвсгэр нөхцөл болж өгдөг.

Түүхэн хөгжил

өнөөгийн байдал

Монголчуудын хэм хэмжээ, тухайлбал эрх зүйн хэм хэмжээг бүтээж, ашиглаж ирсэн уламжлал, туршлага нь "Их засаг", "Халх журам", "Их цааз", "Халх дөрвөн /дөрвөд/ ойрадын бичиг", "Талын 21 хууль" зэрэг эх сурвал-жуудаас харагддаг.

Эдгээр түүхийн сурвалж-

уудыг харахад ихэвчлэн ёс заншлын хэм хэмжээг эрх зүйн хэм хэмжээний төвшинд аваачсан байдаг нь ажиглагддаг.

Энэ нь эрх зүйн ухамсар буюу соёлыг төлөвшүүлэхэд сэтгэлгээ, ёс заншил тулгуурласан хэм хэмжээг хүмүүст төлөвшиж тогтоход ойр дөхөм байдаг-тай холбоотой байсан боловчуур гэж бодож байна.

Эрх зүйн ямар хэм хэмжээ тогтоож, хэрэгжүүлж байсан байдлыг хүй нэгдлийн нийгмийг алгасан /эх сурвалж дутмаг байгааг харгалзан үзнэ үү/ тухай үеийн төрийн байдлаар нь ангилж үзвэл :

Хаант төрийн үе буюу

феодалын нийгэм

1. Чингисийн үеийн буюу алтан ургийн хаадуудын тогтоож байсан хууль буюу цэргийн дэглэмд тулгуурласан хууль.

Энэ үед хууль тогтоох, хэрэгжүүлэх систем нарийн чанд байсан учраас хуулийг хэрэгжүүлэх явдал тухайн хүний яс маханд шингэсэн ойлголт болсон байсан.

2. Манжийн хууль, дэглэм, шашны хэм хэмжээ нэвчин орж эзэрхийлж байсан үеийн хууль.

Энэ үеийн хууль нь хүний

эрхийг гаргуунд гаргасан ноёд, түшмэд лам хуврагуудыг өөгшүүлж энгийн иргэд, зарц хамжлага нарыг зөвхөн яллах, эрүүдэх шинжтэй байсан.

Энэ үеэс эхлэн манж, хятадын тогтоосон монголын хуулийг үл ойшоох явдал бий болсон бөгөөд "Монголын хууль гурав хоног" гэсэн хэлц үг гарч хууль "гууль болж" авилга, хээл цутгах явдал-д /хээл хахууль өгөх гэсэн утгатай хуучны хэллэг/ монгол улс автаж байсан үе юм.

Социалист төр буюу эв хамт нийгэм

Энэ үе нь манай улс Манжийн дарангуйллаас гарч Оросын нөлөөнд орсон үеэс эхэлнэ. Энэ төрийн үед өөрсдөө сэтгэж боловсруу-лалгүйгээр оросын хуулийг шууд орчуулан хэрэглэж байсан нь эрх зүйг бүтээх үйл ажиллагааг хэлбэр төдий болгосон ба өөрийн хөрсөнд нөхцөлдөхгүй хэм хэмжээг гаргаж байсныг өнгөрсөн системийн үеийн төр, нийгмийн төлөөлөгчид зөвшөөрөхгүй байх үндэслэлгүй юм.

Энэ үед иргэд хуулийг ёс төдий мэддэг, мэдсэн ч үзэл бодлоо илэрхийлэх байдал хагдмал байсан учир нийгмийн идэвхи байхгүй, бусдыг аялдан дагалдах байдал, хүнд сурталд идэгдэж байсан үе байлаа.

**Ардчилсан төр буюу
одоогийн нийгэм**

Оросын хуулийг шууд орчуулан хуулбарлан хэрэглэж байсан үеэс хөдөлж орос "школ" дээрээ багахан үлдсэн монгол сэтгэлгээг нэмж шинэ Үндсэн хууль баталсан нярай ардчиллын үеэс эхэлнэ.

Энэ үеэс бусдыг даган дуурайх өндөр чадвартай болж хүмүүжсэн бид зөвхөн орос улсын хуулийг орчуулан хэрэглэхийн зэрэгцээ дэлхийн олон улс орны хуулийг монгол "фонг"-оор бичиж, холион банган хутгасан зүймэл хууль гаргаж эхэлсэн ба үүнээс буюу 340 гаран /бие даасан/ хуулиас ихэнх нь өөрийн хөрсөнд ургахааргүй "халуун орны дал модны үрслэг" болж байгаа юм.

Хууль батлах үйл ажиллагааг хэт явцуурсан төлөвлөгөөтэйгээр явуулан хуулийн төслийн жагсаалт гаргаж, түүнийхээ дагуу үхрийн бөөр шиг энэ тэндээс олж, түүж,

цуглуулж түүнийгээ кнопдон / ямар ч үзэл бодлын уралдаан-гүйгээр 1 кноп хэсэг бүлэг кнопны үзэмж сонирхлоор дарамтлуулан олонхи кноп дарах / батлах "мода" ч бас энэ үед гэм биш зан болж.

**Дүгнэлт буюу цаашдын
хандлагыг чиглүүлэх нь**

Сэтгэлгээнд тухайлбал, монгол сэтгэл-гээнд хууль дээдлэх, хууль сахин хэрэгжүүлэх ухамс-рыг бий болгоход цэргийн дарангуйлал, гадаад улсын эзэрхийлэл, түрэмгийллийн үеийн нийгмийн сэтгэл зүйн ялрал, нөлөө, үзэл суртал, түүнчлэн бусдыг хуулбарлан дуурайх зэрэг явдал дорвитой нөлөө үзүүлээгүйг дээр хэсэгхэн дурдсан монгол дахь нийгмийн хөгжлийн үйл явцаар товчхон илэрхийлсэн билээ.

Үүнээс үзэхэд хууль гэсэн ойлголтыг хүнийг

дарамталдаг, айлгадаг, сүрдүүлдэг зүйл гэж үзэхээсээ өөрийг нь хамгаалах орчин, нөхцөл гэсэн ойлголтыг илүүтэйгээр төрүүлж, хуулийг бүтээхдээ олон талын нарийн шинжилгээ судалгааг бүрэн хийж, хууль бол ямар нэгэн техник хэрэгсэл, компьютер-ийн программ хангамж биш зөвхөн хүн л амьдрал, үйл ажиллагаа буюу зан үйлдээ хэрэглэнэ гэсэн үүднээс хандаж, хууль зүйн шинжлэх ухааны зэрэгцээ сэтгэл зүйн шинжлэх ухааны өнцгөөс адил хэмжээгээр харж ажилласнаараа эрх зүйн ухамсар – соёл буюу монгол ойлголтоор хууль дээдлэх ёс төлөвшин, бэхжихэд дорви-той нөлөө үзүүлэх юм.

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх

Нэг. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь хүний үндсэн, салшгүй эрх болох тухай, мөн түүний зарим элементийг бүр эрт дээр үеэс хүмүүс таньж мэдсэн нь хүний өөрийн эрхэмсэг оршихуй, хувь хүн байх шинж чанар, утга учиртай холбоотой юм.

Нөгөө талаар хүний итгэл үнэмшил, үзэл бодолтой байх, үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, үзэл бодлоо илэрхийлэх зэрэг эрх, эрх чөлөөг хааж боож байсан дундад зууны үе, хэмжээлшгүй эрхт хаант засаг, диспоти́зм, фашизм, тоталитаризм зэрэг нэг хүний хэмжээгүй эрхт ёс, нам, хэсэг бүлгийн дарангуйлын эсрэг олон нийтийн зүгээс хийсэн тэмцлийн үр дүн байв.

Товчоор хэлбэл, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь хүний эдлэх ёстой үндсэн эрх, тэр нь зайлшгүй болохыг дээр дурдсан хэмжээгүй эрхт хаант засаг, фашизм, тоталитаризм зэрэг дарангуйлын дэглэмийн дураар авирлах явдал зарим талаар нөлөөлсөн гэж үзэж болно.

Түүхэнд анх удаа 1789 оны Францын Хүний ба Иргэний эрхийн тунхаглалын 11 дүгээр зүйлд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх үндсэн эрхийг тунхагласан байна. Зарим эх сурвалжид хүний эрх, эрх чөлөөг Францын хувьсгалаас хүн төрөлхтөнд өргөн барьсан бэлгэ гэж тэмдэглэсэн байдаг бөгөөд Францын Үндсэн хуулийн оршил хэсэгт хүний эрхийн тухай заалтууд бий. 1789 оны Францын Хүний ба Иргэний эрхийн тунхаглалын 11 дүгээр заалт нь Францын (1958) Үндсэн хуулийн оршилын нэг хэсгийг бүрдүүлдэг ба үүнд "Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх нь хүний хамгийн үнэт эрх чөлөө юм. Иймээс хүн бүр чөлөөтэй ярих, бичих, хэвлэх эрхтэй бөгөөд чингэхдээ энэхүү эрх чөлөөгөө

ХЗҮТ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Д.Оросоо

буруугаар ашигласан бол тус хуульд заасан тохиолдлуудад хариуцлага хүлээх болно" гэж заажээ.

Хоёр. Дэлхий нийт болон бүс нутгийг хамарсан дайн дажин, зарим улс оронд тогтсон дарангуйлалын улмаас хүний эрх ихээр зөрчигдөж, түүнтэй тэмцэх нь олон улсын асуудал болж энэхүү шаардлагаар НҮБ байгуулагдсан нь Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглалыг батлан гаргах урьдчилсан нөхцөл болсон.

Өмнө нь хүний эрхийн төлөөх хөдөлгөөн, тэмцэл зарим улс орон бүрийн дотоод амьдралын зөрчилдөөний нэг гол цэг болж ирсэн агаад өдгөө ч тийм байна. Энэхүү тэмцлийн явцад 1215 оны 63 зүйл бүхий Английн "Magna charta" буюу "Эрх чөлөөний Харти", 1776 оны Виржинийн Үндсэн хууль, 1787 оны АНУ-ын Үндсэн Хууль, 1788 оны Францын эрэгтэйчүүдийн эрхийн Тунхаглал, 1789 оны Францын хүний болон иргэний эрхийн тунхаг, 1898 оны Францын Хүний эрхийн Лига, Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал (1948), Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт (1966) зэрэг чухал

баримт бичгүүд гарч олон оронд түгэсэн юм.

Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалыг 1948 оны 12 дугаар сарын 10-нд Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын Ерөнхий Ассамблей-гаас батлан гаргасан нь хүний эрх, эрх чөлөөг олон улсын хэмжээнд бүх нийтээр сахин хангах олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээ болгон тунхагласан түүхэн үйл явдал байлаа.

Уг тунхаглалын 19 дүгээр зүйлд хүний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийн тухай "Хүн бүр өөрийн үзэл бодолтой байж, түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй. Үүнд үзэл бодлоо ямар ч хориг цээргүй баримтлах, аливаа үзэл санаа, мэдээллийг улсын хилийн заагаар үл хязгаарлан боломжтой арга замаар эрэн сурвалжлах, олж ашиглах, түгээн дэлгэрүүлэх эрх багтана." гэж тунхаглан заасан юм.

Гурав. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө нь хүний мөн чанар, оршин байгаатай нь холбогдон гарч ирдэг, төрөөс тогтоодоггүй түүнээс ангид оршдог, хүний төрөлх буюу оюун санааны эрх гэж ойлгож болно.

Уг эрхийг нийгмийн үнэт зүйлийн нэг гэж үзэж болохын хувьд, хүний төрөлх эрхийн хувьд Олон улсын гэрээ болон Үндсэн хуулийн эрх зүйн баталгаагаар хангадаг.

Уг эрх нь нийгэмд ил тод байдал, эрүүл саруул орчин, ажил хэрэгч, шүүмжлэлт чанарыг төлөвшүүлэх, нийгмийг төгөлдөржүүлэх хэрэгсэл мөн бөгөөд иргэний нийгэм, ардчиллын тулгуур, гол баталгаа болно. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө нь маш эмзэг, байнга хөндөгдөж байдаг бөгөөд түүнийг маш зөв, соёлтой хэрэглэх.

хамгаалах учиртай.

ХБНГУ-ын Пассау хотын их сургуулийн хуулийн факультетийн референдар Мориц Лоренц: "Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг Үндсэн хуульд тусгахад национал-социализмын дарангуйллын үеийн гашуун туршлага шийдвэрлэх нөлөө үзүүлэв."

Дарангуйллын дэглэм нийгмийн үзэл бодлыг эзэмшилдээ авсан нөхцөлд дарангуйллын эсрэг тэмцэл ямар ч үр дүнд хүргэж чадахгүй гэдгийг энэ гашуун туршлага нотолсон юм. Тийм учраас үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь орчин үед юуны өмнө төрийн аливаа үзэл бодлын дарангуйллын эсрэг чиглэсэн юм. Үндсэн хуулиар үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг баталгаажуулсан нь засгийн газрын талаар гарч буй шүүмжлэлийн талаар мэдээлэлтэй байх гэсэн олон нийтийн сонирхлоос дээгүүр тавьсан юм.

Тийм учраас өөрийнх нь үзэл засгийн газрын эсрэг чиглэсэн хэдий боловч хүн бүр түүнийгээ чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй байх ёстой. Засгийн газар нь нийтийн зориулалт бүхий эх сурвалжаас мэдээлэл авах, түүний дотор сөрөг хүчний ба гадаадын сонин хэвлэл унших, мөн гадаадын радио нэвтрүүлэг сонсохыг хориглох эрхгүй. Хэвлэлийн эрх чөлөө ба радио, киноны сүвагар мэдээлэл түгээх эрх чөлөө нь эдгээр хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нь засгийн газраас хараат бус байх явдлыг илэрхийлж байгаа юм. Учир нь национал-социализмын үзэл бодлын дарангуйлал нь юуны өмнө засгийн газар сонин хэвлэл, радио, киног эрх мэдэлдээ авсан явдалд тулгуурлаж байсан юм."¹ гэжээ.

Дөрөв. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх, эрх чөлөө нь хүн өөрийн итгэл үнэмшил, үзэл бодолтой байх, аливаа мэдээллийг эрж хайх, олж авах, түгээх, мэдээлэл

хүртэх зэрэг эрхтэй нягт холбоотой, өргөн хүрээтэй ойлголт юм. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийн "эрхэм зорилго", утга учир бол нийгэм, хамт олонд мэдээлэл түгээх, үзэл бодол, оюун санааны нөлөө үзүүлэх, итгэл үнэмшил, үзэл бодол бий болгоход оршдог. Энэхүү үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь тодорхой процессын явцад хэрэгждэг.

Нэг талаас иргэн хүн өөрийн сонирхсон мэдээ, мэдээллийг эрж хайх, олж авах, олж авсан мэдээллээ бусдад түгээх буюу үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх, нөгөө талаас олон нийтийн мэдээлэл хүртэх, хүлээн авах эрх байх шаардлагатай юм.

Хууль зүйн ухааны доктор (Ph.D), дэд профессор Ц.Сарантуяа хүний үндсэн эрхийн тухай "Хүн төрөлхтний түүхэн сурвалжаас үүдэн дүгнэхэд иргэн хүний эрх чөлөөг дөвийлгөх, төрийн эрх мэдлийг хязгаарлахад чиглэсэн" тал нь нилээд түлхүү анхаарах эрхийн элемент байдаг гэдэг нь нотлогдож буй юм. Тухайлбал, үзэл бодлоо өөрийн итгэл үнэмшилээр илэрхийлэх боломжийг үндсэн эрхээр баталгаажуулж байгаа бөгөөд тэр нь тухайн үед ноёрхож буй нийгмийн болон улс төрийн үзэл бодлоос ялгаатай байсан ч үг эрхийг эдлэх боломжоор хүн хангагдах ёстой юм.

Үндсэн эрх нь хүнийг төрөөс хамгаалах шинжтэй эрхүүд болохын хувьд дарангуйллын төрд байх боломжгүй буюу тийм төрийн оршин тогтнох чадварыг бууруулдаг.² гэж үзжээ.

Тав. Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийг өнөө үед Олон Улсын хэмжээнд Олон улсын Пакт, Гэрээ, Конвенцийн хэм хэмжээгээр (мөн бус нутгийн хэмжээнд), дотооддоо тухайн улсын Үндсэн хуулиар эрх зүйн хувьд баталгаажуулж иржээ. Тухайлбал, Хүний Эрхийн Түгээмэл Тунхаглал (1948), Иргэний болон Улс төрийн

эрхийн тухай олон улсын Пакт (1966), Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийн тухай Нью-Йоркийн гэрээ (1953), Хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах тухай Европийн конвенц (1950), Хүний эрхийн тухай Америкийн Конвенц (1969), Хүний эрхийн тухай Африкийн Конвенц, АНУ-ын Үндсэн хуулийн 1 дүгээр нэмэлт, Финланд улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйл, Герман улсын Үндсэн хуулийн 5 дугаар зүйл, Бельги улсын Үндсэн хуулийн 14, 18 дугаар зүйл, Монгол улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16, Дани улсын Үндсэн хуулийн 77 дугаар зүйл, Голланд улсын Үндсэн хуулийн 7 дугаар зүйл, Итали улсын Үндсэн хуулийн 21 дүгээр зүйл, Тухайлбал, Финланд улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд "Финландын иргэн бүр үгээ чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй, мөн хэний ч урьдчилсан шалгалт, хяналтгүйгээр бичгээр болон зургаар илэрхийлсэн материалыг хэвлүүлэн нийтлүүлэх эрхтэй"; Бельги улсын Үндсэн хуулийн 14 дүгээр зүйлд "Хувь хүнд бүх асуудлаар үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх олоно.", 18 дугаар зүйлд "Хэвлэл бол эрх чөлөөтэй, түүнийг хянан цагдах үзэгдэл байж болохгүй"; Люксембургийн Үндсэн хуулийн 24 дүгээр зүйлд "Бүх зүйлд үг хэлэх болон хэвлэлийн эрх чөлөө баталгаажсан болно...хэвлэлийн хяналтыг хэзээ ч нэвтрүүлэхгүй байж болно." гэж тус тус заажээ.

Зургаа. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлд Монгол улсын иргэний баталгаатай эдлэх үндсэн эрхүүдийг заасан байдаг. Уг зүйлийн 16 дахь хэсэгт "Итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэвлэл нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар тогтооно.",³ 17 дахь хэсэгт "Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй.

Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр,

¹ Мориц Лоренц, "ХБНГУ-ын Үндсэн Хуулийн 5.1.1.1 дахь заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плүрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь", "Эрэгцүүлэл" 2000. IV сар. № 7. 105 дахь талд.

² Хууль зүйн ухааны доктор, дэд профессор Ц.Сарантуяа "Эрх зүй" сэтгүүл. УБ., 1/2000 он, 23 дахь талд.

байгууллага, хувь хүний нууцыг хуулиар тогтоон хамгаална" гэж заажээ.

Я.Цэвэлийн монгол хэлний товч тайлбар толь бичигт "итгэл" гэдэг үг нь итгэх үйлийн нэр, бат найдлага, сэжиггүй үнэмлэх санаа, харин "үнэмшил" гэдэг үг нь үнэн гэж итгэмжлэх, "үзэл" гэдэг үг нь санааны шийдвэр, санал бодол, "бодол" гэдэг нь хүний ухаандаа сэтгэх, эргэцүүлэх гэсэн утгатай гэж бичжээ. Тэгэхлээр "Итгэл үнэмшил" гэдэг нь ямар нэгэн юманд итгэж, найдаж, үнэмшиж явахын нэр, харин "Үзэл бодол" гэдэг нь аливаа зүйлийн талаарх санал бодол, тухайн зүйлийн талаар бодох, сэтгэх, эргэцүүлэх, оюун ухааны "дүгнэлт", "шийдвэр" гаргахын нэр ажээ.

"Итгэл үнэмшил", "үзэл бодол" гэсэн энэ хоёр ойлголт ялгаатай ч харилцан нягт уялдаа холбоотой, нэгийг нь нөгөөгөөс нь санаж ойлгох аргагүй. Хүний оюун санааны эрхийг дотор нь итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодолтой байх эрх гэж, харин үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх бас төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх, нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, одон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, эвлэлдэн нэгдэх эрх гэх зэргээр ангилан үзэж болох юм.

Итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй нягт холбоотой, салшгүй нэг эрх бол мэдээллийн эрх юм. Мэдээллийн эрхийг дотор нь мэдээлэл хайх, мэдээлэл олж авах, мэдээлэл түгээх буюу дамжуулах эрх, мэдээлэл хүртэх буюу хүлээн авах эрх (The Right to know- "мэдэх эрх") гэж ангилж болно.

Хүний итгэл үнэмшил, үзэл бодол нь тухайн хүний хувийн хүмүүжил, ертөнцийг үзэх үзэлтэй холбоотой, хүний итгэл үнэмшил бүрэлдэн тогтох нөгөө талаар

өөрийн итгэл үнэмшил, үзэл бодлоо бусдад илэрхийлэх явдал нь хүний амьдралын туршид тасралтгүй үргэлжлэх үйл явц юм. Хүний итгэл үнэмшил хэрхэн бүрэлдэн тогтох нь хувь хүний хүмүүжил, түүнийг бүрдүүлэхэд нөлөөлсөн ахуй амьдралын орчин, уншиж судалсан ном бүтээл, дуулж сонссон үг, найз нөхөд, хамт олон, сурсан сургууль, эрхэлж буй ажил, албан тушаал, мэргэжил, боловсрол зэргээс шалтгаалдаг.

Иргэн хүн улс төрийн аль нам, эвслийг дэмжих, ямар нам, эвслийг дэмжихгүй байх, дэмжсэн улс төрийн хүчний үйл ажиллагаанд оролцох, нам, эвсэлд гишүүнээр элсэх, төрөөс явуулж байгаа бодлого, үйл ажиллагааг дэмжихгүй байх, шүүмжлэх зэрэг нь хүний итгэл үнэмшил, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрхийн асуудал юм.

Хүнийг үзэл бодлоор нь ялгаварлан гадуурхах, үзэл бодлынх нь төлөө шүүх, хорих, тамлах, мөрдөх, хариуцлага хүлээлгэх явдал бол хүний итгэл үнэмшилтэй байх эрхэд халдаж буй хэрэг болно.

Хүн өөрт төлөвшин тогтсон итгэл үнэмшил, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй бөгөөд илэрхийлэх үндсэн аргууд бол үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх явдал бөгөөд өөр ямар ч хэлбэрээр илэрхийлэх эрхтэй. Иргэдийн үг хэлэх эрхийг хааж боох, хэвлэн нийтлэх эрх буюу хэвлэлийн эрх чөлөөг хязгаарлах, цензур тогтоох, жагсаал, цуглаан хийх эрхийг хориглох нь хүний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг хязгаарлаж буй хэрэг юм.

Долоо. Хууль зүйн ухааны доктор, профессор Г.Совд: "Монгол улсын үндсэн хуулиар баталгаажсан эдгээр эрх бол хүний оюун санааны эрх чөлөөний гол цөмийг өөртөө багтаасан улс төрийн эрх, эрх чөлөөг илэрхийлэх нилээд хурц хэлбэр юм. Энэхүү эрх чөлөөг хувь хүнд дангаараар нь эзэмшигддэг эрх, хувь хүн дангаараа болон бусадтай хамтарч

эдэлдэг эрх, иргэд хамтарч хэрэгжүүлдэг эрх гэж дотор нь гурав ангилан үзэж болно." гэжээ.

Үүнд хувь хүнд дангаараар нь эзэмшигддэг эрх гэдэгт: **итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодолтой байх эрх**, хувь хүнд дангаараа болон бусадтай хамтарч эдэлдэг эрх гэдэгт: **үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх, төрийн байгууллага, албан тушаалтанд өргөдөл, гомдлоо гаргаж шийдвэрлүүлэх эрх**, иргэд хамтарч хэрэгжүүлдэг эрх гэдэгт: **тайван жагсаал, цуглаан хийх, нийгмийн болон өөрсдийн ашиг сонирхол, үзэл бодлын үүднээс нам, одон нийтийн бусад байгууллага байгуулах, сайн дураараа эвлэлдэн нэгдэх эрх** хамаарч байна.

Найм. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь шууд хэрэгжих шинж чанартай эрх юм. Өөрөөр хэлбэл: мөрдлөг болгохуйц тов тодорхой "заалт" гэсэн үг. Энэхүү "өөрөө хэрэгждэг" чанар нь хүний эрхийг хангахын тулд хууль тогтоогчоос заавал хэм хэмжээ тогтоосон акт батлан гаргах шаардлагагүй гэсэн утгатай бөгөөд өөрөөр хэлбэл: шүүгчид хүнийг баталгаажуулсан эрхийг шүүхийн үйл ажиллагаанд шууд авч хэрэглэж болно гэсэн үг юм. Тэгвэл Үндсэн эрхийн нэг болох үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь энэхүү өөрөө хэрэгжих (self executing) шинж чанарыг агуулж Монгол Улсын Үндсэн хуульд баталгаажсанаараа Үндсэн хуулиас бусад хуульд дээд зарчим, хэм хэмжээ болж мөрдөгдөх учиртай.

* * *

¹ Г.Совд "Монгол Улсын Үндсэн хууль, хүний эрх" (харьцуулсан эрх үй) УБ., 1999 он, 138 дахь талд.

Татварын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх явцад анхаарах зарим асуудал

Монгол оронд эрт дээр үеэс татварын харилцаа үүсэн бий болж, татвар төлөх эрх зүйн ухамсар өнө эртний түүхтэй ч эрх зүйт төр төлөвшин бүрэлдэх явцад төр иргэнтэйгээ ямагт харилцан хамааралтайн язгуур ашиг сонирхол нь төрийн татвар төлөх харилцаагаар илэрч байдаг. Тийм ч учраас Англичууд "төрөх нь үнэн", "үхэх нь үнэн", "татвар төлөх нь үнэн" гэсэн 3 үнэний зарчмыг хошигнон тодорхойлсон байдаг.

Монгол Улсын шинэ Үндсэн хуулийн 17 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 3-т зааснаар "Монгол улсын иргэн шударга, хүнлэг ёсыг эрхэмлэн хуулиар ногдуулсан албан татварыг төлөх үүргийг ёслон биелүүлнэ" гэжээ. Монгол улсын урьд өмнөх Үндсэн хуулиудад татвар төлөх үүргийг иргэний үндсэн үүрэг болгон хуульчлаагүй бөгөөд гагцхүү энэ заалт нь өмчийн болон албан татварын харилцаанд огт байгаагүй зарчмын шинэ заалт ба Монгол улсад татварын хууль тогтоомжид шинэтгэл хийхэд чухал ач холбогдол бүхий заалт болсон юм.

Судлаач миний бие татвар төлөх эрх зүйн ухамсрын төлөвшилтийн байдлыг авч үзэхдээ татвар нь ямагт төрийн төсвийн мөнгөн хөрөнгийн хуримтлуулагчийн хувьд, материаллаг хүчин зүйлс боловч түүнийг төрөөс зайлшгүй биелүүлэх хэм хэмжээгээр зохицуулж байдгаараа эрх зүйн онол, ойлголтод салшгүй холбоотой хувь хүний ухамсрын нэгэн хэлбэр бөгөөд хүн бүр хууль ёсны дагуу биеэ авч явахын тулд хуулийг биелүүлэх эрүүл саруул, зөв ухамсрыг төлөвшүүлж, түүнийгээ өөртөө хэвшүүлэн тогтоож, бататган

МУИС-ийн ХЗС-ийн багш,
докторант Ж.Жавзандулам

бэхжүүлж, түүнийхээ дагуу хүмүүхсэн байх ёстой байдаг.

Хүнд зайлшгүй байх ёстой оюун санааны нэгэн үнэт зүйл бол **эрх зүйн ухамсар** юм. Иймээс хүн хуулийг сахин биелүүлж байгаа үед л түүний зан чанар, нандин, эрхэм чанар, санаачилга, нийгмийн идэвхи илэрч байдаг. Харин хүн хуулийг тэр бүр сайн мэдэж байна уу, үгүй юу, түүнийг үнэлж, цэгнэж, дагаж мөрдөж, биелүүлж байна уу, үгүй юу гэдгээс үл хамааран эрх зүйн ухамсар оршин тогтнож байдаг. Тухайлбал, эрт дээр үед татвар төлснөөрөө бидний амьдралд, миний биед ийм ач холбогдолтой юм гэдгийг тэр бүр мэдэрдэггүй ч, хуулийг биелүүлэх ухамсар ямагт байсаар иржээ. Эрх зүйн ухамсаргүй хүн гэж байдаггүй боловч хэнэггүй, эмх замбараагүй, харгис гэмээр эрх зүйн ухамсартай хүн өдий төдий байх нь бий.

Үүнээс үзэхэд эрх зүйн ухамсрыг зэрэг, сөрөг 2 үндэслэлээр тайлбарлаж болно. **Сөрөг үзэгдэл** нь ямагт хууль

биелүүлэхгүй байх, гэмт хэрэгт холбогдох гэх мэт оюун бодлын хувьд зөв биш ухамсраар илэрч байдаг. Харин **зэрэг үзэгдэл** нь үүний эсрэг хууль ёс биелүүлэх үзлээр илэрч байдаг. Татвар төлөгчдийн эрх зүйн ухамсрыг төлөвшүүлэх ойлголт нь эрх зүйн мэдлэг мэдээллээс эхэлнэ.

Татвар төлөхийг хэн ч хүсэхгүй боловч татвар төлөх нь ямар үр өгөөжтэй, ач холбогдолтой болохыг нийтэд ухамсарлуулан ойлгуулах нь төрийн үүрэг байдаг. Татвар төлөгчдийн эрх зүйн ухамсрын гол чиг үүрэг бол татварын хууль тогтоомжийг танин мэдэх, үнэлж цэгнэх, зохицуулан биелүүлэх явдалаар илэрдэг.

Сүүлийн жилүүдэд хуульч эрдэмтдийн бүтээлүүдэд эрх зүйн ухамсрыг төлөвшүүлэх талаар нилээд судалгаа хийгдсэн бөгөөд Академич С.Нарангэрэлийн "Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо"² бүтээлд эрх зүйн ухамсрыг төлөвшүүлэх асуудлыг нилээд дэлгэрэнгүй тусгажээ. Тухайлбал, уг бүтээлд эрх зүйн ухамсрын төрөл нилээд олон янз байж болно. Түүнийг субьектээр нь: хувийн, бүлгийн, нийгмийн хэмээн ангилж болно. Эдгээр нь өөр хоорондоо харилцан хамааралтай, нэг нь нөгөөгөөсөө ангид оршиж чадахгүй гэж тэмдэглэсэн байна. Мөн эрх зүйн ухамсрыг бодит байдлыг тусгах төвшингөөр нь 3 хэсэгт ангилдаг. Үүнд:

- 1/ Ердийн ухамсар;
- 2/ Шинжлэх ухааны ухамсар;
- 3/ Мэргэжлийн ухамсар.

Эрх зүйн ердийн ухамсар нь Монгол орны хувьд өвөрмөц онцлогтой юм. Татвар төлж ирсэн түүхэн туршлага, амьдралын нөхцөл байдал, нийт олон түмний олж авдаг эрх зүйн боловсролын нөлөөний дор бүрэлдэн бий болжээ.

¹ Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992

² С.Нарангэрэл "Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо". УБ., 2002 он, 82 дахь талд

Ердийн ухамсар нь шууд үйлчилж буй хууль зүйн тодорхой үзэгдлүүдийг өөрийн оюун санааны хүрээнд хүртээж ойлгох үйл ажиллагааны илрэл юм.

Монгол орны хувьд татвар төлөх эрх зүйн ухамсрын түвшин нийгмийн хөгжлийн үе шат бүрд өвөрмөц шинж чанартай байв. Тухайлбал, хуучин төлөвлөгөөт эдийн засгийн үед хэрэгжиж байсан татвар төлөх эрх зүйн ухамсар нь бүлгийн буюу нийгмийн шинжийг агуулсан, төсвийн орлогын ихэнхи хувийг томоохон үйлдвэрлэл, үйлчилгээгээс оруулж, иргэн зүйн орлого, үйлчилгээгээс татвар төлөх харилцаа харьцангуй бага байсан гэж үзэж болно.

Иргэн хуулиар ногдуулсан албан татвар төлөгч байна гэсэн үндсэн үүргийг манай улсын 1992 оны Үндсэн хуулиас өмнөх хуулиудад тусгаж өгөөгүй байсан нь иргэн татвар төлөгч гэхээсээ төр өөрөө татвараа зохицуулж төлж байна гэсэн ойлголт давамгайлал хандлагатай байжээ.

1992 оны Үндсэн хуулийн энэхүү заалт нь эдүгээ иргэн хүн бүр татвар төлөх ёстой гэсэн ойлголт, ухамсрыг шингээж эхэлсэн байна. Гэхдээ энд бас анхааран үзэх нэг чухал асуудал гарч байна.

Өнөөдөр Монгол улсын татварын ямар ч хууль тогтоомжид нарийвчилсан утгаар "төр татвар төлөгч онцлог субъект" гэдгийг хуудчилж өгөөгүй байна. Энэ нь ардчилсан нийгэмд иргэн, төр 2 адил тэгш эрх үүрэгтэйг тодорхойлсон ойлголтыг өгдөг. Ард түмэнд зөвхөн төр татвар хураан авдаг, хуваарилдаг гэсэн захирмал шинжийг илүү их хадгалж байна.

Ялангуяа татвараа бүрэн гүйцэд хураан авч чадахгүй байгаа төр ямар хариуцлага хүлээдэг болох нь нийтэд ойлгомжгүй байна. Үүнээс гадна төр нэгэнт иргэдээсээ татвар хурааж авдаг тусгай байгууллага ажиллуулдагийн хувьд эдгээр байгууллага зөвхөн хуулиар ногдуулсан татварыг ард иргэдээсээ авахаас гадна хуулиас гадуур, иргэд байгууллагын янз бүрийн хураамж, төлбөрт хяналт тавьж, хориглон зохицуулсан шийдвэр гаргаж журамлах цаг болжээ. Яагаад гэвэл өнөөдөр янз бүрийн энгийн байгууллагууд жижиг хураамжууд иргэдээс татаж татвар төлөгчдийг

залхааж байгаа нь тэднийг татвар төлөх сонирхлыг бууруулж татвараас зугтах үйлдэл рүү түлхэж байна.

Энэ нь Монгол орны хувьд татвар төлөх иргэний ухамсрын түвшин нилээд практик шинж чанартай татварын багц хуулиудыг сахин биелүүлэх ажиллагаа нь онол, арга зүйн хувьд дутмаг байгааг харуулж байна.

Гэтэл шинэ хууль тогтоомж гэнэтийн шинж чанартай олноор батлагдан гарсан нь түүнийг хүлээн авч биелүүлэх, ойлгон хэрэгжүүлэх түвшин цаг хугацааны хувьд хурдацтай байгаа нь татвар төлөх эрх зүйн ухамсарт нөлөөлж байна.

Энэ нь татвараа иргэд цаг хугацаанд нь төлж чадахгүй хугацаа алдах, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага хугацаа алдсанаас татварын дарамтад орох, нөгөө талаасаа дампуурахад хүргэхэд нөлөөлж болзошгүй байна. Уг зөрчил нь даамжирвал төсвийн алдагдал оруулдаг.

Түүнчлэн эрх зүйн мэргэжлийн ухамсар түвшин татварын багц хууль тогтоомж боловсруулан батлах хүрээнд ямар байсныг зарим жишээн дээр хэлбэ.

Монгол орон зах зээлийн харилцаанд шилжин орсон үеэс эрх зүйн шинэ шинэ салбарууд бүрэлдэн тогтох үйл явц бий болсон. Татварын эрх зүйн харилцаа биеэ даан хөгжих нөхцлүүд бүрэлдэж, эрх зүйн шинжлэх ухааны судалгаа Монгол оронд хомс байгаа бөгөөд тухайн хууль тогтоомжийг мэргэжлийн ухамсрын түвшинд боловсруулан батлах туршлага дутмаг байснаас татварын хууль тогтоомжийн зарим заалт ойр ойрхон өөрчлөгдөж, уг өөрчлөлтийг хамт олон, иргэн, татвар төлөгчид тэр бүр хүлээж авч чадахгүй байгаа нь төсвийн орлогын бүрдэлд нөлөөлж байна.

Эрх зүйн мэргэжлийн ухамсрын түвшинд хуульчид, татварын байцаагчид гол үүрэг гүйцэтгэдэг бөгөөд татварын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгоход тухайн асуудалд мэргэшиж, хуулийн оночтой зөв батлахад тодорхой бэлтгэгдсэн байхыг шаарддаг. Тэгээл өнөөгийн татварын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгож төслийг бэлтгэхэд хуульчдын

судалгаа, практик ажиллагаа ихээхэн дутагдалтай байна.

Ийнхүү татвар төлөх эрх зүйн ухамсрыг цогц байдлаар нь авч үзвэл:

§ Татварын хууль тогтоомжийг зөв хэрэглэх дадал, чадварыг эзэмшүүлэх;

§ Татварын хууль тогтоомж нь татвар төлөгчдийн ашиг сонирхол, амьдралын хэрэгцээг дээшлүүлэхэд чухал нөлөөтэй болохыг ойлгуулахад чиглүүлэх;

§ Татварын хууль тогтоомж нь нийтэд ойлгомжтой, хэрэгжин биелэхэд хялбар, дөт байхад чиглэгдэх ёстой.

Эрх зүйн ухамсар нь эрх зүйн субъектив сэтгэгдэл, төсөөлөл төдийгүй, мөн объектив мэдлэг, онол, шинжлэх ухааны цэгцтэй сургаалийг шаарддаг. Энэхүү асуудал алдагдал хэрэгжин биелэх нөхцөл суларч, тодорхой хийдэл чанар хууль тогтвортой үйлчлэхэд бархшээл учирдаг. Тийм ч учраас татвараас зайлсхийх үйлдэл нь татвар төлөгчийн ухамсар, соёлтой салшгүй холбоотой бөгөөд түүнд нөлөөлөх олон хүчин зүйлээс шалтгаалдаг байна. Эдгээр хүчин зүйл, шалтгааныг эрдэмтэд хэд хэдэн төрөлд ангилан төрөлжүүлсэн байдаг. Үүнд:

1. Ёс суртахууны шинж чанартай;
2. Эдийн засгийн шинж чанартай;
3. Улс төрийн шинж чанартай;
4. Эрх зүйн шинж чанартай;
5. Техникийн шинж чанартай зөрчил шалтгаанууд гэх мэт байна.

1. Татвараас зайлсхийх ёс суртахууны шинж чанартай үйлдэл нь татвар төлөгчид татварын орлогоо өөрөө тодорхойлон төлдөг байх язгуур сонирхол нь түүний сэтгэхүй, ухамсар, уурга тархинд нь зайлшгүй байх жам ёсны шинжээс гаралтай. Уг ашиг сонирхлыг зөв хөгжүүлэхэд төр туслах үүрэгтэй.

2. Улс төрийн шинж чанартай үйлдэл нь улс төрийн ямар нэгэн нам, эвсэл татварын бодлогыг тодорхойлохдоо төрийн бодлогын хэрхэнд тогтвортой байдлыг сонгон, цэгцтэй, хяналттай удирдан чиглүүлэх ажиллагааг явуулах ёстой. Харин сонгуульд алахын тулд татварын асуудалд хөнгөлөлт үзүүлэх, чөлөөлөх зэрэг цаг үеийн шинж чанартай бодлогыг хийвэл татвар төлөх ухамсрыг алдагдуулж болох юм.

3. Эдийн засгийн шалтгаан нь хамгийн гол нь татварын хувь хэмжээ, шатлал, үр ашгийг зөв тооцооны эцэст хууль биелэх нөхцөлтэйгээр тусгаж өгөх нь ач холбогдолтой байдаг. Хэрэв тооцоо судалгаа дутмаг байвал төсвийн алдагдалд орно.

Монгол улсад нэг тал татвар төлөх байхад нөгөө тал нь ямагт хэрэглэдэг. Төсвийн ажилчдын цалин, тэтгэврийн хэмжээ бага гэх мэт олон шалтгаанаар татварын орлого хомсдолтой байдаг нь цаашид аль болох эдийн засгийн үр ашгийг хэлбэрээр татварын хуулийг биелүүлэхэд тогтвортой шинжийг хагдалахад чиглэгдсэн бодлого явуулах ёстой.

4. Өнөөдөр татварын хууль тогтоомж ойр ойрхон өөрчлөгдөж байгаа нь тухайн хууль хэдийгээр уян хатан байж байх боловч нөгөө талаараа татвар төлөгчдөд татварын хууль тогтоомжоо түргэн хүлээн авч биелүүлэхэд бэрхшээл учирч байна. Иймд тухайн хуулийг тогтвортой үйлчлэхэд чиглэгдсэн олон арга хэмжээг татварын албанаас зохион байгуулах шаардлагатай. Тухайлбал, татварын хууль тогтоомжийг байнга сурталчлах, татвар төлөгчийг байгаа иргэдэд хууль зүйн туслалцаа үзүүлэх, зөрчил гаргасан талаар нийтэд мэдээлэх гэх мэт.

5. Татвар төлөхөөс зайлсхийх техникийн шалтгаан. Судалгаанаас үзвэл манай эдийн засгийн 30 орчим хувь нь далд эдийн засгийн хэлбэртэй байна гэсэн тоо баримт бий. Хэрвээ тоо баримт үндэслэлтэй бол ийм хэмжээгээр аж ахуйн нэгж, байгууллага татвараа төлөхгүй байна гэсэн үг юм. Үүнээс яаж гарах вэ гэдэг ойлголтой төрийн зохицуулалт зайлшгүй хэрэгтэй

бөгөөд төр татвараа хураан авахдаа маш хялбар, дөт аргаар ойлгомжтой хэлбэрээр цуглуулах ёстой. Тэгвэл өнөөдөр татварын улсын байцаагч ба татварын хууль тогтоомжоо зөв тайлбарлан таниулах эрх зүйн ухамсар төлөвшиж чадаагүй байна гэж үзэж болно. Тэд татвар төлөгчидтэй хууль тогтоомжийн дагуу харилцах ёстой. Гэтэл өнөөгийн татварын улсын байцаагчдад татварын хууль тогтоомжийн тухай мэдлэг, тайлбарлах, тэдний үйлчилгээ нь үлч дутагдалтай байгааг татвар төлөгчид шүүмжилж байна.

Энэ бүх үйл ажиллагааны үр дүн бол татвар төлөгчдийн эрх зүйн ухамсар, татварын улсын байцаагчдын татварын хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэн биелүүлэх ажиллагаа, төрийн нэгдмэл үйл ажиллагаа гэх мэт олон талт ажиллагааны үр дүнд үр өгөөжтэй болох юм.

Цаашид татварын хууль тогтоомжийг тогтвортой үйлчлэхэд нөлөөлөх хүчин зүйлсийн талаар тодорхой судалгааг татварын байгууллага эрдэмт судлаачдын оролцоотойгоор явуулж татвар төлөгчдийн өмнө тулгарч буй бэрхшээлтэй асуудалд анхааралтай хандаж, татвар төлөх боломж, нөхцөлд чиглэсэн өөрчлөлт хийх шаардлагатай байна. АНУ, Франц, Англи гэх мэт улс оронд татвар төлөгчдийн эрхийн тунхаглал батлан гаргах замаар татварын албаныхаа үйл ажиллагааны хариуцлагыг өндөржүүлж байдаг. Түүгээр ч барахгүй хөрш зэргэлдээ ОХУ-д 1998 онд татвар төлөгчдийн эрхийн тунхаглал бичгийг биеэ дааж гаргасан нь татвар төлөгч, татварын байгууллагын хооронд ажил хэрэгч, тэгш харилцааг бий болгож, татвар төлөх явцад гарсан элдэв зөрчил маяганыг түргэн шуурхай шийдвэрлэхэд зохих үр дүн гаргаж байна. Монгол улсын татварын хууль тогтоомжид татвар төлөгчдийн эрхийн талаар тусгаж өгсөн ч түүнийг хэрэгжүүлэх, сурталчлах, ханган биелүүлэх арга механизм маш бүрхэг оршоор байна. Тухайлбал, Татварын ерөнхий хуулийн 12 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан "...хууль тогтоомжид заасан нөхцөлд хөнгөлөлт эдлэх,

татвараас чөлөөлөгдөх, хэд хэдэн нөхцлөөр хөнгөлөлт эдлэх тохиолдолд аль нэгийг сонгон авах..." эрх амьдралд бүр бүр хэрэгжихгүй байна.

Нөгөө талаар мөн хуулийн 12 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасан "...татварын албаны буруугаар учирсан хохирлыг хуульд заасан журмын дагуу нөхөн төлүүлэх" гэсэн заалт ямар хуулийн дагуу, хэрхэн, яаж нөхөн төлүүлэх нь маш бүрхэг тусгагдсан, татвар төлөгчдийг чирэгдүүлсэн, хүнд суртал ихтэй, зөвхөн шүүхийн шийдвэр гарсан тохиолдолд л хагас дутуу биелэгдэх боломжтой асуудал болсоор байна.

2004 оны 6 дугаар сараас мөрдөгдөж буй "Захиргааны хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай" хууль нь захиргааны байгууллага, албан тушаалтны хууль бус ажиллагааг хянахад чухал ач холбогдол бүхий хууль болсон ба татварын алба, татварын байцаагчийн гаргасан шийдвэрийг татвар төлөгчид гомдол гаргаж хянуулах ач холбогдолтой заалтууд орсон ч энэ хуулийг сурталчлах, хэрэгжүүлэх асуудал удаашралтай байна.

Цаашид ч татвар төлөгчдийн эрхийг өргөтгөх замаар татварын хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох нь нэн чухал асуудал болсоор байна. Тухайлбал, татвар төлөгчдийг байнга мэдээлээр хангах, мэргэжлийн туслалцаа үзүүлэх, татварын талаар мэргэшсэн өмгөөлөгчдийг бэлтгэх, хуульд зааснаас бусад тохиолдолд хувийн эд хөрөнгөөрөө татвар төлөхгүй байх, татвар ногдуулалт тодорхой байхыг шаардах, татвар төлөгчдийн хувийн эд хөрөнгийн нууц халдашгүй байх асуудлыг олон улсын эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцүүлэн баталгаажуулж өгөх ажиллагааг нэн даруй хийх нь татварын байгууллагын өмнө тавигдах гол зорилт байх ёстой.

Татварын байгууллага ч хуулиа дагаж зохион байгуулалт, бүтэц өөрчлөн орчин үеийн шаардлагад зохицуулж ажиллах цаг нэгэнтээ бий болжээ.

¹ "Төрийн мэдээлэл", 2003он, №3

ХУУЛИЙН ТАЙЛБАР

Жайка-ийн Эрх зүйн шинэтгэл, туслалцаа төслийн мэргэжилтэн Танаба Масанори

Хуулийн дагуу шийдвэр гаргахад тодорхой шалтгааныг холбогдох хуулийн дагуу зохицуулах шаардлага гардаг. Энгийн жишээгээр тайлбарлавал:

А нь түрийвч хулгайлжээ.

Хуулиар бол эд зүйл хулгайлбал шийтгэлтэй гэсэн заалт байгаа. Мэдээж түрийвч эд хөрөнгөд хамаарах учраас энэ нь хуулийг нийцүүлэн хэрэглэж болж байгаа учраас А-д ял оногдуулна. Гэтэл А нь айлд ороод шууд л гар утсаа цэнэглэсэн гэж бодье.

Цахилгаан хулгайлсан хэрэг болох эсэх. Мөн миний ажлын ерөөнөөс баримт бичгийг хувиран олшруулж

мэдээлэл авсан бол, эсвэл А нь хүний сэтгэлээр тоглосон бол юу гэж үзэх вэ? Эдгээр асуудлуудыг шийдвэрлэхэд хуулинд байх ЭД ХӨРӨНГӨ гэж юу болохыг тайлбарлах хэрэг гарах бөгөөд энэ нь хуулийн тайлбар хийх шаардлага болж байгаа юм.

Хуулийн тайлбарыг хэн бичдэг вэ?

1. Хууль өөрөө тайлбартай бичигдэх нь бий. Жишээ нь:

Иргэний хуулийн 2 дугаар зүйлд "энэ хуулинд хувь хүний нэр хүнд, хүйсийн тэгш байдлыг үндэслэн тайлбар хийсэн болно" гэсэн байна. Энэ бол хуулийн тайлбарын нэг арга бөгөөд хэн ч байсан мөрдөх ёстой болдог.

2. Засгийн газраас албан ёсоор тайлбарлах явдал байна. Жишээ нь:

Батлан хамгаалахын хуулинд "Батлан хамгаалах үйлс нь албан ёсны үүрэг мөн" гэсэн зүйл, анги байлаа гэж үзье.

"Манай улсын зэвсэгт хүчин дэлхий нийтийн алан хядах үйл ажиллагааг таслан зогсоох олон улсын цэргийн үйл ажиллагаанд оролцон Иракт цэргийн хүчийг явуулах нь албан ёсны үүрэг мөн" гэж тайлбарлаж болох юм.

Энэ нь засгийн газрын байр суурийг илэрхийлж байгаа явдал болохоос олон нийт, шүүхийн эрх чөлөөг хязгаарласан явдал болохгүй.

3. Яам, тамгын газраас захирамж хэлбэрээр тайлбар хийх нь бий.

Жишээ нь, "18 нас хүрээгүй хүүхэдтэй эхчүүдэд сар бүр 30 ам.доллар тэтгэмж олгоно" гэсэн хуулинд хүүхэд гэдэгт үрчилж авсан хүүхэд орохгүй гэсэн тайлбар хийсэн байж болох юм.

Үүнд нь олон нийтээс яам холбогдох газруудын үйл ажиллагаанд хориг тавьж шүүхэд нэхэмжлэл гаргаж болох ба шүүгч ч тайлбарт чөлөөтэйгөөр шийдвэр гаргана.

4. Эрдэмтдийн тайлбар байна. Ерөнхийдөө тухайн хуульд хандан эрдэмтэд үзэл бодлоо илэрхийлсэн байдаг.

Энэ нь оюутан, судлаачид төдийгүй өмгөөлөгч, шүүгч нэрт ч ихээхэн ач холбогдолтой.

5. Өмгөөлөгч шүүхийн явцад "энэ хуулийг ингэж тайлбарлана" г.м тайлбар гаргах нь бий.

Энэ нь шүүгчид ойлгуулахын тулд хэрэглэх ердийн арга юм. Шүүгчийн шийдвэрт нөлөөлж чадах ч тухайн өмгөөлөгчийн хувийн үзэл бодол хэвээр үлдэнэ.

6. Хамгийн чухал нь шүүгчийн тайлбар байдаг. Энэ талаар нарийн тайлбар өгөх нь шүүгчийн болов уу-мэсэлдэгчид хамгийн чухалтай. Шүүгчдэд хуулийг нөлөөтэй тайлбарлах эрх бий. Энэ нь 2 талтай.

¹ 2005 оны 7 дугаар сарын 8-ны өдөр ГТХАН-ийн 10 жилийн ойн арга хэмжээний хүрээнд зохиогдсон "Орчин цагийн эрх зүйн тогтолцоон дахь хуулийн тайлбарын үүрэг, ач холбогдол" симпозиумд тавьсан илтгэлээс...

Нэгдүгээрт, Дээд шүүх болон бусад тайлбарууд байхгүй тохиолдолд шүүгч бие даан итгэл үнэмшлээрээ хуулийг тайлбарлан маргаан шийдвэрлэх эрхтэй.

Ийм эрх байхгүй байсан бол шүүгч хэрэг маргаан хянан хэлэлцэх байдлаас татгалзахад хүрнэ.

Хоёрдугаарт, Шүүгч нь Засгийн газар болон дээд шүүхийн тайлбараас эсрэг тэсрэг тайлбар гаргасан байж болно.

Энэ нь Үндсэн хуулийн " шүүгч өөрийн итгэл үнэмшлээрээ ахилах ба Үндсэн хууль, бусад хуульд захирагдана" гэсэн заалттай нийцэж байгаа юм.

б/ Дээд шүүхээс гаргасан хуулийн тайлбар нь доод шатны шүүхийн болон бусад тайлбаруудаас эцсийнх гэдгээрээ дагаж мөрдүүлэхэд хүргэдэг. Ихэнх тохиолдолд ч дагаж мөрддөг.

в/ Японы шүүхэд бодит хэрэг явдлаас гадуур ерөнхий "хуулийн тайлбар" хийнэ гэсэн ойлголт байдаггүй. Шүүх нь хэрэг маргааныг шийдвэрлэх зорилготой байгууллага болохоос хууль боловсруулах байгууллага биш.

Тодорхой учир явдалгүй байхад бие даан хуулийн тайлбар хийн бусдаар даган мөрдүүлэхийг шаардах нь шүүх эрх мэдлээ хэтрүүлсэн хэрэг гэж үзнэ.

Харин тодорхой хэрэг маргааны үед сонирхогч этгээд болон зохигчдоос үнэн тайлбарыг сонссоны үндсэн дээр шүүгч хуулийн тайлбар гаргах нь чанартай сайн тайлбар болох үндэс болдог.

г/ Японд Дээд шүүхийн тайлбараас гадна бусад шатны шүүхүүдийн тайлбар ч шийдвэрт тусгагдах нь бий.

д/ Шүүхээс гаргасан хуулийн тайлбарыг бусад хүмүүст үзэж танилцах зомомж олгох үүднээс Монголд ЖАЙКА Эрх зүйн шинэтгэл,

туслалцаа" төсөл шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэлийн хэвлэлт төслийг эхлүүлээд ажиллаж байна.

Шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэл бэлэн болсноор шүүхийн тайлбарыг харж болно.

Ер нь хуулийн тайлбарыг 2 хэсэгт хуваан үздэг.

Нэгдүгээрт, онолын тайлбар бөгөөд хуулийн найруулгаас тухайн хуулийг боловсруулсан хүний хэлэх санааг олох явдал. Зөвхөн онолын тайлбараар шийдвэрт хүрдэггүй.

Хоёрдугаарт, зорилгын тайлбар гэж байх бөгөөд энэ нь тухайн хуулийн зорилгыг биелүүлэхүйц тайлбар байх ёстой болдог.

Жишээ нь: Автомашин орохыг хориглоно гэсэн зүйл анги байх.

Энэ нь мотоциклд хамаарах эсэх. Хэрэв, энэ зүйл анги "явган хүний замын тухай хууль"-д байвал энэхүү хуулийн зорилго нь явган хүний замыг хамгаалахад байгаа учраас машин, мотоцикл хоёулаа орохгүй гэсэн үг.

Машин гэдэгт мотоциклыг оруулан тайлбар хийснээрээ машины утгыг өргөн болгож байгаа учраас өргөн хүрээт хуулийн тайлбар гэнэ.

Хэрвээ энэ зүйл, анги нь хоёр дугуйт машин техникт хамаатай 4 дугуйт машиныг зогсоолд оруулахгүйгээр тайлбар хийвэл энэ нь машины утгыг явцуу утгаар хэрэглэх учраас явцуу хүрээт тайлбар гэнэ. /Бусад холбогдох жишээнүүд бий/

Эцэст нь Японы хуулийн сургалтыг шүүхийн прецедентийг оролцуулаад хуулийн тайлбарын сургалт байдаг гэж хэлэхэд болно.

Монголд ерөнхий хуулиуд байгаа учраас цаашдаа хамгийн гол нь хуулийн хэрэглээ.

ашиглалтандаа анхаарах нь зүйтэй.

Хуулийн хэрэглээ гэдэгт хуулийн тайлбар ихээхэн үүрэг гүйцэтгэх учраас улам цаашид боловсронгуй болгон хөгжүүлэх шаардлагатай болов уу.

Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө ба олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл

"Шударга ёс бидэнд
гагцхүү чөлөөт үгээр л дамжин
ирдэг".

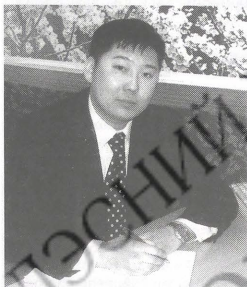
Сэдвийн томъёолол

- I. Ардчиллын тухай өмнөтгөл
- II. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх ба хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө
- III. Олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл - чиг үүрэг
- IV. Олон нийтийн мэдээлэлд тавигдах ардчиллын сорилууд хийгээд түүний эрх зүйн баталгаа
- V. Дүгнэлт

"Хүн төрөлхтний түүхэн дэх бүхий л тэмцэл нь өөрийн оюун ухаан хийгээд амьдрах орон зайг тэлэх агуу эрх чөлөөний төлөө тэмцэл юм".

I. Ардчиллын тухай хэлэлцэх бүрд эртний Грекд бага хугацаанд боловч тогтож байсан улс-терийн дэглэмийн хэлбэр болох демократийн тухай хөнддөг. Энэ нь асуудлын хэлэх цэг болж өгдөг ч өнөөдөр бидний тэмүүлж буй ардчилал буюу либерализмын агуулгыг тэр бүр нээж чаддаггүй. Эхнийх нь ард түмний эвсэг хэмээх утгаар хэрэглэгдэж байсан бол удаах нь эрх чөлөөний дэглэм гэсэн агуулгаар тайлагдадаг.

Тиймээс либерализм нь уг чанартаа демокритыг багтаасан, түүгээр үл хязгаарлагдах өргөн ойлголт бөгөөд зөвхөн улс төрийн хэлбэр төдий зүйл бус, улс төрөөс үл хамааран хуулиар баталгаажсан эрх зүйн дэглэм хэмээн ойлгогдох болсон.

МУИС-ийн Хууль зүйн
сургуулийн багш,
докторант М.Батсуурь

Энэ агуулгыг Ч.Е.Финны: "ардчилал нь эрх чөлөөний үзэл бодлууд философийн төдийгүй түүхэн бэрхцэг үеийг туулан хөгжин боловсорч, хувь хүний эрхийг хангах чадвартай болсон тэр дэг журмуудад агуулагддаг.

Товчоор энэ нь хуульчлагдсан эрх чөлөө юм"¹ гэсэн үг оновчтой илэрхийлдэг.

Эндээс бид "хүн бүрт төрөлхөөс заяагдсан, түүнгүйгээр угаас орчин үеийн хүн үл төсөөлөгдөх (хэрэв салгавал амьтнаас үл ялгарах) тэр амьдралынх нь утга учир болсон эрх чөлөөг хангаж, хамгаалж чадах эрх зүйгээр хэлбэржсэн дэглэмийг л ардчилал" хэмээн ойлгодог. Харин "өөрийн бодол санаанд итгэж, итгэл үнэмшилээ болгосон тэр зүйлээ шүтэн биширч, оюун санааны болон үнэ цэнэтэй маргаанд оролцож, тэдгээр

үзэл санааг дүгнэн цэгнэж, өнгөрснийг ойлгож, одоод амьдарч, ирээдүйгээ төсөөлөх чадварыг эрх чөлөө" хэмээн тодорхойлдог².

II. Удиртгахад. Хүн оюун ухаант амьтан болохын хувьд өөртөө зорилго тавьж амьдардаг бөгөөд үүний дүнд мэдээллээр байнга цангаж явдаг. Өөрөөр хэлбэл чөлөөтэй ирэх мэдээллүүд нь хүний зорилгыг зөв залуурдах хүч байж чаддаг. Тиймээс мэдээллийг хүний оюуныг тэтгэгч амин дэм гэх бөгөөд тэдгээр нь хүний тархинд зөв системчлэгдэн мэдлэг болон суухын хэрээр тухайн хүний гадаад ертөнцтэй харилцах чадвар нэмэгддэг учраас нэг ёсны хүний оршихуйн үндэс болдог. Нөгөө талаас, хүний ухамсар цэвэр оюунаараа асуудал шийдэх боломж хягаарлагдмал байдаг бөгөөд "хариуцлагагүйгээр чалчих дур хүсэл, өрсөлдөөн дэх ухамсаргүй хамгаалал, нууцлагдмал бас энгүүн бус зүйл хүсэмжлэх"³ сэтгэцийн хэв маяг хүнд байгалиас өвөгдсөн. Энэ утгаараа "хүн чөлөөтэй маргах, үндэслээг гаргах эрхээ хязгаарлуулсан тохиолдолд өөрийгөө хамгаалал төрөлх чанараа алдаж, алдаа төрөөлд бүхий аюулт байдалд хүрдэг. Үүний учир нь үг хэлэх эрхэнд хэмээс ч хамааралгүй сэтгэн бодох оюуны эрх чөлөө нь агуулагддаг"⁴.

Дээрхээс үндэслэн Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг хүний дархан эрх хэмээн үздэг. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх нь нийтийн үнэ цэнэтэй маргаанд өөрийн үзэл бодлыг илэрхийлэх замаар нийгэмд үзэл бодлуудын чөлөөт ертөнцийг дэмжиж, олон ургальч үзлийн талбар бүтээх угтвар нөхцөл болдог. Харин үзэл бодол, ашиг сонирхол, оюун ухааны чөлөөт өрсөлдөөн нь ардчилсан эрх зүйт төрийн салшгүй суурь зарчим мөн.

¹ Х.Тэмүүжин "Ардчилал дахь олон нийтийн хэлэлцүүлэг ба хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө". Хүний эрх. УБ., 2003. № 2. 12 дахь тал

² В.Удвал Үндсэн хуульд ёс ба үндсэн хуулийн зарчмууд. УБ., 2003. №8. 9 дэх тал

³ Х.Тэмүүжин. Jus frast буюу Ёст үг. УБ., 2004. 84 дэх тал

⁴ Мөн ном. 85 дахь тал

Тиймээс үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөгүйгээр ардчилал өөрөө эрх нь төрөл бүрийн мэдээлэл болон үзэл санааг улсын хил хязгааргүй үл харгалзан амаар, бичгээр буюу хэвлэлээр эсхүл уран сайхны хэлбэрээр, түүнчлэн өөрийн сонгосон бусад аргаар чөлөөтэй эрх хайх, хүлээн авах, түгээх эрх чөлөөг багтаана¹ хэмээн заасан байдаг.

НҮБ-ын 1946 онд баталсан тогтоолдоо: "Мэдээллийн эрх чөлөө бол хүний үндсэн эрх бөгөөд НҮБ-ын эрхэм зорилго болсон бүх эрх чөлөөнүүдийн тулгын чулуу болдог" гэж энэ эрх чөлөөний ач холбогдалыг үнэлсэн бол Хүний эрхийн Европын шүүх танхим: "Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө нь (ардчилсан) нийгмийн амин чухал үндсэн суурь бөгөөд түүний дэвшил хүн бүрийн хөгжлийн үндсэн нөхцөл болдог.

Энэ нь зөвхөн эерэгээр хүлээж авдаг буюу явдуу төлөв агуулгатай төдийгүй төр засаг болон хүн амын ал нэг хэсэг рүү дэвшилсэн, чоцоосон, төвөг учруулсан "мэдээлэл" ба "үзэл санаа"-нд ч бас хамаатай.

Ийм олон ургалын үзэл, бусдыг тэвчхч чадвар, өргөн цар хүрээтэй сэтгэлгээгүйгээр ардчилсан нийгэм гэж байдаггүй" хэмээн тунхагласан байна. Харин Монгол Улс 1992 оны Үндсэн хуульд "Монгол улсын иргэн дараахь үндсэн эрх, эрх чөлөөг баталгаатой эдэлнэ: ...

16/ итгэл үнэмшилтэй байх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, үг хэлэх, хэлээн нийлэх, тайван жагсаал, цуглаан хийх эрх чөлөөтэй. Жагсаал, цуглаан хийх журмыг хуулиар зохицуулна.

17/ төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор

тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй.

Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хуулиар тогтоон хамгаална² хэмээн энэ эрхийг баталгаажуулснаараа ардчилсан эрх зүйт төрийн эхний шалгалтыг давсан.

Хэдийгээр "мэдээлэл түгээх" гэсэн томъёолол орхидсон боловч "үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх" эрх нь нэг талааа үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлж, түгээх эрх чөлөө, нөгөө талаас илэрхийлсэн үзэл бодлыг хүлээж авах эрх чөлөөгөөр зэрэг нөхцөлдсөн байдгийн хувьд нэг нь нөгөөгүйгээр орших боломжгүй.

Тиймээс агуулгын хувьд баталгаажсан байдлаар ойлгох нь зүйтэй.

"Ардчиллын нэг бишрэм чанар бол хэвлэл мэдээлэл нь төртэй нийлж иргэнийг бус, ард түмэнтэй нэгдэж төрийг хянадаг".

III. Ард түмний сонор сэрэмж гэдэг бол ардчиллыг хамгаалах хамгийн сайн зэвсэг байдаг. Энэ үүргийг хэрэгжүүлэх шаардлага нь олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн институтыг бий болгосон. Иймд олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл нь дараахь чиг үүргийг биелүүлж байж ардчилалд өөрийн хувь нэмрээ оруулдаг.

Энх тайван, ардчиллыг сурталдах үүрэг

"Эр зэвсэг хангинаж буй газар хууль ёс амаа хамхидаг" хэмээн эртний сэтгэгч Солон хэлсэчлэн ардчилал нэгэнт хүчирхийлэл хийгээд дайн самуун, мөргөлдөөний үед цэцэглэх

боломжгүй бөгөөд түүнийг хамгийн сайн дэмжиж хамгаалах хэрэгслийн хувьд эрхт зүйт төр ч байх боломжгүй.

Тиймээс энх тайван бол хууль зүйн шинжлэх ухааны утгвар нөхцөл учир ардчилал сөргөлдөгч талуудад ухаарах боломж олгож, тэдний асуудлыг эв зүйгээр шийдвэрлэх чадвараа нээх хэрэгтэй болдог.

"Үргэлжийн хүчирхийлэл, үл ойлголцох байдал тулсаар байвал ардчиллын үнэ цэнэ устаж алга болох аюултай учир олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн эхний суурь үүрэг бол энх тайвныг сурталдан хамгаалагч байх ёстой.

Үүний тулд энх тайвны сэтгүүл зүй нь хүчирхийллээс аль болохоор анхаарлаа холдуулж, дайны хор уршгийг мэдээлэх, ялгаатай талуудын хооронд гүүр болон төвийг сахисан бодлого баримтлах ёстой".

Ард түмэнд үйлчлэх үүрэг

Ардчилсан нийгэм дэх хэвлэл мэдээллийн дараагийн чухал үүрэг бол ард түмний "хоточ нохой" байх явдал.

Европын хүний эрхийн шүүх танхим "Хэвлэл мэдээлэл нь тогтоосон хязгаарыг давж болохгүй ч ... олон нийтийн ашиг сонирхолд нийцсэн мэдээлэл, үзэл санааг түгээн дэлгэрүүлэх өөрт ногдсон үүргээс чөлөөлөгдөхгүй.

Тэрээр ийм мэдээлэл, үзэл санааг түгээх үүрэгтэй байгаад зогсохгүй олон нийт мэдээллийг авах бүрэн эрхтэй".

Эсрэг тохиолдолд хэвлэл мэдээлэл "олон нийтийн хоточ нохой байх" эрхэм үүргийг биелүүлж чадахгүй³ хэмээн заасан.

¹ М.Лоренц ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 5.1.1.1 дэх заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плюрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь. Эргэцүүлал. № 4. УБ., 2000. 105-106 дахь тал

² Ш.С.Кенчиг: Ардчиллыг гүнзгийрүүлэхэд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн үүрэг. Ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон орнуудын олон улсын V бага хурал. Судалгааны ажлууд ба төгсгөлийн баримт бичгүүдийн эмхтгэл. УБ., 2003. 53 дахь тал

³ Үүнийг мөн орчин үеийн нацист, социалист гэгдэх тоталитар дэглэмүүд XX зуунд хүлээж авсан юм.

⁴ М.Лоренц ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 5.1.1.1 дэх заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плюрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь. Төрийн мэдээлэл. Тусгай дугаар II, УБ., 2004

⁵ М.Лоренц ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 5.1.1.1 дэх заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плюрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь. Төрийн мэдээлэл. Тусгай дугаар II, УБ., 2004

Юун түрүүнд хамгийн үр нөөцтэй хотон нохой байхын тулд хаана хувь хүний эрх чөлөөний өртөнцөд төрийн дарамт шахалт үзүүлж байгааг шүүмжлэлтэйгээр мэдээлэх ёстой.

Нэгэнт төрийн эрх мэдэл нь Ч.Беккариагийн бичсэнчлэн "ганц нэгээрээ хийгээд өөрийн дураар амьдарч байвч үргэлжийн дайн самуун, нэгэнт баталгаажуулаагүй, үр ашгийг эрх чөлөөнөөс залхсан хүмүүс өөрсдийн эрх чөлөөний тодорхой хэсгийг золиосолж, хариуд нь үлдсэн хэсгийг айх аюулгүй, тайван эдлэх боломжийг олж авсан бөгөөд хамтын зорилго, нийтийн ашиг сонирхлын төлөө өргөл болгосон эрх чөлөөний тэр хэсэг бүрээс бүрэлддэг" юм бол "ард түмнээс тэрхүү дээд эрх мэдлийг олж авч буй улс төрч, эрх тушаалтнуудыг хардаг, хянах эрхтэй байх нь ард түмний хувьд зүй ёсны юм.

Харин ард түмний энэ хардалт, сэжиг таамаг дэвшүүлсэн хяналтын дор эрх дархтнууд хуульс гадуур гишгэж, иргэнээс илүү эрх эдлэх боломжгүй болох ёстой".

Тиймээс эндээс үндэслэж чөлөөт хэвлэл мэдээлэл ардчиллын хүчилтөрөгч хэмээн ойлгогдох болж, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийг дөрөв дэх эрх мэдэл гэж үзэх болсон. Энэ нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэлд хязгааргүй засаглал эрх өгч байгаа хэрэг бус бөгөөд нөгөө талаас эрх мэдэл гэдгийг ардчиллын хувьд гэгцхүү ард түмнээс шилжүүлэн авсан үүрэг хэмээн тайлбарладаг.

Харин нөгөө гурван эрх мэдлээс ангид, бие даасан, хараат бус байх, тэдний үйл ажиллагааг хянаж шалгадаг эрх мэдэл буюу үндсэн хуулийн үүрэг бөгөөд ард түмнээс шилжүүлэн авсан учраас эргээд ард түмэндээ тайлагнадаг хэрэгсэл гэсэн агуулгаар

тайлагддаг.

"Төр, засгийн газрыг хэвлэл мэдээлэл, ард түмэн нь чөлөөтэй шүүмжилдэг хэлцдэг байж чадвал эрх чөлөө цэцэглэн хөгжиж, төр, засаг өөрийн ард түмний өмнө хариуцлага хүлээдэг болно. Чөлөөт хэвлэл мэдээлэл бол төрийн албан тушаалтан өөрийн хийх үйлдэлдээ хариуцлага хүлээхийг ухамсарлуулдаг арга хэрэгсэл мөн."²

Ямар албан тушаалтан, эрх мэдэлтэн дураар наргиж, хахуульд автсан үед мэдээллийн хэрэгсэл эрх мэдлийн хэтрүүлтийг шалгах чухал шүүлт болдог. Тиймээс улс төрийн өндөр албан тушаалтан хийгээд бусад мэдээллийн эх сурвалж байж болох хүмүүсийн талаар нээлттэй хэлэлцүүлэг хийх боломж олгох үүднээс тэдний эрх зүйн баталгаанд өрдийн иргэнээс өөр журм үйлчилдэг.

Үүний учир нь төрийн өндөр албан тушаалтанд санаархагч хэн бүхэн ард түмний эрх мэдлийг шилжүүлэн авсан тохиолдолд хувь эрх чөлөөнөөс золиослох гэрээг үг дуугүй хүлээн зөвшөөрсөн байдаг.

Энэ тухай АНУ-ын ерөнхийлөгч асан Т.Жефферсон "Олон нийтийн итгэлийг хүлээсэн хүн өөрийгөө тэдний өмч боллоо хэмээн үзэж болно"³ гэсэн нь бий.

Эл үзэл АНУ-ын Дээд шүүхийн шийдвэрт анх биелэлэ олж, өдгөө дэлхийн олон улс орны эрх зүйд нийгмийн зүтгэлтний тухай олон нийтийн мэдээллийн хэрэгсэлээр иргэдийн нээлттэй маргаан (шүүмжлэл) явуулах эрхийг хамгаалсан⁴ бөгөөд олон нийтийн анхаарал, хяналтад байгаа байдаг, нийгмийн амьдралд голлох үүрэгтэй оролцдог эдгээр хүмүүстэй холбоотой аливаа мэдээллийн эрэлт хэрэгцээ олон нийтэд ямагт байдаг.

Аливаа хэвлэл нийтэлсэн мэдээллийнхээ үнэн зөвийг ямарваа нэг мөрдөн шалгах, тагнах ажиллагаа явуулах эрхээр хангагдаагүй хэвлэл нийтлэгч өөрөө нотлох боломжгүй бас шаард-лагагүй бөгөөд тухайн нийтлэлд дурдагдсан зүйл олон нийтийн санаа бодол бол түүнийг хэлэлцүүлгийн тавцанд гаргаж тавих нь сэтгүүлчийн зүй ёсны үйл ажиллагаа юм гэж үзэж ийнхүү ажил, үүргээ гүйцэтгэсний төлөө нийтлэгч, сэтгүүлчид нь бусдаас үзүүлэх аливаа дарамт, шахалт шүүн таслах үйл ажиллагааны халдлагаас хамгаалагдах эрхтэй болох тухай энэхүү шийдвэрээр анхан тогтоосон.

Ардчилал дахь хэвлэл мэдээллийн нээлттэй хэлэлцүүлгийн эрх чөлөөг баталгаажуулж буй энэ шүүхийн шийдвэр нь сэтгүүлч, нийтлэгчид мэдээллийн эх сурвалжаа нууцлах, бичигч өөртөө нууц нэр хэрэглэх болон энэ харилцаа нь шүүхээс хамгаалагдсан байхаар шийдэж, Public official нарын нэхэмжлэлээс сэтгүүл зүйн эрх чөлөө хамгаалагдах тухай зарчмыг тунхаглажээ.⁵

Үүнтэй холбоотойгоор АНУ-ын Үндсэн хууль нь ТВ-ийн шог програм, тухайлбал, Saturday Night Show, Late Night Show Jay Leno, Late Night Show Wite David Letterman зэрэг нэвтрүүлгүүдийг нийтэд алдартай хүний шүүхэд мэдүүлэхээс хамгаалдаг. Учир нь тэдгээр нь зөвхөн зохиогчийн санаа бодлыг илэрхийлдэг.⁶

Хэлэлцүүлгийн индэр байх үүрэг

Мөн хэвлэл мэдээлэл нь төр хийгээд ард түмний хооронд олон нийтийн хэлэлцүүлэг өрнүүлэх индрийн үүрэг гүйцэтгэж, илүү боловсронгуй бодлого боловсруулж, шийдвэр гаргахад чиглэх

¹ Х.Тэмүүжин Ардчилал дахь хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө ба олон нийтийн хэлэлцүүлэг. Эрх зүй. №12. УБ., 2004. 77-78 дахь тал.

² Сандра Дей О'Коннер Хуулийн хэрэгжих нас: логикийн зарчмууд ба АНУ-ын туршлага. Эрх зүй сэтгүүл. № 4-5. УБ., 2001.

³ 41 дэх тал

⁴ Мөн тэнд

⁵ К.Осакве Харьцуулсан эрх зүй судлал: Ерөнхий ба тусгай анги. Бүдүүвч. УБ., 2005. 233 дахь тал.

⁶ Х.Тэмүүжин Ардчилал дахь хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө ба олон нийтийн хэлэлцүүлэг. Эрх зүй. №12. УБ., 2004. 77-78 дахь тал.

⁷ К.Осакве Харьцуулсан эрх зүй судлал: Ерөнхий тусгай анги. Бүдүүвч. УБ., 2005. 233 дахь тал

ёстой. Үнэхээр мэдээлэл нээлттэй байж, чөлөөт хэлэлцүүлэг өрнүүлж чадах аавас Томас Жефферсоны хэлсэнчлэнхэр: "энэ тохиолдолд үнэн хэвлэл хоёр нэгдэх чаддаг". Америкийн сэтгүүлч Бил Моерс 1990-ээд оны эхээр "хэвлэл нь иргэдийг олон нийтийн талбайд татан оролцуулж, нийгмийн чухал асуудлыг хэлэлцэх байдлыг идэвхжүүлж, хамт олны ярилцлагын соёлыг бий болгох нь зүйтэй" гэсэнээс үзэхэд шинэ ардчиллын үед хэвлэл мэдээлэл нь захиргаадтлын үед бий болжог чадаагүй иргэний соёлыг бий болгох, хэлэлцэх ярилцах уламжлалыг бий болгоход хувь нэмрээ оруулна хэмээн найдаж байгааг илэрхийлжээ.²

Ялангуяа яс үндэс, арьсны өнгө, шашин шүтлэг зэргээс шалтгаалан цөөнх болон хавчигдаж, тусгаарлагдаж байдаг хэсэгт санал бодлоо хуваалцах боломж олгох ёстой. Энэ боломжийг ямар ч дарамт шахалтаар хавчиг болохгүй.

Үүнийг Европын хүний эрхийн комисс анх хууль зүйн шинжлэх ухаанд оруулж ирсэн. Тодруулбал, 1960-аад оны үед норвегийн нэгэн "сэтгүүлч"-ийг өөрийн хийсэн нэвтрүүлэгт "аппертеид бодлого сурталчилсан" гэсэн үндэслэлээр эрүүгийн хэрэг үүсгэн шүүх ял оноосон боловч Европын хүний эрхийн комиссоос:

Нэгдүгээрт, сэтгүүлчдийн сэдвийн эрх чөлөөг хязгаарлах эрх байхгүй буюу сэтгүүлчдэд аливаа хийж буй нэвтрүүлгийнх нь сэдвийн агуулгаар ял ногдуулж болохгүй.

Хоёрдугаарт, тухайн нэвтрүүлгийн зорилго нь аппертеид бодлого баригчдыг өгсгүүлэх, тэдний үйл ажиллагааг сурталчилах аливаа зорилго агуулаагүй, зөвхөн нийгэмд буй бодитой мэдээллийг үзэгчдэд хүргэхийг зорьсон.

Гуравдугаарт, энэхүү нэвт-рүүлэг нь 10 цагаас хойш гарсан буюу өөрөөр хэлбэл, хүн амын боловсролтой хэсэгт зориулсан цагт гарсан гэсэн үндэслэлүүдийг гарган тавьсан нь тухайн үндэсний шүүхэд хэрэглэх зөв зарчим болж, энэ үндэслэлээр тухайн сэтгүүлчийг цагаатгасан билээ³.

Аливаа цөөнх хэсгийг хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжуулан нийгмийн хэлэлцүүлгийн талбарт дуудна гэдэг нь тэдний санал бодлыг нийгмийн асуудлын талаархи мэдээллийн урсгалд оруулж, тэр нь цаашдаа нийгмийн зөвшилд нөлөөлөх, нийгмийн шударга бус байдлыг арилгахад томоохон хувь нэмрээ оруулдаг.

Шуурхай мэдээлэгч байх

үүрэг Үүний зэрэгцээ хэвлэл мэдээлэл нь нийгмийн анхалдыг шаардлагатай цэг рүү цаг алдлагүй татаж байх ёстой. Ингэснээрээ тухайн улсад тулгарч буй бэрхшээлийг хуримтлуулагүйгээр арга хэмжээ авахуулах хоточ нохойн нэг шуурхай үүргээ гүйцэтгэж буй хэрэг. Тухайлбал, Нобелийн шагналт А.Сен "чөлөөт мэдээлэл нь тухайн орныг

өлсгөлөнгийн аюулаас хамгаалах хамгийн чухал анхааруулах систем"⁴ хэмээн тэмдэглэжээ. Үнэхээр хэвлэл мэдээлэл нь засгийн газрын үйл ажиллагааг хянахаас гадна үндэсний хэмжээнд тулгарсан томоохон асуудлуудыг түргэн шийдвэрлэхэд чухал хөшүүрэг болж ирсэн.

Дээрхээс үзэхэд олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл нь энх тайвныг сурталдан хамгаалагчийн үүрэг биелүүлэх төдийгүй төр хийгээд түүний албан тушаалтнуудын үйл ажиллагааг хянадаг ард түмний хоточ нохой байж, төр ба ард түмэн хоёрын хооронд олон нийтийн хэлэлцүүлгийг өрнүүлэх индрийн үүрэг гүйцэтгэн, илүү боловсронгуй бодлого боловсруулахад анхаарах замаар ардчиллыг дархлаажуулах чиг үүргийг амжилттай гүйцэтгэдэг институт мөн.

IV. Олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл нь дээрх үндсэн чиг үүргээ хэрэгжүүлэхийн тулд эрх зүйн баталгаа шаарддаг. Иймд ардчилсан улс орнууд үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх болон хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөг үндсэн хууль хийгээд өрдийн хуулиар хамгаалсан байдаг⁵.

Хамгаалал

Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөө хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр дамжин хэрэгждэг процессийн шинжтэй эрх чөлөө юм. Тодруулбал, нийгмийн, улс төрийн, хүний хийгээд бизнесийн аль чиглэлийн ямар ч

¹ Бил Моерс. Иргэний бичиг үсэгт байдлыг даван туулах нь. Олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн цаашдын төлөв байдал, нөлөө ба асуудлууд. 1993.

² Ш.С.Коронел. Ардчиллыг гүнзгийрүүлэхэд олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслийн үүрэг. Ардчиллыг шинээр болон сэргээн тогтоосон орнуудын олон улсын V бага хурал. Судалгааны ажлууд ба төгсгөлийн баримт бичгүүдийн эмхтгэл. УБ, 2003. 55 дахь тал.

³ М.Батсуурь. Эрх чөлөөг гагцхүү зүй ёсны хууль зааарлаж болно. Ентимема чөлөөт хуудас. УБ, 2004.

⁴ А.Сен. Хөгжил ба эрх чөлөө. 1999. (Дам ишлээ.)

⁵ Тухайлбал, Австрийн Үндсэн хуулийн 13 дугаар зүйлд: "Хүн бүр өөрийн сонирхлоо дагах эрхтэй. Хэвлэл бол хяналтын юм уу зөвшөөрөл олгох алба биш."; Финландын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлд: "Финландын иргэн бүр үзэх чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй. Мөн хэний ч урьдчилсан шалгалт, хяналтгүйгээр бичгээр болон зургаар илэрхийлсэн материалыг хэвлүүлэн нийтлүүлэх эрхтэй."; Францын 1958 оны Үндсэн хуулинд "Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх нь хүний хамгийн үнэт эрх чөлөө мөн. Иймээс хүн бүр чөлөөтэй арих, бичих, хэллэх эрхтэй бөгөөд чинхэгдээ энэхүү эрх чөлөөгөө буруугаар ашигласан бол тус хуульд заасан тохмолдлуудад хариуцлага хүлээх болно"; Герман улсын Үндсэн хуулийн §(1) зүйлд: "Хүн бүр өөрийн үзэл бодлоо амаар, бичгийн болон дуурийн хэлбэрээр илэрхийлэх, түгээх эрхтэй бөгөөд олон нийтийн хүртээл болгосон мэдээллийг ямар ч саадгүйгээр олж авах эрхтэй. Хэвлэлийн эрх чөлөө болон радио телевизийг ашиглан мэдээлэх эрх чөлөөгөөр хангагдсан байна. Хэвлэлийг хянан шалгах явдлыг хориглоно"; АНУ-ын Үндсэн хуулийн нэгдүгээр нэмэлт. Монгол Улсын Үндсэн хууль, 1998 онд "Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хууль" 2004 онд "Олон нийтийн Радио, телевизийн тухай хууль" зэрэг шууд зохицуулсан хуулиудаас гадна 90 орчим хуулиар энэ эрхийг мөн дэвхэр баталгаажуулсан. Глоб интернэйшнл. ТББ. Хэвлэл мэдээлэлтэй холбоотой Монгол улсын хууль. түвээр. УБ, 2001 он

мэдээллийг агуулж байсан түүнд зорилго хийгээд хэлбэрээс үл хамааран адил хэмжээнд хамгаалахыг шаарддаг. Эрх зүйн хамгаалал нь үр нөлөөтэй байхын тулд эрх зүйн зарчмуудыг тусгасан байх шаардлагатай байдаг.

Ардчилал, үндсэн хуульд ёс төлөвшсөн улс орнууд хийгээд олон улсын хүний эрхийн байгууллагуудаас эдгээр зарчмыг тунхагласан бөгөөд эдгээрийг баталгаажуулсан тохиолдолд ардчилал хийгээд эрх зүйт төрийг төлөвшүүлэхэд хэвлэл мэдээлэл нь чухал хэрэглүүр болж чадна хэмээн тэмдэглэсэн байдаг. Энэ нь дараахь зарчмуудаар илэрдэг.

1. Хараат бус байх

зарчим

Хэвлэлийн эрх чөлөөний нэг үндсэн баталгаа нь хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл аливаа төр, нам, улс төрийн хүчин, бизнесийн бүлэглэл хийгээд хэвлэл эзэмшигчээс удирдлага, зохион байгуулалт, санхүү хийгээд үйл ажиллагааны хувьд хараат бус байх зарчимд агуулагддаг.

Нэн ялангуяа төрөөс хараат бус байх нь ард түмний хоточ нохой байж, төрийн үйл ажиллагааг төрийн зүгээс дарамт шахалтгүйгээр нийтэд мэдээлэх байдлаар ил тод нээлттэй хэлэлцүүлгийг өрнүүлэн шүүмжлэх боломжийг олгоход чиглэдэг ардчиллын суурь зарчим мөн. Тийм учраас ардчилсан улс орнууд хийгээд олон улсын байгууллагуудаас батлан гаргасан эрх зүйн баримт бичгүүдэд тусгалаа олсон байдаг. Харин хараат бус байх зарчим институтын хувьд хараат бус байх, үйл ажиллагааны хувьд хараат бус байх, санхүүгийн хувьд хараат бус байх, хянан шалгах явдалаас хамгаалагдах гэсэн үндсэн хэлбэртэй байдаг.

2. Олон эшт үзлийн

зарчим

Чөлөөт хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн тоо нь ардчиллыг харуулах чухал үзүүлэлт болдог. Америкийн нийтлэлч Уайтын "Эрх чөлөөт орны сонин хэвлэл их сайндаа бус, харин туйлын олон үзэл бодлыг илэрхийлдэгээрээ нэн найдвартай, ашигтай байдаг... Чухамдаа энд тооны олонд л баталгаа нь байгаа юм" хэмээн тэмдэглэсэн бий. Тиймээс олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн тоог өсгөх, ингэснээрээ нийгэмд хэлэлцүүлгийн олон индэр бий болгоход төрөөс дэмжлэг үзүүлэх нь шууд олгогдсон үүрэг мөн.

Чөлөөт хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн тоог өсгөхөд тэдгээр байгууллагыг бүртгэх журам ихээхэн нөлөө үзүүлдэг. Лиценз авах шаардлага нь мэдээллийн чөлөөтэй урсгалыг ноцтойгоор боймолж болзошгүй учраас түүнийг ардчилсан улс орнууд аль болох татгалздаг.²

НҮБ-ын Хүний эрхийн хороо "Энэ нь хүн бүрийн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх чөлөөнд халдахад хүргэж болзошгүй учраас ийм хяналт тогтоохоос хамгаалж, үр дүнтэй арга хэмжээ авах ёстой" хэмээн тэмдэглэжээ. Мөн цөөн тоогоор гардаг хэвлэлийг бүртгэлээс чөлөөлөх ёстой гэж үздэг.⁴ Лалевич ба Беларус улсын хоорондох маргааныг шийдвэрлэсэн шийдвэрт "200 хувь ширхэгтэй хэвлэлээ бүртгүүлэхийг зохиогчоос шаардах нь хэт төвөгтэй, үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөнд харшилсан хэрэг бөгөөд ардчилсан нийгэмд зохистой гэж зөвтгөх боломжгүй зүйл"⁵ гэжээ.

3. Мэдээллийн чөлөөт байдлын зарчим

Мэдээллийн чөлөөт

байдлын зарчим нь төрийн байгууллагын мэдээллийн санд чөлөөтэй нэвтэрч шаардлагатай мэдээллийг авах, мэдээллийн эх сурвалжаа нууцлах хийгээд санаатайгаар гүтгэн доромжилсноос бусад тохиолдолд шүүхээс хамгаалагдах, албан тушаалтны сэтгүүлчдэд мэдээлэл өгөх үүргийг баталгаажуулах зохицуулалтуудаар дэмжин хэрэгждэг. 19 зүйл байгууллага энэ хэм хэмжээг хэд хэдэн зарчмаар томъёолсон.⁶

Үүнд:

Дээд зэргээр нээлттэй байх	☐	Хэвлэн нийтлэх үүрэг	☐	Нээлттэй засаглалыг дэмжих	☐	Хязгаарлалтыг аль болох бага байлгах	☐	Мэдээлэл олж авахад туслах	☐	Зардал (бага байх)	☐	Нээлттэй хурал	☐	Мэдээллийг нээлттэй болгох жишиг тогтоох	☐	"Шүтэл үлэгч"-ийг хамгаалах
----------------------------	--------------------------	----------------------	--------------------------	----------------------------	--------------------------	--------------------------------------	--------------------------	----------------------------	--------------------------	--------------------	--------------------------	----------------	--------------------------	--	--------------------------	-----------------------------

Мэдээллийн эрх чөлөө нь төрийн байгууллагаас мэдээлэл олж авах эрхийг багтаагаад зохиогчийн мэдээллийг хүртээмжтэй болгох үүргийг төрд ногдуулдаг⁷. Энэ нь засгийн газрын мэдэлд байгаа бүх төрлийн архив, мэдээллийн тогтолцоонд хамаатай.⁸

Ардчилсан улс оронд төр хийгээд түүний байгууллага нь нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтыг гаргаж, үүнд хамаараагүй бусад мэдээллийг нийтэд мэдээлэх үүрэгтэй.

Гэхдээ төрийн нууцад хамаарах асуудал нь үндэсний аюулгүй байдлад ноцтой хохирол учруулахгүй байж гэмтээн

¹ Х.Тэмүүжин. Ардчилал дахь олон нийтийн хэлэлцүүлэг ба хэвлэл, мэдээллийн эрх чөлөө. Ёст үр буюу Jus Frast 2004. УБ., 2004. 90 хэд тал.

² Жишээ нь, Австрали, Канад, Герман, Голланд, Норвеги болон АНУ-г дурдах болно хэмээн шинжээч Тоби Мендель, Кен Бхатачаржи нар тэмдэглэжээ. Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх болон мэдээллийн эрх чөлөөнд нөлөөлж буй Монголын улсын хуулиудад хийсэн задалн шинжилгээ. УБ., 2003. 21-22 дахь тал.

³ Ерөнхий тайлбар. 10(1) Хүний эрхийн хороо (1983) 38 GAOR, № 40 UN doc. A/38/40

⁴ Үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрх болон мэдээллийн эрх чөлөөнд нөлөөлж буй Монголын улсын хуулиудад хийсэн задалн шинжилгээ. УБ., 2003. 21-22 дахь тал.

⁵ Лалевич ба Беларус улсын хоорондох маргаан, 2000.03.20. № 780. 1997. параграф 8.1-8.5

⁶ 19 зүйл байгууллага. Олон улсын стандартын цувралууд. Лондон. 1999. 6 сар

⁷ Doc E. / CN. 4/1995/31. 1995.12.15.

⁸ Doc E. / CN. 4/1998/40. 1998.1.28.

хамгаалагдана. “Үндэсний аюулгүй байдалд учруулах болон хууль ёсны бусад зорилго нь мэдээлэлтэй байх гэсэн олон нийтийн ашиг сонирхолоос илүү байхаас бусад тохиолдолд мэдээллийг нээлттэй болгох нь зүйтэй. Учир нь олон нийтийн ашиг сонирхол байнга давамгайлдаг”.¹

Харин хувь хүнд эрх зүйн илүү дархлаа тогтоодог. Энэ нь “Иргэний хувийн ба гэр бүл, захидал харилцааны нууц, орон байрны халдашгүй байдалтай” холбоотой байдаг.

Гэхдээ хувь хүн өөрийн тухай мэдээллийг нээлттэй болохыг зөвшөөрсөн тохиолдолд ямар нэгэн болзол тогтоолгүйгээр мэдээллийг нээлттэй болгож болдог.

Мөн олон нийтийн мэдээлэл хүртэх ашиг сонирхол нь хувь хүний хамгаалагдсан нууцыг задруулахад учир болох хохирлоос давамгайлж байвал мэдээллийг нээлттэй болгох шаардлагатай хэмээн үздэг.

Ингээгүй тохиолдолд хувь хүний нууцын тухай хууль нь мэдээллийн чөлөөт байдал хийгээд эрэн сурвалжлах явдлыг ноцтой хязгаарладаг.

4. Сэтгүүлчийн хамгаалах зарчим

4.1. Сэтгүүлч эх сурвалжаа нууцлах. Сэтгүүлч мэдээллийн эх сурвалжаа хамгаалах нь ардчилсан ёсны чухал баталгаа бөгөөд онцгой эрх хэмээн үздэг.

Энэ эрхийг хууль зүйн институт болон дархлаажуулахын хэрээр олон нийтийн зүгээс сэтгүүлчид итгэх мэдээлэл өгөх идэвхийг сэргээдэг.

Ялангуяа нугдмал хууль бус үйлдлийг илрүүлж, нээлттэй болгох замаар нийгмийн цэвэршлийг бий болгодог.

Энэ нь эргээд ардчилсан ёсны шаардлагад нийцдэг.

Австри, Герман, Шведийн сэтгүүлчид харилцан итгэлцэж, олж авсан мэдээллийнхээ эх сурвалжийг нууцлах эрхтэй байдаг.

Шведийн хэвлэлийн эрх зүйн зохицуулалтад хэрэв аль нэг мэдээлэл нь олон нийтийн эрх ашигт хохирол учруулахуйц байвал, тухайлбал аюултай гэмт хэргэртэн, эсхүл алан хядах юм уу барьцаалан заналхийлэгчдийн тухай биш бол төрийн байгууллага, албан тушаалтан, цагдаагийн байгууллага сэтгүүлчийн мэдээллийн эх сурвалжаа нэрлэхийг албадсан ямар нэгэн арга хэмжээ авахыг хориглосон байдаг.²

4.2. Сэтгүүлчийн ажил үүрэгтэй нь холбогдуулж эрүүгийн хариуцлагад татахгүй байх.

Хуулийн дарамт, түүнээс үүдсэн айдас болгоомжлолын дунд ажиллаж байгаа сэтгүүлч шударга бус, хариуцлагагүй үйл ажиллагааны мөрөөр мөшгиж, нийгмийн элдэв ялзрал, гажуудлаас нийгмийг хамгаалах үүргээ биелүүлэх боломжгүй байдаг.

Тиймээс эрүүгийн хуулиар сэтгүүлчийг ажил мэргэжилтэй холбогдуулан шийтгэхийг таслан зогсоох нь ардчилсан ёсны зарчим болдог.

Нөгөө талаас хуулийн ийм заалтыг эрх мэдэлтэн, албан тушаалтнууд хүмүүсийг шүүмжлэхийг хязгаарлаж, олон нийтийн хэлэлцүүлгийг зогсоох зорилгоор буруу зорилгод хэрэглэх боломжтой байдаг.

Сэтгүүлч өөрийн мэдээллийн худлаа гэдгийг мэдсээр байж, хохирол учруулах зорилгоор зориуд шууд санаатайгаар тарааснаас бусад тохиолдолд эрүүгийн шийтгэл ногдуулахгүй байх зарчмыг баталгаажуулах нь хэвлэлийн эрх чөлөөг хангах нэг арга мөн.

4.3. Олон нийтийн зүтгэлтэн (Public official) хийгээд нийтэд алдартай хүн (Public Figure) үл шүүхэд хандахаас хамгаалуулах эрх.

Улс төрийн өндөр албан тушаалтан хийгээд нийтэд алдартай бусад хүмүүсийн

талаархи мэдээлэл нь нийтэд нэн шаардлагатай байдаг учраас тэдгээр хүмүүс өөрсдөө мэдээллийн эх сурвалж болдог.

Тиймээс тэдний талаар нээлттэй хэлэлцүүлэг хийх боломж олгох үүднээс тэдний эрх зүйн баталгаанд ердийн иргэнээс өөр журам үйлчилдэг.

Өөрөөр хэлбэл, хэвлэл нийтлэгчийн гүтгэлэгт өртөж нэр төрөө гутаагдсан хэмээн нэхэмжлэл гаргагч нь төрийн албан хаагчид болон улс төр, олон нийтийн зүтгэлтэн (Public official) буюу энэ хүрээнд багтах жүжигчин, зохиолч, TV нэвтрүүлэгч, бизнес эрхлэгч гэх зэрэг хүмүүс (Public Figure) байвал нэхэмжлэгч өөрөө уг хэвлэл нийтлэгч тухайн мэдээллээ худлаа гэдгийг мэдсээр байж, цаанаа шууд санаа, зорилгыг агуулж хэвлэл нийтэлсэн гэдгийг шүүхийн өмнө нотолж чадахгүй бол нэхэмжлэл гаргах эрхгүй, шүүх тэрхүү нэхэмжлэлийг нь авч хэлэлцэх ёсгүй байдаг.³

Энд хамаарах улс төрч буюу олон нийтийн зүтгэлтэн гэдэгт төрийн аль нэг удирдах албан тушаалд томилогдсон буюу сонгогдсон этгээдийг ойлгодог.

Харин нийтэд алдартай хүн нь бүх зорилгон ба хагас гэсэн хоёр зэрэглэлтэй байдаг.⁴

Тиймээс олон нийтэд алдартай хүний хувийн болон гэр бүлийн амьдралтай холбоотой мэдээллийг хэвлэл нийтэлсний төлөө хариуцлага хүлээдэггүй. Олон нийтэд алдартай хүнд хувийн нууц гэж байхгүй бөгөөд байх ч ёсгүй гэсэн зарчим үйлчилдэг.⁵

4.4. Олон нийтийн санаа бодлыг тусгасан мэдээлэл нийтэд цацсаны төлөө уучлал гуйж, залруулга хийхгүй байх.

Сэтгүүлч нь нийтэд шаардлагатай аливаа мэдээллийг эрэн сурвалжлахдаа хуулиар олгогдсон гүйцэтгэх ажиллагаа явуулах эрхгүй байдаг.

Түүний зэрэгцээ эрэн сурвалжлах явцад олон мэдээллийнхээ үнэн зөвийг нотлохын тулд шүүн таслах бүрэн эрхийг эдэлдэггүй.

¹ Олон нийтийн мэдэх эрх. Тэмдэглэл. 78. зарчим

² Үндэсний шударга ёсны тогтолцоо, түүний үзүүлэлтүүд. УБ. 107 дахь тал
³ Иймийг анх АНУ-ын Дэвид шүүх 1964 онд шийдвэрлэсэн New York Times v. Sullivan хэргэгт тунхагласан.

⁴ Don R.Pember Mass media Law. 2003/2004, University of Washington. p. 162

⁵ К.Осакве Харьцуулсан эрх зүй судлал. Ерөнхий ба тусгай анги. Бүдүүвч. УБ. 2005. 234 дах тал.

Тиймээс ардчилсан улс орнуудад сэтгүүлч олон нийтийн хэлэлцүүлгийн индэр байх үүднээс нийгэмд байгаа тодорхой үзэл бодлууд, тэдгээрийн тухай мэдээллийг дамжуулснаа төлөө хариуцлага хүлээхгүй байх зарчмыг нэвтрүүлсэн.

Мөн үүнтэй уялдаж олон нийтийн санаа бодлыг тусгасан мэдээллийг нийтэд цаасаны төлөө хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл нэг түвшинд нь уучлахгүй, залруула хийх үүрэггүй байдаг.

АНУ-ын эрх зүйд "хариуцагчийг хариу нийлэхийг хүчээр тулгах эрх хохирогчид байхгүй"¹ гэсэн зарчим үйлчилдэг.

Хязгаарлалт

"Үндсэн эрх чөлөөт баталгаажуулна гэдэг нь хэмжээ хязгааргүй эрх чөлөөт эдлүүлнэ гэсэн үг биш" Аливаа эрх чөлөө бусдын эрх чөлөөгөөр хязгаарлагддаг нь ардчиллын нийтлэг хууль.

"Үндсэн эрхийн хязгаарлалт нь үндсэн хуулийн бусад харилцан шүтэлцээ бүхий хэм хэмжээнээс урган гардаг.

Үндсэн эрхийн өөр хоорондын ба тэдгээрийн үндсэн хуульд байгууламжийн хоорондын харилцан шүтэлцээнээс бий болж буй үндсэн эрхүүдийн харилцан холбоо ба өрсөлдөөнөөс тэдгээрийг тэнцвэржүүлж, хязгаар заагийг нь зөв тогтоох, улмаар өөр хоорондоо зөрчилдөж буй эрх чөлөө, эрхүүдийг зохицуулах үүрэг урган гардаг."²

Гэхдээ энэ хязгаарлалт нь

тодорхой үзэл бодлын эсрэг чиглэсэн бус, харин эрх зүйн тодорхой үнэлэмжийн эсрэг, ялангуяа ардчилал хийгээд үндсэн хуульд ёсны үндсэн зарчмын эсрэг чиглэсэн тохиолдолд хэрэглэгддэг.

Тодруулбал, "зүй ёсны хууль хэдийгээр үг үсгийн хувьд хязгаарлаж байгаа мэт боловч үнэн чанартаа эрх чөлөөт, ардчилсан төр дэх үндсэн эрхийн ач холбогдлыг нэмэгдүүлж, тэдгээрийг хязгаарлаж буй шинж чанараараа өөрийнхөө үйлчилгээг мөн хязгаарлаж байгаа"⁴ хэмээн ойлгодог.

Энэ хязгаарлалт нь агуулгаар дамжин илэрдэг.

Тухайлбал, садар самууныг олон нийтийн хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр цацах нь өсвөр үеийнхний хөгжилд муугаар нөлөөлж болзошгүй учраас улс орон бүр хязгаарлалт тогтоодог.

Мөн үндэсний аюулгүй байдал, хувь хүний нууц болон бусад зарим ашиг сонирхлын үүднээс мэдээллийн чөлөөт урсгалыг олон улсын эрх зүйн дагуу хязгаарлаж болдог.⁵

Гэхдээ хязгаарлалт нь тодорхой байх шаардлагатай. Хэт ерөнхийлсөн хориглох заалтууд нь бусад эрх чөлөөний үнэлэмж хийгээд зарчимд харшилж болох аюултай байдаг.

V. Дээрхээс үзэхэд олон нийтийн хэвлэл мэдээлэл нь энх тайвныг сурталдан хамгаалагчийн үүрэг биелүүлэх төдийгүй төр хийгээд түүний албан тушаалтнуудын үйл ажиллагааг

хянадаг ард түмний хоточ нохой байж, төр ба ард түмэн хоёрын хооронд олон нийтийн хэлэлцүүлгийг өрнүүлэх индрийн үүрэг гүйцэтгэн, илүү боловсронгуй бодлого боловсруулахад анхаарах замаар ардчиллыг дархлаажуулах чиг үүргийг амжилттай гүйцэтгэдэг институт.

Энэ чиг үүргээ хэрэгжүүлэхийн тулд төр хийгээд бусад улс төрийн нам, бизнесийн бүлэглэлээс хараат бус байх, олон эшт үзлийг дэмжиж, мэдээллийн чөлөөт байдлын зарчмыг баталгаажуулж, сэтгүүлчийг эрх зүйн арга хэрэгслээр хамгаалах нь ардчилсан эрх зүйт төрийн үүрэг учраас эдгээр зарчимтай уялдуулан хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгож, хүний үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг дархлаажуулах нь манай улсын хууль зүйн шинжлэх ухааны тулгамдсан асуудал мөн.

¹ К.Осакве. Харьцуулсан эрх зүй судлал. Ерөнхий ба тусгай анги. Будүүвч. УБ., 2005. 236 дахь тал

² М.Лоренц. ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 5.1.1.1 дэх заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плюрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь. Эргэцүүлэл. № 4. УБ., 2000. 107 дахь тал.

³ М.Лоренц. ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 5.1.1.1 дэх заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плюрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь. Эргэцүүлэл. № 4. УБ., 2000. 107 дахь тал.

⁴ М.Лоренц. ХБНГУ-ын Үндсэн хуулийн 5.1.1.1 дэх заалтад тодорхойлсон үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийг ардчилал ба плюрализмын чухал элемент хэмээн үзэх нь. Эргэцүүлэл. № 4. УБ., 2000. 107 дахь тал

⁵ Хүний эрхийн европын шүүх. 1998.6.9. 22678/93

Хорих ял эдлүүлэх зарим тулгамдсан асуудал

УЕПГ-ын Ял эдлүүлэх ажиллагаанд
хяналт тавих хэлтсийн хяналтын
прокурор Ц.Мөнхбат

- 2002 онд Улсын их хурлаас Эрүүгийн байцаан шийтгэх багц хууль тогтоомжийг шинэчлэн баталж мөрдүүлснээс хойш 3 жил орчим хугацаа өнгөрлөө.

Энэ хугацаанд эдгээр хуулиуд, тухайлбал: хорих ял эдлүүлэхтэй холбоотой хуулийн зүйл анги, заалтын практик хэрэгжилт, түүний явц, амьдралд нийцэж буй байдал, хуулийн хийдэгдэл, зөрчилдөөний талаар цаашид анхаарах тулгамдсан асуудал багагүй үүсч хуримтлагдсан байна.

- Эрүүгийн хуулийн 52 дугаар зүйлийн 52.11 дэх хэсэгт "Шүүх нь хорих ял шийтгүүлсэн ялтын хорих ялын заримыг гянданд эдлүүлэхийг тогтоож болох" -ыг хуульчилсан боловч гяндангийн дэглэмийг, тухайлбал: чанга аль нь болохыг заагаагүй орхигдуулсан байна.

Хуульд нэгэнт тодорхой заагаагүй болохоор шүүхээс хорих ял шийтгүүлсэн ялтын гянданд ял эдлүүлэхдээ дэглэмийн талаар шийтгэх тогтоолд тусгадаггүй байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 109 дүгээр зүйлд гяндангийн жирийн ба чанга дэглэмтэй ялтын бусадтай хийх уулзалт, захидал явуулах тоо хэмжээ, хоорондын ялгааг зааж өгсөн ч шүүхийн шийтгэх тогтоолд ялтын ял эдлэх дэглэмийг заагаагүй учраас практик хэрэгжих боломжгүй юм.

Хууль жинхэнэ утгаараа биелэгдэхгүй байх нэг шалтгаан нь манай оронд хууль хэрэгжүүлэх нийгэм эдийн засгийн нөхцөл бүрдээгүй байхад өндөр хөгжсөн гадаад орнуудын журам, зааврыг хуулбарлан хуульчлан мөрдүүлж байгаагай холбоотой байна. Жишээ нь: Жирийн, чанга, онцгой дэглэмтэй хорих ангид тус тус ял эдлэх ёстой н болон хүрээгүй, эмэгтэйчүүдийг нэг хорих ангид бөөгнөрүүлэн хорьж, тэдгээрийг зөвхөн амьдрах байраар нь тусгаарлах, бусадтай уулзах тоонд нь хязгаар тавих гэдгээрийн төдийгөөр дэглэмийн ялгаа илэрч байна.

Гянданд ял эдлэх эмэгтэйчүүд нь эрэгтэйчүүдийн хорих байртай зэрэгддээ ял эдэлж байгаа нь байж болшгүй зүйл юм.

Энэ нь хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлэх эдийн засгийн нөхцөл бий болоогүй тохиолдолд хуулийн холбогдох заалтыг мөрдөж эдлэх хугацааг хойшлуулах буюу үндэслүүлэх хэрэгтэйг харуулж байна.

Гяндангийн ялтын өдөрт 1 цагаас доошгүй хугацаатай гадаалуулах талаар шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 109 дүгээр зүйлд заасан шаардлага бүрэн хэрэгждэггүй, хэрэгжүүлэх нөхцөл ч алда байна. Энэ нөхцөлд гяндангийн ялтын өрөөг байгалийн гэрлийг илүүтэй тусгах болон байнгын агааржуулалттай байлгах нь үр дүнтэй юм.

- Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуульд хорих ял эдэлж байгаа ялтын хугацаанаас нь өмнө тэнсэн суллах болзол шаардлагын нэг нь гэжт хэрэг үйлдсэн улмаас бусад учруулсан хохирлыг нөхөн төлсөн байх явдал юм.

Өнөөгийн байдлаар хорих ангид нь ажлын фронтоор дутмаг ба албан бус эх сурвалжаас ялтын ердөө 50-60 хувь нь ямар нэг ажил хийдэг байна.

Хорих ялтын хөдөлмөрийн орлогоос бусад учруулсан хохирлыг нөхөн төлсөн нь дунджаар 4 хувийг эзэлж байгаа нь тун бага байна.

2002 оны 9 дүгээр сарын 01-ний өдрөөс хойш шүүхээр ял шийтгүүлсэн ялтын хугацаанаас өмнө тэнсэн суллагдсан байдлыг судалж үзэхэд үндсэндээ ялтын ар гэрийнхэн хохирлыг барагдуулсан байна.

Хуульд зааснаар ялтын өөрийн биеэр хөдөлмөрлөж бусад учруулсан хохирлыг нөхөн төлөх шаардлага одоогийн нөхцөлд биелэгдэхгүй байгааг анхаарах ёстой.

- Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 332 дугаар зүйлийн 332.2 дахь хэсэгт "Онц хүнд гэжт хэрэг үйлдсэн буюу санаатай гэжт хэрэгт удаа дараа шийтгэгдсэн,

түүнчлэн онц аюултай гэмт хэрэгтнээр тооцогдсон этгээдийн талаар гарсан тогтоол биелүүлэх явдлыг хойшлуулж болохгүй" гэж заасан атал мөн хуулийн 333 дугаар зүйлийн 333.3 дахь хэсэгт ял эдэлж байгаа этгээд зөвхөн бие эрхтэндээ санаатай гэмтэл учруулснаас бусад тохиолдолд өвчний учир хугацаанаас өмнө ял эдлэхээс чөлөөлж болохыг заасан нь логикийн хувьд авцалдаагүй, хуулийн хийдэгдэл бий болгосон байна.

Тухайлбал: Ял эдлэхэд саад болох хүнд өвчнөөр өвчилсөн онц аюултай гэмт хэрэгтний өвчний учир ял хойшлуулж болохгүй гэж хуулиар хаалт хийсэн хэрнээ ялаас бүр мөсөн чөлөөлөх тухайд боломж нь нээлттэй байна.

Жишээ нь: Хуулийн энэ цоорхойг ашиглан хорих нэгдсэн эмнэлэгт гэхэд 2004 онд хэвтэж эмчлүүлсэн ялтын хорих ялыг нэг ч удаа хойшлуулаагүй (учир нь хуулиар боломжгүй) атал 24 ялтын (үүнээс 9 нь онц хүнд гэмт хэрэг үйлдсэн байна) ялаас бүрмөсөн өвчний учир чөлөөлсөн байна.

Цаашид дээр дурдсан зарим тулгамдсан асуудлыг шуурхай шийдвэрлэх, зохион байгуулалтын арга хэмжээг даруй хэрэгжүүлэх, тухайлбал: Хуулийн зүйл, анги, заалтын хоорондын логик уялдаа холбоог сайжруулах, бодит амьдралд нийцүүлэх, хуульд оруулах нэмэлт өөрчлөлтийн найруулгыг сайтар боловсруулж хууль тогтоох дээд байгууллагаас хэлэлцүүлэх, онол практикийн шүтэлцээг хангах, эрдэмтэн мэргэдийн судалгаа бүтээлийг өргөнөөр ашиглах зэрэг олон аргыг хэрэглэх нь үр дүнгээ өгөх нь дамжиггүй.

* * *

Шилжилтийн үеийн Монгол Улс дахь гэмт хэргийн чиг хандлага

ХЗУТ-ийн Криминологийн судалгааны секторын эрхлэгч, доктор, профессор Д.Зүмбэрэлхам,
эрдэм шинжилгээний ажилтан, магистр Ц.Одгэрэл нар 2005 оны 8 дугаар сарын 7-11-нд
АНУ-д зохион байгуулагдсан Дэлхийн криминологичдын 14 дэх
конгресст хэлэлцүүлсэн илтгэл

Монгол орон хүйтэн дайны үед дэлхийн социалист системийн орнуудын бүрэлдэхүүнд багтаж олон жилийн туршид гэмт хэрэгтэй тэмцэх марксист онолыг удирдлага болж ирсэн билээ.

Тэр үед нийгмийн сэтгэлгээ бүхэлдээ коммунизмын үзэл сурталд хүчтэй автсан байсан бөгөөд гэмт хэрэгтэй тэмцэх үйл ажиллагаанд ч марксист-ленинст үзэл дангаар ноёрхож бусад үзэл урсгалуудыг үгүйсгэн хориглодог байлаа.

Уг нийгэмд ёс суртахууны гажуудал, өмч хөрөнгийн шуналаас ангижирч коммунизмын үзэл сурталд бүрэн дүүрэн итгэсэн хүмүүс амьдрах ёстой учраас гэмт хэргийн нөхцөл, шалтгаан социалист нийгэмд байхгүй гэсэн номлолыг баримталж тухайн үед үйлдэгдэж байсан гэмт хэргийн шалтгааныг өнгөрсөн нийгмийн формацаас үлдэж хоцорсон муу зуршил, капиталист системийн сөрөг нөлөөлөлтэй холбон тайлбарладаг байв.

Энэ шалтгаанууд удахгүй арилж дэлхийн бүх улс коммунизмын замд орно, өнгөрсөн нийгмийн үлдэгдлийг даван туулж түүнээс уламжлагдсан муу зуршил хүний ой ухаанаас арилна, тэр үед хүмүүс гэмт хэрэг үйлдэхээ болино гэсэн хийсвэр хэтийн прогнозоод үндэслэсэн гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлогыг төрөөс боловсруулж хэрэгжүүлдэг байсан юм.

Гэмт хэрэгтэй тэмцэх тэрхүү бодлогын хүрээнд хүмүүсийн хувийн өмчийн ашиг сонирхлыг дарангуйлан сааруулах, төрийн буюу социалист хэмээн нэрлэдэг байсан өмчийг өөрийн өмч гэж үзэж хандах хандлагыг нийгмийн гишүүдэд хуулийн дарангуйлал дор албадан төлөвшүүлэхэд гол

анхаарлаа хандуулдаг байсан юм. Тухайлбал, манай улсын социализмын үеийн Эрүүгийн хуульд хувийн өмчийг хулгайлах гэмт хэрэгт хүлээлгэх хариуцлага харьцангуй бага байхад социалист өмчийн эсрэг үйлдсэн онц хүнд гэмт хэрэгт цаазаар авах ял ногдуулдаг байв.

Мөн коммунизмын үзэл сурталд нийцэхгүй гэж үзсэн үйлдлийг эрүүгийн гэмт хэрэгт тооцон хэм хэмжээ эрүүгийн хуульд олон байснаас 1930-аад оны үед олон хүн хилс хэрэгт шийтгэгдсэн бөгөөд үүнийг шалган цагаатгах ажил сүүлийн 10-аад жил үргэлжилж байна.

Ийнхүү тухайн үеийн гэмт хэрэгтэй тэмцэх бодлогод улс төр, эдийн засгийн хатуу байр суурь хүчтэй нөлөө үзүүлж байв. Энэ бол ганц манай улсын биш, хуучин социалист системийн хэмжээний гажуудал байсан юм.

Хэдийгээр манай улсад гэмт хэргийн шалтгаан нөхцлийг судлах судалгааны байгууллага ажиллаж байсан боловч судалгаандаа үндэслэн гэмт явдлын шалтгаан, нөхцлийг тухайн нийгмийн гажуудал, түүний үр дагавартай холбож зорилгон гаргаж тавих боломж байгаагүй.

Ингэх нь коммунизмын үзэл номлолд ноцтой харшилта гэж судлаачид тооцож бүтээл болон судалгааны үр дүнгийн талаархи танилцуулгадаа тухайн нийгмийн шүүмжлэхээс зайлсхийдэг байв.

Үүний уршгаар Монгол оронд Криминологийн шинжлэх ухааны хөгжил анхнаасаа л коммунизмын үзэл сурталд захирагдсан, хэт өрөөсгөл байдлаар хөгжиж ирсэн бөгөөд энэ

нь гэмт явдлын мөн чанарыг бодитойгоор таньж мэдэх, түүнийг нийгмийн хүчин зүйлүүдтэй холбож судлахад саад болсон юм.

1990-ээд оноос хүйтэн дайны үе шувтарч, социалист систем задран унаж, энэ системд байсан орнуудад улс төр, эдийн засаг, нийгмийн бүх салбарт эргэлтийн чанартай өөрчлөлт гарсан ба манай оронд ч ардчилсан хөдөлгөөн үйл ажиллагаагаа явуулж эхэлсэн билээ.

Үүний үр дүнд Монгол улс ардчилсан хөгжлийн замд орж сүүлийн 15 жилийн турш шилжилтийн үеийг туулж байна. Энэ хугацаанд тус оронд нийгмийн харилцаа, түүний эрх зүйн зохицуулалт, хүмүүсийн хүсэл сонирхол, өмчид хандах хандлага, чөлөөт зах зээлийн хөгжил гэдэг олон зүйл шинэчлэгдэн өөрчлөгдлөө.

Шилжилтийн эхний жилүүдэд хүмүүс энэ олон талын өөрчлөлтөд цочирдон барьц алдах нь их байсан бол сүүлийн жилүүдэд дасан зохицох нь давамгайлах хандлагатай боллоо.

Гэхдээ дасан зохицож байгаа хандлагыг криминологийн шинжлэх ухааны үүднээс авч үзвэл тэр бүр нааштай эерэг гэж хэлэхээргүй зарим дүр зураг ажиглагдаж байна.

Социализмын үед хүн бүр хувийн өмч хөрөнгөгүй, хийсэн хөдөлмөрийнхөө хөлсөөр аж амьдралаа залгуулан амьдарч байсан.

Улс орон зах зээлийн эдийн засагт шилжиж, төрийн өмч хувьчлагдах үйл ажиллагаа явагдсан ба түүнийг зарим сөрөг үзэгдлүүд дагалдах болов.

Юуны өмнө зохион байгуулалттайгаар бүх нийтээр хөдөлмөр эрхэлдэг албадлагын

тогтолцоо байхгүй болсноор ажилгүйдэл үүсч энэ нь хөдөлмөр эрхлэх насны хүмүүсийн дотор тодорхой хувийг эзлэх болов.

Мал аж ахуйн хамтрал тарснаас тэр салбарт анхаарал суларч, зохион байгуулалтад шүтэж ажилладаг байсан хамтралын малчдын зарим хэсэг бие даан ажиллах чадвар дутагч цаг уурын газар бараадан хотууд дахь ажилгүйдэл, ядуучуудын тоог огцом нэмлээ.

Энэ нөхцөл байдалтай холбоотойгоор хулгай, дээрэм, залилан мэхлэх зэрэг гэмт хэргүүдийн тоо нэмэгдэв. Эдгээр гэмт хэргийг үйлдэж буй хүмүүсийн дийлэнх нь боловсрол, хөрөнгө орлогын байдалаараа нийгмийн дундаас доош давхрагд хамаарч байгаа юм.

Үүний нөгөө талд үндэсний баячууд буй болох үйл явц эрчимтэй явагдаж хөрөнгөлөг хүмүүсийн тоо нэмэгдэж байна.

Үүнд өмч хувьчлал ихээхэн нөлөө үзүүлж байгаа юм. Төрийн өмчийг хямд төсөр үнээр тендэр заль мэх хэрэглэн эзэмшилдээ авахын тулд бүлэглэл үүсгэн хууль бусаар өрсөлдөх, албан тушаалтыг авилгалдах зэрэг байж болох бүх бохир аргыг хэрэглэж байгаа боловч үүнийг илрүүлэн шийтгэх, таслан зогсоох талаар хууль сахиулах байгууллагууд анхаарал төдийлөн хандуулахгүй байна. Энэ нь бизнес улс төрийн бүлэглэл үүсч, хууль сахиулах байгууллагуудад нөлөөгөө тогтоосонтой холбоотой.

Сүүлийн жилүүдийн улс төрийн сонгуульд бизнесийн хүрээнийхэн оролцох нь элбэг болж, нэр дэвшигчийг дэмжин санхүүжүүлэх сонирхолтой хөрөнгөлөг хүмүүс илт олширч байна.

Гэвч албан ёсны гэмт хэргийн статистикт албан тушаал, авилгалын гэмт хэргийн тоо өсөхгүй, нийт гэмт хэргийн дотор бараг хамгийн бага хувьтай хэвээр байгаа нь бодит байдалд нийцэхгүй байгаа юм.

Ийнхүү "цагаан захтны" хүрээний гэмт хэргийн нөхцөл байдал хангалтаас гарч, нарийн зохион байгуулалт, сүлжээтэй болж

байна.

Мөнгө угаах гэмт хэрэг одоогоор манай улсад бүртгэгдээгүй боловч энэ нь уг гэмт хэрэг огт үйлдэгдээгүй гэсэн үг биш юм. Энэ нь Монголын шинэ хөрөнгөтнүүдийн нийтлэг дүр зураг хараахан биш боловч энэ үзэгдэл анхаарал татах хэмжээнд хүрээд байгаа юм.

Монгол Улс газар зүйн хувьд Орос, Хятад хоёр улстай хиллэн дунд нь оршдог бөгөөд эдгээр орны хөрөнгө оруулалт манай улсын эдийн засагт шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэдэг юм.

Эдгээр том гүрнүүдийн бизнес эрхлэгчид монголдоо өргөн хэмжээний үйл ажиллагаа явуулдаг боловч одоогоор зохион байгуулалттай үндэстэн дамнасан гэмт бүлэглэл илэрч бүртгэгдээгүй байгаа юм.

Харин сүүлийн жилүүдэд анхаарал татаж байгаа нэг төрлийн гэмт хэрэг бол хүн худалдаагаа явдал юм. Монголоос царайлаг залуу эмэгтэйчүүдийг БНХАУ болон зүүн өмнөд азийн зарим орнуудад зуучлан гаргах, тэндэхийн хүмүүстэй гэрлүүлэх зэрэг ажлыг дагнан эрхэлдэг зохион байгуулалттай бүлгүүд цөөн боловч илэрч мэдэгддэг болсон ба энэ хүрээнд үйлдэгдсэн байж болох нугадамал гэмт хэргийн түвшин өсөх төлөвтэй.

Энэ талаар тухайн гадаад орнуудтай хамтарч ажиллах, нотлох баримт авах хүсэлт гаргахад тодорхой бэрхшээл тулгарч байна.

Мөн ОХУ-ын иргэдтэй холбоотой мансуулах бодис хууль бусаар бэлтгэж борлуулсан хэрэг цөөн тоогоор бүртгэгдсэн.

Монол улсын иргэний үнэмлэх, гадаад паспортыг хуурамчаар үйлдэх явдал ихсэж байгаагаас азийн зарим орны иргэд энэ аргаар хуурамч иргэншил олж түүнийгээ ашиглан өөр орон руу гарах явдал сүүлийн жилүүдэд идэвхжиж байна.

Ийнхүү Монгол Улсад үйлдэгдэж байгаа гэмт хэргийн нөхцөл байдал, шалтгаан нь социализмын үеийнхээс ихээхэн өөрчлөгдөж, шинэ төрлийн гэмт хэргүүдийн хувийн жин нэмэгдэж байна.

Дэлхийн аль ч оронд үйлдэгддэг бүх төрлийн гэмт хэргүүд манай улсад үйлдэгдэх боллоо.

Эндээс үзвэл Монгол улс нь үндэстэн дамнасан гэмт хэрэгтнүүдийн үйл ажиллагаагаа явуулах боломж бүхий орны нэг болсон нь харагдаж байгаа ба Ази болон Евро-Азийн томоохон улсуудын дунд оршиж буй газарзүйн байрлал нь тэдний хувьд ашигтай байж болох юм.

Хэрэв бид дээрх хүчин зүйлсүүдийг мэдэрч ажиллаж чадахгүй бол гэмт хэргийн нөхцөл байдал ихээхэн хүнд болох нь тодорхой.

Үүнтэй холбоотойгоор манай улсад нийгэм, эрх зүйн судаллын хүрээнд тулгамдаж байгаа чухал асуудлын нэгэнд Криминологийн шинжлэх ухааны онол, судалгааны арга зүйг хөгжүүлэх явдал багтаж байгаа юм.

Энэ асуудал хуучин социалист орнуудын тухайд ч мөн төсөөтэй байгаа гэдэгт итгэлтэй байна. Иймд гэмт хэрэг даяршиж байгаа орчин үед социалист байсан орнууд, хөгжлөөр буурал орнуудад үндэсний

Криминологич мэргэжилтнийг бэлтгэх, энэ талын судалгааны байгууллагыг дэмжин бэхжүүлэх, түүний үйл ажиллагааны үр нөлөөг дээшлүүлж нийгмийн хөгжлийн сөрөг үр дагаварыг түүгээр дамжуулан оношлох бололцоог бүрдүүлэхэд дэлхийн хамтын нийгэмлэгийн зүгээс зориуд анхааран туслах нь хүн төрөлхтний гэмт хэрэгтэй тэмцэх нийтлэг эрх ашигт нийцнэ гэж үзэж байна.

Энэ талаар НҮБ болон энэ салбарын олон улсын байгууллагууд цаашид анхааран, санаа тавьж ажиллана гэдэгт найдаж байна.

Үүнд энэ хурал дөхөм үзүүлэх нь эргэлзээгүй.

ЭНЭ

Өөртөө туслах нь өөрийн хамгаалалтын арга болох тухай асуудал

ТЕГ-ын Дээд сургуулийн багш, дэд профессор Д.Бат-Өлзий

Тус улсын иргэний эрх зүй дэх өөрийн хамгаалалт хэмээх ойлголт нь шинэ тутам бий болсон зохицуулалт биш бөгөөд аргагүй хамгаалалт болон гарцаагүй байдал гэсэн хэм хэмжээнүүдийн хэлбэрээр урьд нь иргэний хуулиудад агуулагдан үйлчилж байсныг шинэ Иргэний хуульд нийтлэг зохицуулалтад хамааруулж зарим шинэ хэм хэмжээг нэмэн боловсронгуй болгосон билээ.

Уг ойлголтыг эрх зүйн хамгаалалтын хэлбэр болон аргын алинд нь хамаарах талаар судлаачид өөр өөр байр суурьтай байгаа бөгөөд дийлэнх нь уг ойлголтыг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын аргад хамааруулсан байна.¹ Гэвч өөрийн хамгаалалтыг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын хэлбэр гэж үзэх нь зүйтэй юм. Учир нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг шүүх, арбитрын журмаар буюу хуулиар эрх олгогдсон байгууллагын үйл ажиллагааны хүрээнд, тэдгээрийн оролцоотойгоор хэрэгжүүлэхийг эрх зүйн хамгаалалтын хэлбэр гэж үзэж байгаа бол тэдгээрийн оролцоо, туслалцаагүйгээр уг хамгаалалтыг хэрэгжүүлэх нь түүний өөр нэг хэлбэр нь болох юм.

Ойлголтын ийм зөрүү гарах болсон нь хоорондоо төсөөтэй боловч өөр өөр ойлголт болох иргэний эрх зүй дэх өөрийн хамгаалалтын арга ба хэлбэрийг тодруулж өгөөгүй хууль тогтоомжийн бүтэц, зохион байгуулалттай холбоотой гэж үзэхээр байна.

Тодруулж хэлбэл, Монгол Улсын Иргэний хуулийн 9.3-д "Иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг шүүх, арбитр хуулиар тогтоосон журам, аргаар хэрэгжүүлнэ" гэж заасны дараа "Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь зөрчигдсөн эрх, хуулиар хамгаалагдсан ашиг сонирхлоо

хуульд заасан тохиолдолд өөрөө хамгаалж болно." гэж тусгасан бол илүү оновчтой болох байжээ.

Иргэний эрх зүйн өөрийн хамгаалалтын хэлбэрийн хүрэн дэх хамгаалалтын хэд хэдэн аргуудыг хуульд зааж өгсний нэг нь өөртөө туслах үйлдэл юм. Өөртөө туслах үйлдлийг өөрийн дүр зоргоор, өөрийн хүчээр ямар нэг эрх, шаардлагаа хангах үйлдэл буюу эрхээ хэрэгжүүлэх, хамгаалах анхдагч арга гэж судлаачид тайлбарласан байна.²

Иргэний хуулийн 12.1-ийн агуулгаас харвал өөртөө туслах хэмээх хэм хэмжээний агуулгыг иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчийн "эд юмсыг эзэмдэж авах, устгах буюу эвдэх, үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах болон бүсэд үйлдэл" зэрэг үйлдэл, үйл ажиллагаа бүрдүүлж байгаа болох нь харагдаж байна. Ийм учраас уг ойлголтыг эрх бүхий этгээдээс зөрчигдсөн эрхээ сэргээх хамгаалах зорилгоор хийж буй хуулиар зөвшөөрсөн өөрийн сэтгэхүйн болон бие махбодын хүчийг хэрэглэх талаарх үйлдэл гэж үзэх үндэстэй байна.

Эдгээр үйлдлүүд нь хууль ёсны байхын тулд дараах нөхцлүүдийг хангасан байх ёстой болох нь хуулийн агуулгаас харагдаж байна. Үүнд, нэгдүгээрт, өөртөө туслах үйлдэл хийхгүй бол иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч буй этгээдийн эрх, ашиг сонирхол нь зөрчигдөх буюу эрхээ хэрэгжүүлэхэд хүндрэл учрах, тэрчлэн зөрчигдсөн эрхээ сэргээх боломж алдагдах аюул тулгарсан байна. Харин тухайн үйлдлийг хийгч нь зөрчигдсөн болон зөрчигдөх аюул тулгарсан эрхийн эзэмшигч болох нь маргаангүй байна. Мөн эрх эзэмшигчийн хууль ёсны

төлөөлөгч уг үйлдлийг хийж болох юм.

Өөртөө туслах үйлдлийг хэрэгжүүлэх бас нэг нөхцөл нь эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь эрх бүхий байгууллагын тусламжийг шуурхай авах боломжгүй байснаас хуулиар зөвшөөрөгдсөн үйлдлийг өөрөө биечлэн хийхээс аргагүй болсон байх бөгөөд эрх бүхий байгууллага гэдэгт тухайн эерчил буюу аюулыг таслан зогсоож, зайлуулах буюу хохирогчийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах эрх, үүрэг бүхий ямар ч байгууллага, албан тушаалтан байж болно. Харин зарим судлаачид эрх бүхий байгууллагад зөвхөн шүүх, арбитрыг хамааруулж, тэдгээрийн тусламжийг шуурхай авах боломжгүй байдал гэдэгт шүүх, арбитрт хандан нэхэмжлэл гаргах боломжгүй байхыг ойлгоно гэж үзсэн нь³ үндэслэл муутай юм. Эдгээр байгууллага нь эрх зүйн маргааныг эцэслэн шийдвэрлэхээс бус иргэн, хуулийн этгээдийн эдийн болон эдийн бус эрхийн дан ганц шүүх, арбитр хамгаалдаггүй билээ. Иргэд, байгууллагын эрхийг хуульд заасны дагуу цагдаагийн болон шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн зэрэг олон байгууллага хамгаалах үүрэгтэй билээ. Гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийн үед хохирогч шүүхэд бус юуны өмнө цагдаагийн байгууллагад төлбөр төлөгчийн хөрөнгийг битүүмжлүүлэх, хураалгахаар шийдвэр гүйцэтгэлийн албанд тус тус хандах билээ.

Гуравдугаарт, өөртөө туслаж буй этгээдийн үйлдэл, эс үйлдэхгүй нь хуульд заагдсан байна. Иргэний хууль эдгээр үйлдэлд эд юмсыг эзэмдэн авах, устгах, эвдэх, үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах, үүрэг бүхий этгээдээс гүйцэтгэвэл зохих үйлдлийн эсрэг үйлдлийг таслан зогсоохоор тухайн нөхцөл байдалд тохируулж

¹ Монголын төр. эрх зүй. 2003.2.3-11 дэх тал. Т.Мөнхжаргал "Өөртөө туслах нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга болох тухай асуудал" Иргэний хууль.Шинэлэг зохицуулалт. УБ., 2004. 15 дахь талд

² Т.Мэндсайхан "Өөртөө туслах. "Иргэний хууль.Шинэлэг зохицуулалт". УБ., 2004. 7 дахь талд

³ Н.Баярмаа Иргэний эрх зүйн хамгаалалт ба өөртөө туслах нь. "Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт". 16 дахь талд

хийсэн үйлдэл зэргийг хамааруулжээ.

Өөртөө туслах үйлдлийг бидний авч үзсэн дээрх гурван урьдчилсан нөхцөл бүрдсэн тохиолдолд хэрэгжүүлэх бөгөөд хуульд тухайн үйлдлийг хийхэд тавигдах дараах шаардлагуудыг зааж өгчээ. Үүнд:

1. Өөртөө туслах үйлдэл хийсэн этгээд эд юмсыг битүүмжлэх буюу үүрэг бүхий этгээдийг албадан саатуулахаар эрх бүхий байгууллагад нэн даруй мэдэгдэнэ.

2. Өөртөө туслах үйлдэл нь тухайн нөхцөл байдалд тохирсон хэм хэмжээнээс хэтэрч болохгүй.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчийн эрх, ашиг сонирхлыг хохирсоон этгээдийг албадан саатуулах үүргийг ямар нэг байгууллагад хуулиар хүлээлгээгүй байна. Харин иргэний эрх зүйн харилцаанд эрх зөрчил нь эрүүгийн болон захиргааны зөрчлийг давхар бий болгосон тохиолдолд эрх зөрчлийг албадан саатуулахаар зохих байгууллагад мэдэгдэх боломжтой болно.

Зарим зохиогч энэ асуудлыг зөвхөн шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг баталгаажуулах арга хэмжээний хүрээнд авч үзсэн нь хангалтгүй юм.¹

Өөртөө туслах хэм хэмжээнд хамаарах үйлдлүүдийг хуульд зааж өгсөн болохыг дээр дурдсан бөгөөд харин элдэв үйлдлүүдийг зөв ойлгож тайлбарлах нь чухал байна.

Эд зүйлсийг эзэмдэн авах. Т.Мөнхжаргал эд зүйлийг эзэмдэн авах үйлдлийг булаахаас ялгах нь зүйтэй гэж үзээд бусдын эд хөрөнгийг хууль бусаар эзэмдэн авбал булаалт, өөрийн эд хөрөнгийг эзэмдэн авах нь иргэний эрх зүйн өөртөө туслах үйлдэл болно гэж дүгнэн уг үйлдэл нь бусдын эзэмшилд хууль бусаар орсон өөрийн эд хөрөнгийг эзэмдэн авах, эсхүл хууль, гэрээний дагуу бусдын эзэмшил, ашиглалтад тодорхой хугацаанд түр байгаа эд хөрөнгөө эзэмдэн авах гэсэн хоёр хэлбэртэй байж болохыг тэмдэглэн

"Эзэмдэн авах нь үүрэг гүйцэтгүүлэгч бусдын эзэмшил буюу ашиглалтад байгаа өөрийн эд.

Ер нь эзэмдэн авсан эд юмс өөртөө туслагчийн зөвхөн өөрийнх нь, түүнчлэн үүрэг гүйцэтгэгчийн байх албагүй бөгөөд гуравдагч этгээдийнх ч байж болно.

Хөрөнгийг нэн яаралтай салгаж авахгүй бол өөрт хохирол учрах нь нэгзэнт тодорхой болсон нөхцөлд үүрэг гүйцэтгүүлэгч/зарим тохиолдолд эрх бүхий этгээд байж болно/ хүч хэрэглэж, түүний эрүүл мэндэд хохирол учруулахгүйгээр, илээр авах арга юм" гэж тодорхойлсон байна.²

Харин судлаач Б.Цогням үүрэг гүйцэтгэгчийн эд юмсыг өөрийн мэдэлд шилжүүлэн авахыг хэлнэ³ гэжээ. Иргэний хуульд өөртөө туслах нь хэний өмчлөлийн эд хөрөнгийг эзэмдэх болохыг зааж өгөөгүй учраас эзэмдэн авсан эд юмс өөртөө туслагчийн зөвхөн өөрийнх нь, түүнчлэн үүрэг гүйцэтгэгчийн өмчлөлийн зүйл байх албагүй бөгөөд гуравдагч этгээдийнх ч байж болно.

Гол нь тухайн эд хөрөнгө эрх зөрчлөгийн, түүнчлэн гуравдагч этгээдийн эзэмшилд байх юм. Эд зүйлсийн эзэмдэн авах арга нь янз бүр байж болох ба гол нь үүрэг гүйцэтгэгчийн хүсэл зоргоос гадуур эд хөрөнгийн өөрийн эзэмшилд оруулахад уг үйлдэл чиглэгдэх бөгөөд энэ тохиолдолд сэтгэхүйн болон биеийн, түүнчлэн мэдээллийн /хууран мэхлэх/ хүч зайлшгүй хэрэглэгдэж таарах бөгөөд тийнхүү эд юмсыг зөвхөн эзэмшил буюу эрхшээлдээ түр оруулан авч, дараа нь эрх бүхий байгууллагын тусламжтайгаар тухайн эд юмсын талаарх эрхээ хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлж буй хэрэг юм.

Эд юмсыг устгах буюу эвдэх. Эд юмсыг устгах буюу эвдэх гэсэн ойлголтыг хэл зүйн талаас нь тайлбарлах нь илүүд боловч эрх зүйн талаас нь зөв ойлгох нь чухал байна. Эд юмсыг устгана гэдэг нь түүнийг зориулалтаар нь ашиглах боломжгүй

болож байгаа бол эвдэх үед тийм боломжийг багасгах юм.

Судлаач Б.Цогням "Энэ бол шууд утгаараа энэ надад өртэй, түүнийгээ өгөхөөс зайлсхийдэг гэдгээр шалтгаалан хувиараа арга хэмжээ авч би буруутай нь далимдуулан түүний өмчийг устгах, гэмтээх нь харгис хэрцгий, аюултай, хүнлэг бус хандаж байгаагаараа монгол дүр төрхөд тохирохгүй хуулийн зохицуулалт юм. Үнэндээ хуулийн энэ зохицуулалт бол "би ч хохирье, чи ч хохир" өш хонзон авахыг хуулиар зөвшөөрсөн заалт тул хуулиас хасах шаардлагатай гэж үзэж байна" гэж бичсэн байна.⁴

Дээрх санаа нь эд зүйлийг ямар зорилгоор ямар нөхцөлд устгах, эвдэх болохыг гүйцэд анхаараагүйгээс гаргаж байгаа алдаатай дүгнэлт гэж үзэж байна.

Харин бид тухайн эд юмстай холбоотойгоор, өөрөөр хэлбэл эд юмсыг зориулалтаар нь ашиглах боломжийг үгүй хийхгүй бол эрх нь хондогдож байгаа тохиолдолд түүнийг устгах, эвдэх боломжтой гэж зөв дүгнээд орчин тойрондоо аюултай эд зүйлс, амьтан, түүнчлэн аюул учирч байгаа болон учруулж байгаа газрын хаалт саад /хаалга, цонх/ зэргийг хамааруулж үзсэн болно.⁵

Эрдэмтэн Т.Мөнхжаргал эвдэх, устгах нь эд хөрөнгийг эзэмдэн авах, үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах аргатай зайлшгүй давхцаж хэрэглэнэ гэж үзээд эзэмдэн авах, саатуулах үйлдлийн эсрэг үүрэг гүйцэтгэгч ямар нэг үйлдэл хийсэн тохиолдолд эд хөрөнгийг нь устгах, эвдэх юм гэсэн санаа дэвшүүлсэн байна.⁶

Хэдийгээр эд юмсыг эзэмдэн авах, үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах үед эрх зөрчлөгийн эд хөрөнгөд хохирол учирч болох боловч энэ нь тэдгээр үйлдлийн хүрээнд багтаж үнэлэгдэн зохицуулагдах юм. Иргэний хуульд ч эд хөрөнгийг устгах, эвдэх үйлдэл нь эд юмсыг эзэмдэн авах болон үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах үйлдэлээс тусдаа зэрэгцээ ойлголт, үйлдэл болохыноо хувьд томъёологдсон байгаа билээ.

¹ Н.Баярмаа Иргэний эрх зүйн хамгаалалт ба өөртөө туслах/Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт.х.16-177.

² Т.Мөнхжаргал Өөртөө туслах нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга болох тухай асуудалд. Монголын төр, эрх зүй. 2003.№ 2 6-7 дэх тал.

³ Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт.УБ. 2004. 21 дэх тал.

⁴ Иргэний хууль: Шинэлэг зохицуулалт.УБ.2004. 24 дэх тал.

⁵ Д.Бат-Өлзий Дурдсан зохиол.х.41.

⁶ Т.Мөнхжаргал Өөртөө туслах нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга болох тухай асуудалд. Монголын төр, эрх зүй. 2003.№2. 9 дэх тал

Арбитрын ажиллагааны нууцлалын зарим асуудал

/Монголын Үндэсний Арбитрын 45 жилийн ойд зориулсан
"Монгол Улс дахь арбитрын хөгжлийн өнөөгийн байдал, цаашдын чиг хандлага"
сэдэвт симпозиумд тавьсан илтгэл /2005.04.05/

"Нууц бол объект, нууцлал
бол түүнийг хадгалах,
хамгаалах субъектийн хүсэл
зориг, үйл ажиллагаа юм"

ХЗҮТ-ийн Иргэний хууль
тогтоомжийн секторын эрхлэгч
Д.Цолмон

Өнгөрсөн хавар Сөүл хотод болсон Ази номхон далайн бүс нутгийн "bag"-ын холбооны (IPBA) гишүүдийн жилийн уулзалт, семинарт оролцож байхад хэсэг өмгөөлөгчид арбитрын ажиллагааны нууцыг хадгалах, хамгаалах асуудлаар санал бодлоо солилцож байхтай таарсан юм.

Багш, шинэхэн арбитрийн хувьд уг асуудлыг лавшруулан сонирхох хүсэл төрсөн агаад эл асуудлыг манай улсад хэрхэн авч үздэг талаар тодруулах, залуу судлаачдын анхаарлыг хандуулах үүднээс энэхүү илтгэлээрээ арбитрын ажиллагааны нууцлалын зарим асуудлыг хөндөхийг зорилоо.

Маргалдагч талуудын нууц, хувийн нууцыг хадгалах нь олон жилийн турш арбитрын голлох давуу талын нэг байсаар ирсэн бөгөөд энэ нь талууд шүүхэд хандахгүйгээр арбитрыг сонгох нэг нөхцөл нь болж өгдөг билээ. Өнөөг хүртэл олон улсын арбитрын үйл ажиллагааны дэглэмд нууцлалын асуудал нь арбитрын үндсэн шинжийг тодорхойлсон болсон хэвээр байна.

Наймаан жилийн турш хэлэлцэж шийдвэрлэгдсэн "жүжигчилсэн" хэмээн нэрлэгддэг Esso v. Ploman-ийн хэрэгт Австралийн дээд шүүхийн гаргасан шийдвэрээс хойш олон улсын хэмжээнд арбитрын ажиллагааны нууц байх зарчмын асуудал судлаачдын маргааны нэг сэдэв болсон бөгөөд арбитрын ажиллагаа нууц байх тухай талуудын шаардлагыг хууль тогтоомж, арбитрын дүрмээр хангалттай

хамгаалж чадаагүй юм байна гэсэн дүгнэлтэд хүргэсэн байна.

"Нууц" гэдэг үгийг монгол хэлний тайлбар тольд "олонд задруулахгүй, үзүүлэхгүй далдалбал зохих юм" гэсэн бол Оксфордын толь бичигт "нууцлал" гэдэг үгийг "нэг тал нөгөө талаа мэдээллийн нууцыг хадгална гэж итгэсэн нөхцөл байдлыг хэлнэ" хэмээн утгагчлан тодорхойлсон байна¹. Үүнийг арбитрын агуулгаар авч үзвэл нууцлал нь талуудын эрх үүрэгт холбогдох бөгөөд арбитрын ажиллагаа, хуралдааны явцад олж мэдсэн, илэрхий болсон аливаа баримт, мэдээллийн нууцыг хүндэтгэн хадгалах тухай асуудал ажээ.

Нууцлал нь арбитрын давуу учиртай. Арбитрын ажиллагааны явцад илэрсэн ямар ч тохлог баримт болон бусад бичиг баримтыг нийтэд мэдээлэхгүй. Өөрөөр хэлбэл, шүүхээс эсрэг байдаг зүйл нь хувийн нууц, худалдааны нууц, бизнесийн үйл ажиллагаа болон бизнесийн нэр хүнд нь үр ажиллагаагаар хамгаалагдаж байдаг юм. Эндээс арбитрын үйл ажиллагааны явц

болон арбитрын шийдвэрийг нийтэд мэдээлэхгүй байх асуудал гарч ирэх учиртай.

Арбитрын нууцлал болон уян хатан байдал нь талуудыг шүүхээс гарах тогтвор муутай, өөрчлөгдөмтгий шийдвэр /давж заалдах/, цээрлүүлэх шинжтэй хохирол учруулахуйц дааж давшгүй их хэмжээний хариуцлага мэтээс хамгаалахын зэрэгцээ олон нийтээс илэрхийлэх ичгүүртэй шүүмжлэл зэргээс хамгаалдаг гэжээ. Хэдийгээр нууцлалыг маргалдагч талуудад байнга эерэг хүчин зүйл нь болж байдаг гэж үздэг боловч зарим хуульч арилжааны практикийн хөгжилд сөргөөр нөлөөлөх стандарт тогтооно гэж үздэг байна².

Өнөөг хүртэл арбитрын хуралдааныг хаалттай явуулснаар түүнтэй холбоотой бүх мэдээлэл нууц байх болно гэж үздэг байсан. Иймээс үндэсний хууль тогтоомж, дүрмээр арбитрын ажиллагааны нууц байх зарчим тэр бүр зохицуулагдаагүй. ЮНСИТРАЛ-ын Арбитрын дүрэмд "Талууд өөрөөр тохиролцоогүй бол арбитрын хуралдаан хаалттай явагдах бөгөөд зөвхөн талууд хүссэн тохиолдолд арбитрын шийдвэрийг нийтэд сонсоно" гэсэн байна. Олон улсын арилжааны арбитрын тухай хуулийн загварт арбитрын ажиллагаа хаалттай байх, нууц байх талаар ямар нэг зохицуулалт байхгүй.

Улс орнууд арбитрын дүрмээрээ арбитрын ажиллагааг хаалттай явуулах талаар зохицуулсан байдаг хэдий ч арбитрын ажиллагааг хаалттай явуулснаар нууц хадгалах зарчим бүрэн хангагдаж чадахгүй гэж үздэг. Иймээс эдгээр дүрмээр арбитрын ажиллагааны нууц байх зарчмыг тусгаж эхэлж байгаа бөгөөд цөөн хэдэн орны шүүхээс арбитрын хэлэлцээр нь арбитрын ажиллагааны нууц байх зарчмыг агуулсан байдаг гэж үзсэн байна³.

¹ Я.Цэвэл. "Монгол хэлний товч тайлбар толь" УБ., 1966 он. 391 дэх тал.

² IPBA Journal. № 34. June 2004, page 8.

³ Richard W Naimark and Stephanie E Keer, International Private Commercial Arbitration: Expectations and Perceptions of Attorneys and Business People, International Business Lawyer (May 2002)

Гэлээ ч арбитрын ажиллагааны нууц байх зарчмыг улс орнууд үндэсний хууль тогтоомж, арбитрын дүрэмдээ бүрэн тусгаагүй байна. Нууц байх энэ зарчмыг хангаснаар мэдээлэл, нотлох баримт зэргийн нууцыг хадгалах, түүнийг задлахыг хориглох, зөвшөөрөл авах зэрэг үүргийг шинээр бий болгох шаардлагатай болно.

Арбитрын ажиллагааны нууцыг хамгаалах хамгийн анхдагч асуудал бол арбитрын хуралдааныг "хаалттай" хэлбэрээр явуулах бөгөөд шийдвэр нь нийтэд нээлттэй бус байхад оршдог. Хаалттай гэдэг үгийг монгол хэлний тайлбар тольд "нийтийн биш байх; нууц байх" хэмээн тайлбарласан байна.

"Хаалттай" гэдэг нь маргаанд хамааралгүй этгээд / гадны хүн/ арбитрын хуралдаанд оролцохгүй байх гэсэн утгыг илэрхийлж байдгаараа шүүхээс ялгагддаг гэж үздэг. Харин хаалттай хэлбэрээр шүүх хуралдаан хийх хуулийн зохицуулалттай тохиолдолд өөрөөр тайлбарлагдах нь ойлгомжтой. Одоо "Монгол Улсын Арбитрын тухай хууль" (2003 он)-иар арбитрын хуралдаан хаалттай явагдах талаар хэрхэн зохицуулсаныг авч үзье.

"Монгол Улсын Арбитрын тухай хууль"-д шинжилгээ хийвээс уг хуульд хуралдааныг хаалттай хэлбэрээр явуулах тухай шууд заасан зохицуулалт тусгаагүй байна. Харин уг хуулийн 23 дугаар зүйлд арбитрын ажиллагаа явуулах журмыг тодорхойлох талаар зохицуулсан бөгөөд талууд арбитрын хуульд нийцүүлэн журмыг харилцан тохиролцож тогтоохоор заажээ.

МҮХАҮТ-ын Зөвлөлийн Хурлын 2003 оны 6 дугаар сарын 16-ны өдрийн 02 тоот тогтоолоор баталсан "Арбитрын хэрэг шийдвэрлэх дүрэм"-ийн 22 дугаар зүйлээр арбитрын ажиллагаа явуулах журмыг тодорхойлох талаар зохицуулсан байна. Үүнд, арбитрын ажиллагаа явуулах журмыг талууд харилцан

тохиролцоно. Арбитрын бүрэлдэхүүн арбитраас хэргийн материал хүлээн авсан даруйд баримт бичгийг үндэслэж талуудыг байлцуулан арбитрын ажиллагааны журмыг тодорхойлно. Энэ журамд дараахь зүйлийг тусгана гэжээ. Үүнд:

- а/ талуудын албан ёсны нэр, хаяг;
- б/ маргааны агуулга;
- в/ арбитрын хураамж;
- г/ тогтоох ёстой асуудлууд;
- д/ арбитрчдын нэрс, хаяг;
- е/ арбитрын ажиллагаа явуулах газар;
- ё/ арбитрын ажиллагаа явуулах хэл;
- ж/ арбитрын ажиллагаанд хэрэглэх эрх зүй.

"Монгол Улсын Арбитрын тухай хууль", Арбитрын хэрэг шийдвэрлэх дүрэмд арбитрын хуралдааныг ямар хэлбэрээр тухайлбал, хаалттай явуулах талаар зохицуулалт тусгаагүй байна. Энэ нь сонирхогч иргэн, хэвлэл мэдээллийн байгууллагаас арбитрын хуралдаанд суух хүсэлтэй үед түүнд "хаалттай" явагдах ёстой гэдэг үндэслэлээр хуралдаанд суугахаас татгалзах хууль зүйн боломж үгүйсгэгдэж байгааг цаашид анхаарууштай.

Хэрэг шийдвэрлэх дүрмийн 40 дүгээр зүйлийн 40.13-т "Арбитрчид тусгайлан зөвлөлдөхөө хаалттай хуралдаан хийх ба зөвлөлдөх тасалгааны нууцыг чандлан хадгална" гэсэн байна. Энэ нь арбитрын хуралдааны хаалттай хэлбэр бус харин арбитрын бүрэлдэхүүн шийдвэр гаргах хуралдааны хэлбэрийн зохицуулалт гэдэг нь тодорхой билээ.

Энд нэмж хэлэхэд 1995 оны "Гадаад худалдааны Арбитрын тухай" хуучин хуулийн 13 дугаар зүйлд арбитрын хуралдаан явуулах хэлбэр, нууц хадгалах тухай зохицуулсан байх бөгөөд 13 дугаар зүйлийн 13.1-д "Арбитрын

хуралдааныг нээлттэй явуулна", 13.2-т "Хэргийн нотлох баримт нь төр, байгууллага, хувь хүний болон талуудын худалдааны нууцтай холбогдолтой бол арбитр өөрийн санаачилгаар буюу талуудын хүсэлтээр хуралдааныг хаалттай явуулж болно. Энэ тохиолдолд шийдвэрийг ил сонсоно", 13.3-т "арбитрын хуралдааны үед илэрхий болсон төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хэрэг шийдвэрлэх бүрэлдэхүүн болон хуралдаанд оролцогчид хадгалах үүрэгтэй" гэж зохицуулж байсан байна.

Нууц байх зарчмыг хангах өөр нэг арга бол арбитрын ажиллагааны явцад олж мэдсэн аливаа мэдээлэл, нотлох баримтын талаарх мэдээллийг арбитрын бүрэлдэхүүн болон хуралдаанд оролцогчид задруулахгүй байх, гуравдагч этгээдэд талуудын зөвшөөрөлгүйгээр олгохыг хориглох явдал байж болдог.

Нууц нь хадгалагдах ёстой мэдээлэл, материалыг өрөнхийд нь "арбитрын ажиллагаа болон маргаантай холбоотой баримт болон бусад мэдээлэл" гэж томьёолсон байна. Зарим үед нууц байлгах мэдээллийг нэг бүрчлэн тодруулсан байдаг байна. Жишээ нь, талуудаас гаргасан нотлох баримт, гэрчийн мэдүүлэг, бичгэн ба аман тайлбар, арбитрын ажиллагаа болсон газар, арбитрчдын талаарх мэдээлэл, шийдвэрийн агуулга, талуудын хоорондох харилцаа холбоо, худалдаа, арилжааны нууц гэх мэт. Түүнчлэн нууцтай холбоотой асуудлыг ангилж болох юм. Жишээ нь, нууц байх мэдээлэл, нууц хадгалах үүрэгтэй этгээд, нууц задлах, нийтэд мэдээлэхийг зөвшөөрөх тохиолдол зэргийг тусгайлан нэрийнчлэн зааж болно.

Нууц хадгалах үүрэгтэй этгээд нь арбитрчид, байнгын арбитрын ажилтнууд, талууд, тэдгээрийн төлөөлөгчид, гэрч, шинжээч, хуулийн зөвлөх зэрэг хүмүүс байж болно. Эдгээр хүмүүс нэг адил үүрэг хүлээхгүй тул

¹ IPBA Journal. № 36. December 2004. page-10.

² И.С.Зыкин "Олон улсын арилжааны арбитраж маргааныг зөвлөлийн замаар зохицуулах нь" "Үндэсний арбитраж" 2004 он. №2.32 дахь тал

³ Мөн тэнд

арбитрчид болон талуудын төлөөлөгчид, магадгүй гэрч ч нууц хадгалах тухай хэлэлцээрт гарын үсэг зурж болох юм. Мөн гэрч дуудагдах байгаа тал үг гэрчийг талуудтай адил үүрэгтэй болохыг баталж болно. Нууц хадгалах хугацааг хуулиар тогтоож өгөх ч боломжтой гэж үздэг. Нууцад хамаарах мэдээллийг нийтэд мэдээлэх, задлах тохиолдол байж болох бөгөөд үүнд талууд зөвшөөрсөн; мэдээлэл нийтийн эрх ашигтай холбоотой; хууль тогтоомж, эрх бүхий этгээд уг нууцыг задлахыг шаардсан; талуудын хууль ёсны эрх ашгийг хамгаалахад уг нууцыг задлах шаардлагатай зэргийг оруулсан байна.

Дээрх тохиолдлуудын зарим нь тодорхойгүй байж болох ч "нийтийн эрх ашиг" гэдгийг илүү анхаарах хэрэгтэй юм.¹ Энэ асуудал дээр нь мэдээллийг нийтэд задалснаар учрах хохирол болон задлахгүй байснаар нийтийн эрх ашиг зэрхэн хохирохыг харьцуулж үзэх шаардлагатай.

Хуулиар нууц задлах үеийг зохицуулж болох бөгөөд хэрэв мэдээллийг арбитрын ажиллагааны явцад задлах шаардлагатай бол үүнийг арбитрын бүрэлдэхүүн болон нөгөө талд мэдэгдэх ёстой. Харин арбитрын ажиллагаа дууссаны дараа нууц задалсан бол нөгөө талд энэ тухай мэдэгдэхэд хангалттай гэнэ.

Арбитрын шийдвэрийг нууц байлгахын зэрэгцээ зарим байнгын арбитр нь шийдвэрлэсэн хэрэг маргааны статистикийг нийтлэх, талуудын нэрийг ил гаргалгүйгээр мэдээлэл хийдэг байна.

"Монгол Улсын Арбитрын тухай хууль"-ийн 32 дугаар зүйлд нууц хадгалах тухай зохицуулсан байх бөгөөд 32 дугаар зүйлийн 1-д "Арбитрын бүрэлдэхүүн болон зохигчид арбитрын ажиллагааны явцад тодорхой болсон төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хадгалах үүрэгтэй" гэжээ. Түүнчлэн Арбитрын хэрэг шийдвэрлэх дүрмийн 38 дугаар зүйлийн 38.1 дэх хэсэгт хуультай ижил томъёолдсон байх бөгөөд харин "зохигч" гэдгийг "талууд" хэмээн бичсэн нь утга нэг хэдий ч нэр томъёог жигд байлгахад анхаарах асуудлын нэг

юм. Арбитрын хуулийн нууц хадгалах тухай энэхүү зохицуулалтыг арбитрын ажиллагааны нууцыг хамгаалах харилцааг бүрэн дүүрэн зохицуулж чадаагүй учир дутагдалтай гэж үзэж болох юм. Арбитрын ажиллагааны явцад тодорхой болсон ... нууцыг хадгалах гэдгийг нууцын тухай багц² хуулийн хүрээнд лавч үзэх үү гэдэг асуудал гарахын зэрэгцээ ИХШХШТХ-ийн 8 дугаар зүйлийн 8.4-т "Хаалттай шүүх хуралдааны явцад илэрхий болсон, түүнчлэн албан үүрэгтэй нь холбогдуулж шүүгчид итгэмжлэн мэдэгдсэн төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг шүүгч, шүүх хуралдаанд оролцогч задруулж болохгүй" гэсэн зохицуулалттай адил хэмжээнд байна.

Харин Арбитрын хэрэг шийдвэрлэх дүрмийн 1 дүгээр зүйлийн 6-д "Монголын Үндэсний Арбитр арбитрын үйл ажиллагааны нууцыг хадгалж, арбитрын үйл ажиллагааг хараат бус, шударгаар, түргэн шуурхай явуулна" гэж заасан нь арбитрын ажиллагааны нууцлалын агуулгад нийцэхгүй байна. Түүнчлэн арбитрчаар томилогдох тохиолдолд тухайн арбитрч "Зөвшөөрсөн болон Хараат бус байдлын талаарх Мэдэгдэл"-д хариу өгөх ёстой байдаг ба үүгээр ч бас арбитрын ажиллагааны нууцыг чанд сахих үүрэг бий болж байдаг гэж үзэж болох юм.

Арбитрын ажиллагааны нууцлалын талаар уншиж байхад энэ асуудлын хүрээ нилээд өргөн бололтой. Тухайлбал, ХБНГУ-ын Арбитрын Институтээс гаргасан "Арбитрын дүрэм"-ийн 43 дугаар зүйлд нууц хадгалах тухай "арбитрын бүрэлдэхүүн, талууд, арбитрын ажиллагаанд оролцсон Арбитрын институтын нарийн бичгийн дарга нарын газрын холбогдох хүмүүс арбитрын ажиллагаанд оролцсон бүх этгээд ажилгүяа талууд, гэрч, шинжээч болон нууцад нотлох баримтын талаарх нууцыг хадгалах үүрэгтэй. Арбитрын ажиллагаанд оролцож байгаа этгээд арбитрын

ажиллагааны нууцыг хадгалах үүрэгтэй. Арбитрын Институт нь арбитрын ажиллагаанд оролцсон этгээдийн албан нэр, хаяг болон тодорхой мэдээлэлээс бусад статистик үзүүлэлтийг нэгтгэсэн арбитрын ажиллагааны талаарх мэдээллийг нийтэлж болно" гэж заасан байна.

Арбитрын шийдвэрийг нийтлэх эсэх асуудал дүрмээр зохицуулагдаж байгаа бөгөөд манай улсын арбитрын хэрэг шийдвэрлэх дүрмийн 44 дүгээр зүйлийн 9-д "Арбитрын шийдвэрийг талууд болон арбитрын албан ёсны зөвшөөрөлтэйгээр хэвлэн нийтэлж болно. Аливаа хэвлэлд талуудын нэрс, хууль ёсны төлөөлөгч, арбитрчид бусад байгууллагын тухай мэдээллийг нийтлэхгүй" гэжээ. ХБНГУ-ын Арбитрын дүрмийн 42 дугаар зүйлд манай улсынхтай адил агуулгаар тусгагдсан хэдий ч "арбитрын ажиллагааны талаарх бусад тодорхой мэдээллийг нийтлэхгүй" хэмээн тодотгож өгсөн байна.

Арбитрын ажиллагааны нууцын тухай асуудал арбитрт хандсан зуучлалын үйл ажиллагаанд ч мөн адил анхаарал хандуулдаг байна. Хонг Конгийн хуулиар арбитрч нь эвлэрүүлэх ажиллагаанд оролцож болохыг зөвшөөрсөн байдаг байна.² Маргаан шийдвэрлэх сонголтот аргуудыг хөгжүүлэх тал дээр манай улс анхаараад хандуулж эхлээд байгаа бөгөөд энд нууцлалын асуудлыг ч давхар үзэх хэрэгтэй юм.

Эвлэрүүлэх ажиллагаанд оролцсоноор зуучлагч этгээд болон талууд, шүүх, арбитрын ажиллагаатай холбоотой хэд хэдэн үүргийг хүлээдэг байна.

Тухайлбал, талууд өөрөөр тохиролцоогүй бол эвлэрүүлэх ажиллагаанд оролцсон зуучлагч тухайн маргааныг арбитраар шийдвэрлэхэд арбитрч, аль нэг талын төлөөлөгч буюу гэрчээр оролцох эрхгүй. Талууд маргааныг шүүх болон арбитраар шийдвэрлэх тохиолдолд эвлэрүүлэх ажиллагааны явцад маргаан шийдвэрлэх зорилгоор талууд болон зуучлагчийн хэлсэн санал,

¹ И.С.Зыкин "Олон улсын арилжааны арбитрт маргааныг эвлэрлийн замаар зохицуулах нь" "Үндэсний арбитр" 2004 он. №2, 32 дэх тал

² Төрийн, байгууллагын, хувь хүний нууцын тухай хуулиуд 1995 оны 7 сарын 1-нээс эхлэн үйлчилж байгаа.

санаа ба түүнийг нөгөө тал зөвшөөрсөн зэрэг фактыг нотлох баримтын чанартайгаар дурдаж, ашиглаж болдоггүй байх шаардлагатай.

Иймээс талууд маргаанаа эвлэрлийн замаар шийдээгүй тохиолдолд тэдний өөрсдийн хэлсэн санал, санаа нь өөрийнх нь эсрэг дараагийн ажиллагаанд ашиглагдахгүй гэдэгт бүрэн итгэлтэй байж, тэдгээрийн хооронд итгэлцлийн харилцаа бий болох бөгөөд энэ нь маргааныг шийдвэрлэхэд зэрэг нөлөө үзүүлэх учиртай.

Хэрэв эвлэрүүлэх ажиллагаа эвлэрлээр дуусч чадалгүй талууд шүүх, эсхүл арбитрын ажиллагааг эхэлсэн бол эвлэрэх тухай хүсэлт, санал нь уг саналыг гаргасан талын эсрэг үйлчилж болно. Энэ нь эвлэрүүлэх ажиллагааны явцад идэвхтэй оролцож байсан талуудын хувьд таагүйгээр нөлөөлж эвлэрүүлэх ажиллагааны ашигтай талыг бууруулдаг ажээ. Энэ бэрхшээлтэй асуудлыг ЮНСИТРАЛ-ын Эвлэрүүлэх ажиллагааны дүрмийн 20 дугаар зүйлд зохицуулалт хийж өгсөн байна. Тодруулбал, талууд арбитрын ба шүүхийн ажиллагаанд эвлэрүүлэх ажиллагааны гол зүйл болох маргаантай холбоотой эсэхээс үл хамааран дараахь нотлох баримтыг танилцуулах буюу гаргахгүй:

а/ Маргааны асуудлаар эвлэрэх талаар нөгөө талын гаргасан санал ба үзэл бодол;

б/ Эвлэрүүлэх ажиллагааны явцад нөгөө талын гаргасан тайлбар;

в/ Эвлэрүүлэгчийн гаргасан санал;

г/ Эвлэрүүлэгчийн гаргасан эвлэрэх тухай саналыг нөгөө тал хүлээн авах хүсэлттэй байсан тухай.

Хэрэв талууд эвлэрүүлэх ажиллагааны дүрмийг хэрэглээгүй буюу ЮНСИТРАЛ-ын дүрмийн 20 дугаар зүйлтэй адил зохицуулалттай нөхцөл агуулаагүй дүрмийг хэрэглэсэн бол дээр дурдсан шиг бэрхшээлтэй учирч болно.

Талууд 20 дугаар зүйлтэй адил зохицуулалттай дүрмийг хэрэглэсэн ч нотлох баримттай холбоотой хэлэлцээр бүрэн үйлчилж чадах эсэх нь эргэлзээтэй. Ийм нөхцөлд талуудад туслах үүднээс эвлэрүүлэх ажиллагаанд өмнө нь хэрэглэсэн нотлох баримтыг шүүх, арбитрт хэрэглэхгүй байхаар зохицуулдаг байна.

Манай улсын тухайд МҮХАҮТ-ын Зөвлөлийн хурлын 2003 оны 6 дугаар сарын 16-ны өдрийн 02 тоот тогтоолоор "Арбитрын Зуучлалын ажиллагааны Дүрэм" үйлчилж байна. Уг дүрмийн 10 дугаар зүйлд нууц хадгалах тухай зохицуулжээ. Тухайлбал, зуучлагчид зуучлалын ажиллагааны үеэр эрх үүргээ хэрэгжүүлэх явцдаа олж мэдсэн хувь хүн, байгууллага, төрийн аливаа нууцыг чандлан хадгална. Хэрэв талууд өөрөөр тохиролцоогүй бол зуучлалын ажиллагааны тухай аливаа мэдээлэл нууц байна. Зуучлагч маргаантай холбоотой мэдээллийг аль нэг талаас хүлээн авсан тохиолдолд нөгөө талд энэхүү мэдээллийн талаар мэдэгдэж болно. Мэдээлэл нууц тохиолдолд энэхүү мэдээллийг нөгөө талд мэдэгдэхгүй байж болно гэжээ.

Түүнчлэн 11 дүгээр зүйлд арбитрын ажиллагаанд оролцох тухай зохицуулахдаа "Талууд өөрөөр тохиролцоогүй бол зуучлагч шүүх, арбитр болон маргаан шийдвэрлэх аливаа ажиллагаанд шүүгч, арбитрч, шинжээч болон талуудын хуулийн зөвлөх, өмгөөлөгчөөр оролцохгүй. Хэрэглэх хуулиар өөрөөр заагаагүй эсвэл талууд бичгээр өөрөөр тохиролцоогүй бол шүүх, арбитр, маргаан шийдвэрлэх ажиллагаанд гарчийн этгээдээр оролцохгүй байхаар тогтоожээ.

Ю Н С И Т Р А Л - ы н эвлэрүүлэх ажиллагааны дүрмийн 20 дугаар зүйлийн зохицуулалтад байгаа арбитр, шүүхийн ажиллагаанд гаргаж үл болох нотлох баримтын тухай заалтаас манай улсын "Арбитрын Зуучлалын ажиллагааны дүрэм" д оруулж өгөх нь цаашдаа маргаан шийдвэрлэх сонголтот аргуудыг хэрэглэхэд

зэрэг нөлөө үзүүлэх нь лавтай.

Арбитрын ажиллагааны нууц хадгалах тухай ярьж байгаа нөхцөлд хариуцлагын асуудал зайлшгүй яригдах учиртай. Олон улсын арилжааны арбитрын ЮНСИТРАЛ-ын Хуулийн загварыг бэлдэх үед арбитрчдын хариуцлагын асуудлыг уг загвар оруулаагүй байна.¹ Үндэсний хуулиар ялангуяа загвар хуулийг хэрэглэсэн олон хуулиар арбитрчдын хариуцлагын тухай зохицуулалт нэмэгдсэн байна. Англо-саксоны эрх зүйн бүлийн орнуудад арбитрчийг шүүгчтэй адилтан үздэг бол эх газрын эрх зүйн бүлийн орнууд арбитрчийг гэрээний үндсэн дээр эрх үүрэг нь үүсдэг этгээд гэж үздэг. Гэсэн хэдий ч эрх зүйн нэг бүлд энэ талаар ялгаатай хандлага байдгийг тэмдэглэх нь зүйтэй гэжээ.²

Хариуцлагын тухай асуудлыг өөрийн орны тухайд авч үзвэл Арбитрын тухай хуульд тусгайлан зохицуулаагүй байх бөгөөд энэ асуудлыг "Арбитрийн ёс зүйн дүрэм"³ дээр зохицуулсан байна гэж хэлж болох юм. Энэ дүрмээс арбитрын ажиллагааны нууцтай холбогдох хэсгийг тодруулъя. Дүрмийн 8 дугаар зүйлд "Арбитраар хянан шийдвэрлэгдэж дуусаагүй байгаа хэрэг, маргааны талаар өөрийн санал, бодлыг урьдчилан илэрхийлэх, олон нийтэд мэдээлэх, амлалт өгөхийг хориглоно", 9 дүгээр зүйлд "Арбитраар хэрэг хянан шийдвэрлэгдэх явцад өөрт нь илэрхий болсон төр, байгууллага, хувь хүний болон зөвлөлдөх тасалгааны нууцыг задруулахыг хориглоно" гэсэн байна. Ёс зүйн дүрэм зөрчсөн асуудлыг МҮХАҮТ-ын Зөвлөлөөс шалгаж, зөрчлийн шинж байдлыг харгалзан сануулах, арбитрчдын өмнө буруушаан эмлэх, арбитрчаас огцруулах арга хэмжээ авахаар зохицуулалт хийжээ.

Арбитрын ажиллагааны нууцын талаар манай улсын хууль болон холбогдох дүрмүүдийн зохицуулалтаас үзэхэд энэ ажиллагаанд хамаарах нууцын хүрээ, хамгаалалтын асуудал хэт өрөнхий шинжтэй байгаа бөгөөд арбитрын давуу байдлын үндсэн нэг шинжийг бүрэн гаргаж чадаагүй гэж үзэж болно. Энэ асуудлыг

¹ German Institution of Arbitration, 1998, p.16

² Arbitration Ordinance, Laws of Hong Kong, Chapter 341 section 2B6

³ "Зуучлагчид" гэж олон тоон дээр илэрхийлсэн нь учир дутагдалтай /энэ тухай хуулийн зохицуулалт бий/

"арбитрын ажиллагаа" гэдэг нь илүүтэй анхаарал хандуулан үндсэн агуулганд нь нийцсэн зохицуулалт хийх нь зүйтэй юм.

Угаас арбитрын ажиллагааны нууцын асуудалд одоогийн эрх зүйн хамгаалалт хангалтгүй байгаа тул түүнийг хэрхэн хамгаалах талаар дэлхий нийтэд хоёр үзэл байдаг байна.

Нэгдүгээрт, арбитрын ажиллагааны нууцыг хадгалах ерөнхий үүргийн хүрээг тодорхойлоход хэцүү тул энэ асуудал угаасаа зохицуулагдах боломжгүй гэж үздэг.

Хоёрдугаарт, талууд арбитрын хэлэлцээрт нууц хадгалах зарчмыг тусгайлан зохицуулж болно гэж үздэг байна. Жишээ нь, илтгэлийн эхэнд дурдагдсан Esso v. Plowman хэрэгт талууд арбитрын хэлэлцээрт нууц хадгалах зарчмыг тусгайлан зааж болохыг заасан байна. Түүнчлэн арбитрын дүрмээр арбитрын ажиллагааны нууц байх зарчмыг тусгах нь зүйтэй гэж зарим судлаачид үздэг байхад зарим нь үүнийг загвар хуульд тусгах хэрэгтэй гэдэг байна.

Эндээс арбитрын ажиллагааны хамгаалагдах ёстой нууц, ялангуяа хамгаалалтын хүрээ, нууц байх материал, мэдээлэл, нууцыг хадгалах этгээд, хадгалах нууцын ангилал, нууц хадгалах хугацаа, нууц задлах тохиолдол зэргийг зохицуулах шаардлагатай байна. Ингэснээр арбитрын давуу талын нэг болох "арбитрын ажиллагааны нууц" хадгалагдах харилцаа үндсэн утгаараа, зүй зохистойгоор явагдах болно.

Энэхүү илтгэлийг бэлтгэх явцадаа арбитрын арбитрын ажиллагааны онцлог, арбитрын ажиллагааны нууцлалын талаар ойлголт, мэдлэг, хэрэглээ ямар байгааг тодруулах зорилгоор нийт 70 хүний дунд анкетийн аргаар судалгаа хийсэн юм.

Судалгааг Удирдлагын академийн удирдахуйн ухааны магистрын хөтөлбөрт суралцагчид болон ХЗҮТ-ийн зарим багш, эрдэм

шинжилгээний ажилтны дунд явуулсан билээ. Судалгаанд оролцогчид насны хувьд: 22-30 нас - 40%, 31-40 нас - 43%, 41-50 нас - 17%. Хүйсийн хувьд: Эмэгтэй - 44%, Эрэгтэй - 56%. Боловсролын хувьд 100% дээд боловсролтой, мэргэжлийн хувьд: Хуульч - 32%, Эдийн засагч - 26%, багш - 10%, инженер - 9%, эмч - 7%, бусад - 16%. Ажилладаг салбарын хувьд хувийн хэвшилд 55%, төрийн байгууллагад 41%, төрийн бус байгууллагад 4% нь байна. Одоо асуултын хариултын дүнгийн нэгтгэлийг сонирхуулъя.

1. **Маргаан шийдвэрлэх сонголтот аргуудаас аль аргыг нь Та илүү ашигладаг вэ?** гэсэн асуултад судалгаанд оролцогчдын 26% нь хэлэлцээр хийж эвлэрэх гэж, 26% нь шүүх гэж, 4% нь зуучлах гэж, 1% нь арбитр гэж тус тус хариулсан байна.

2. **Маргаан гарвал Та шүүх, арбитрын алинд нь ханддаг вэ?** гэсэн асуултад шүүхэд гэж 81% нь, арбитрт гэж 13% нь хариулжээ.

3. **Маргааныг аль байгууллагаар шийдвэрлүүлэх нь дээр гэж Та үздэг вэ?** гэсэн асуултад шүүхээр гэж 58% нь, арбитраар гэж 31% нь, харин 11% нь энэ асуултад хариулаагүй байна.

4. **Шүүхээр шийдвэрлүүлэх нь дээр гэж үздэг бол шүүхэд ямар давуу тал байдга гэж Та үздэг вэ?** гэсэн нээлттэй асуултад

- ☐ хуулийн дагуу бодитой шийддэг гэж 2 хүн
- ☐ шударга, үнэн зөв, хараат бусаар хэргээ шийддэг гэдэгт итгэдэг гэж 3 хүн
- ☐ давж заалдах, шийдвэрийг дахин хянуулах, өөрчлөх боломжтой гэж 9 хүн
- ☐ шүүгч нарын мэргэшсэн тогтвортой байдалд итгэдэг гэж 1 хүн
- ☐ төрийн нэрийн өмнөөс шийдвэр гаргадаг нь итгэдэг гэж 1 хүн
- ☐ шүүхийн шийдвэрийн биелэлт илүү, албадлага хэрэглэгддэг гэж 8 хүн
- ☐ хариуцлага хүлээлгэж

хохирлыг нөхөн төлүүлдэг гэж 1 хүн

☐ шүүгч мэргэжил ёс зүйн алдаа гаргавал гомдол гаргах механизм тодорхой гэж 1 хүн

☐ хэрэг шийдвэрлэх хугацаа нь тодорхой байдаг гэж 2 хүн

☐ хохирлоо шүүх хурлаас өмнө гаргуулах боломжтой гэж 1 хүн

☐ шүүхийн шийдвэрийн биелэлтэд хяналт тавих байгууллага байдаг гэж 1 хүн

☐ шүүхийн талаар ойлголт илүү байдаг гэж 2 хүн

☐ арбитрын талаар ойлголт байдаггүйгээс шүүхэд хандаг гэж 3 хүн тус тус хариулсан байна.

5. **Арбитраар шийдвэрлүүлэх нь дээр гэж үздэг бол арбитрт ямар давуу тал байна гэж Та үздэг вэ?** гэсэн нээлттэй асуултад

- ☐ цаг хугацаа хэмнэдэг, хугацаа алдахгүй гэж 8 хүн
- ☐ Түргэн шуурхай гэж 5 хүн
- ☐ Нууцлалтай гэж 1 хүн
- ☐ Шүүхээс илүү уян хатан гэж 2 хүн
- ☐ Зардал бага гэж 3 хүн
- ☐ Шийдвэр эцсийн байдаг тул цаг хугацаа хэмнэнэ гэж 3 хүн

☐ Маргаанд оролцогч тал өөрт нь ашигтайгаар шийдэгдэнэ гэж үзвэл арбитрт хандах нь ашигтай гэж 1 хүн

☐ Хүнд сурталгүй гэж 1 хүн

☐ Аливаа асуудлыг хурцатгахгүй зохион шийдвэрлэдэг гэж 2 хүн

☐ Одоохондоо авилгал авч сураагүй байх гэж 1 хүн

☐ Шүүхээс илүү шударга явагддаг гэж үздэг гэж 1 хүн

☐ Олон улсын жишиг дагадаг гэж 1 хүн

☐ Хуралдаан хаалттай явагддаг гэж 1 хүн

☐ Журал сонгох боломж гэж 1 хүн тус тус хариулсан байна.

6. **Арбитраар маргаан**

¹ И.С.Зыкин "Олон улсын арилжааны арбитрт маргааныг эвлэргийн замаар зохицуулах нь" "Үндэсний арбитр" 2004 он. №2, 36 дэх тал

² Мөн тэнд

³ МУХАҮТ-ын зөвлөлийн 2000 оны 6 дугаар сарын 12-ны өдрийн 06 тоот тогтоолоор баталсан. Энэ нь арбитрын шинэ хууль /2003/-аас өмнө гарч, одоо хэвээр мөрдөгдөж байна.

шийдвэрлүүлж үзсэн үү/тохиолдол бий юу? гэсэн асуултад тийм гэж 4%, үгүй гэж 75%, арбитрын талаар тодорхой мэддэггүй гэж 21% нь хариулжээ.

7. Арбитраар шийдвэрлэж болох маргаанд аль нь хамаарадаг гэж Та үздэг вэ? гэсэн асуултад зөвхөн нэг тал эсвэл 2 тал гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээд маргааны тал болж байгаа бөгөөд маргааныг арбитраар шийдвэрлүүлнэ гэсэн хэлцэл хийсэн байх хэрэгтэй гэж 23% нь, арбитраар маргаанаа шийдвэрлүүлэхээр тохиролцсон л бол гадаадын болон монголын иргэд, хуулийн этгээд аль аль нь шийдвэрлүүлэх боломжтой гэж 48% нь, дотоодын маргааныг зөвхөн шүүх шийддэг тул арбитраар хүлээн авахгүй гэж 9% нь, харин мэдэхгүй гэж 20% нь хариулсан байна.

8. Арбитрын хуралдаан ямар хэлбэрээр явагддаг гэж Та боддог вэ? гэсэн асуултад нээлттэй явагддаг гэж 41% нь, хаалттай явагддаг гэж 11% нь, ямар хэлбэрээр явагддаг тухай мэдэхгүй гэж 48% нь хариулжээ.

9. Арбитрын ажиллагааны нууцын талаар та өмнө нь мэдэж, сонсож байсан уу? гэсэн асуултад тийм гэж 23% нь, үгүй гэж 77% нь тус тус хариулт өгсөн байна.

10. Арбитрын шийдвэрийг нийтэд ил уншиж сонсгодог гэж Та боддог уу? гэсэн асуултад ил уншиж сонсгодог гэж 14% нь, нийтэд ил уншиж сонсгодоггүй гэж 23% нь, энэ талаар мэдэхгүй гэж 63% нь хариулжээ.

11. Арбитрын хуралдааны нууц хадгалагдах ёстой гэдэгтэй та санал нийлэх үү? гэсэн асуултад санал нийлнэ гэж 41% нь, санал нийлэхгүй байна гэж 19% нь, арбитрын талаар сайн мэдэхгүй тул хариулж чадахгүй байна гэж 63% нь хариулт өгсөн байна.

12. Арбитрын ажиллагаа хаалттай явагдаж, нууц хадгалагдах нь Таны ямар эрх, ашиг сонирхол хамгийн ихээр хамгаалагдана гэж Та үзэж байна вэ? /хамгийн чухал гэж үзсэн 1-2 хариултыг дугаарлана уу/ гэсэн асуултад

□ Бизнесийн үйл ажиллагааны нууцаа алдахгүй байх гэж 38% нь,

□ Хувь хүний нэр хүнд хамгаалагдах гэж 18% нь,

□ Байгууллагын нэр хүнд хамгаалагдах гэж 18% нь,

□ Харилцагчаа алдахгүй байх гэж 10% нь,

□ Маргаанд хамааралгүй бусад этгээдийн өмнө зөвгүй байдалд орохгүй байх гэж 11% нь,

□ Өөр бусад гэж 5% нь үзсэн байна.

Арбитрын талаар саналаа дараах байдлаар гаргажээ.

□ Арбитрын талаархи ойлголтыг иргэдэд өгөх гэж 5 хүн

□ Арбитрын талаар сурталчилгаа хийх гэж 1 хүн

□ Арбитрын давуу болон сул талын талаар сургалт, сурталчилгаа явуулах хэрэгтэй гэж 2 хүн

□ Шүүхээс гадуур маргаан шийдвэрлэх ажиллагааны талаар иргэдэд сурталчлах хэрэгтэй гэж 1 хүн

□ Арбитрын хуралдааныг шүүх хурал шиг нээлттэй ил байлгах нь арбитрад итгэх итгэлийг бий болгоно гэж 1 хүн

□ Арбитрын талаар мэдэж авмаар, ойлголттой болмоор байна гэж 6 хүн

□ Арбитрын бүрэлдэхүүнийг мэргэшүүлж өгөх ёстой гэж 1 хүн санал болгосон байна.

Энэхүү судалгааны дүнгээс Та өөрийн дүгнэлтийг хийх боломжтой бөгөөд хамгийн ерөнхий дүгнэлтийг гаргавал манай улсад иргэдийн арбитрын талаархи ойлголт муу, түүний хэрэгцээ, давуу талыг төдийлөн мэддэггүй, харин мэдэхийг хүсч байгаа хэрэгцээ, сонирхол нэлээд байна. Илтгэлийн үндсэн сэдэвт хамаарах хариултуудаас үзэхэд арбитрын ажиллагааны нууцын талаар төдийлөн мэдэхгүй байгаа нь арбитрын тухай ерөөс мэддэггүйтэй нь илүүтэй холбогдож байна

Асуулт бүрийн хариултад дүгнэлт хийхийг голлон зориогүй бөгөөд судалгааны дүнгээс харахад арбитраар хийгдүүллага, бизнес эрхлэгчид, иргэд, хуульчид маань энэ асуудалд анхаарал хандуулах шаардлага байгаа нь илэрхий төдийгүй 2003 онд батлагдсан Арбитрын тухай хуулиар арбитраар

талаар нэлээд либерал зохицуулалтууд хийгдсэн билээ.

Иймээс зөвхөн байнгын нэг арбитраар биш хэд хэдэн арбитраар зэрэгцэн үйл ажиллагаа явуулах боломжтой болсон өнөө үед маргаан шийдвэрлэх сонголтот аргуудыг хөгжүүлэх, энэ талаар хийх судалгаа шинжилгээний олон ажил биднийг хүлээж байна.

ЭНЭ

Үргэлжлэл. (түрүүч нь №2-т)

ИРГЭНИЙ ХУУЛИЙГ ТАЙЛБАРЛАХ НЬ

/Цуврал/

9 дүгээр зүйл. Иргэний эрх зүйн хамгаалалт

9.1. Иргэний эрх зүйн хамгаалалт нь зөрчигдсөн эрхийг сэргээх зорилготой.

9.2. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч эрхээ хамгаалуулах этгээдийг хуульд заасны дагуу сонгох эрхтэй.

9.3. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг шүүх, арбитр хуулиар тогтоосон журам аргаар хэрэгжүүлнэ.

9.4. Иргэний эрхийг дараахь аргаар хамгаална.

9.4.1. Эрхийг хүлээн зөвшөөрөх;

9.4.2. Эрх зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоож, зөрчихөөс өмнөх байдлыг сэргээх;

9.4.3. Хүлээсэн үүргийг гүйцэтгүүлэх;

9.4.4. Учруулсан хохирлыг арилгуулах;

9.4.5. Эдийн бус гэм хорыг арилгуулах;

9.4.6. Хууль болон гэрээнд заасан анз төлүүлэх;

9.4.7. Бусдын эрх зөрчсөн шийдвэрийг хүчингүй болгох;

9.4.8. Иргэний эрх зүйн харилцааг өөрчлөх, дуусгавар болгох;

9.4.9. Өөртөө туслах;

9.4.10. Хуулиар тогтоосон бусад арга.

ТАЙЛБАР

9.1. Иргэний эрх зүйн хамгаалалт нь зөрчигдсөн эрхийг сэргээх зорилготой байдаг. Хамгаалалт хийх эрх гэдэг нь бүрэн эрх бүхий этгээд өөрийгөө болон бусад этгээдийг хамгаалах зорилгоор тодорхой үйлдэл хийх,

төрийн болон бусад эрх бүхий байгууллагаар иргэний эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалуулах иргэний эрх зүйн субъектив эрх юм. Энэхүү субъектив эрхийн хүрээнд эрх нь зөрчигдсөн этгээд болон бусад субъектын зүгээс эрх зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоох, аюулыг зайлуулах арга хэмжээг авдаг зогсохгүй үндсэн зорилго нь эрхийг зөрчигдөхөөс өмнөх байдалд эргүүлэн сэргээх явдал юм.

Энэхүү хамгаалалт хийх эрхийн агуулга нь иргэний материалд болон процессын эрх зүйн хэм хэмжээгээр дамжин илрэх хийгээд эдгээр хуулиудад дараахь асуудлыг зохицуулна. Үүнд:

а/ Эрхээ хамгаалах арга, хэлбэрийг тогтоох

б/ Хамгаалалт хийх эрхийг хэрэгжүүлэх үндэслэлийг тогтоох

в/ Хамгаалалт хийх бүрэн эрх бүхий этгээдийн хүрээг тодорхойлох

г/ Хамгаалалтын аргыг хэрэглэх журмыг тогтоох

д/ Тухайн арга хэрэгслийг хэрэгжүүлэх явцад үүсэх харилцаанд оролцогч субъектуудийн эрхийг тодорхойлох зэрэг болно.

9.2. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын аргыг ерөнхийд нь

а/ зөвхөн төрийн болон бусад эрх бүхий байгууллагууд хэрэглэх арга

б/ иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид бие дааж болон эрх бүхий байгууллагын тусламжтайгаар хэрэгжүүлэх арга

в/ эрх бүхий байгууллагын оролцоогүйгээр иргэний эрхээ хамгаалах буюу өөрийгөө хамгаалах арга гэж ангилдаг.

Үүнээс үзвэл иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч этгээд эрхээ хамгаалах үйлдлийг өөрөө бие даан хийхээс гадна төрийн

болон бусад эрх бүхий байгууллагын тусламжтайгаар хэрэгжүүлж болно.

Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга тус бүр өөрийн онцлогтой хийгээд тэдгээрт зохицсон тодорхой журмууд үйлчилж байдаг. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч эрхээ хамгаалуулах этгээдийг хэрхэн сонгох нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын ямар арга хэрэгслийг ашиглаж байгаагаас хамаарадаг бол хамгаалалтын ямар аргыг хэрэглэх нь зөрчил шинж байдал, хамгаалагдаж буй субъектив эрхийн агуулгаас шалтгаалдаг. 9.3, 9.4 дэх заалтын тайлбарыг үз

9.3. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга тус бүрт процессын тодорхой журам үйлчилж байдаг. Энэхүү журмыг Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын хэлбэр гэж нэрлэдэг. Иргэний эрх зүйн шинжлэх ухаанд тус хамгаалалтын хэлбэрийг ерөнхийд нь

а/ шүүхийн журмаар хэрэгжих хэлбэр б/ шүүхийн бус журмаар хэрэгжих хэлбэр гэж ангилдаг.

9.3.а. Төрийн болон бусад эрх бүхий байгууллагаас иргэний эрхийг хамгаалах нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын шүүхийн журмаар хэрэгжих хэлбэр юм. Монгол улсад иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг шүүх арбитр хуулиар тогтоосон журам аргаар хэрэгжүүлдэг учир энэхүү "төрийн болон бусад эрх бүхий байгууллага" гэдэгт шүүх, арбитрын ойлгоно. Монгол улсын шүүхийн системд багтаж буй бүх шатны шүүх, түүнийн дагнасан шүүхүүд хуульд заасан харьяалтын дагуу иргэний эрхийг хүлээн авч шийдвэрлэнэ.

1995 онд батлагдсан Гадаад худалдааны арбитрын тухай Монгол улсын хуулийн 3 дугаар зүйлд гадаад худалдааны

арбитр нь энэ хуульд заасан маргааныг арбитрын хэрэг үүссэн хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах бүрэн эрх бүхий төрийн бус, ашигийн төлөө бус хуулийн этгээд байна хэмээн тодорхойлсон байна. Түүнчлэн тус хуульд зааснаар арбитр, арбитрын гэрээ, хэлэлцээр бүхий дараахь маргааныг харьяалан шийдвэрлэнэ. Үүнд :

1/ нэг талаас Монгол улсын иргэн, хуулийн этгээд, нөгөө талаас гадаад улсын иргэн, хуулийн этгээдийн хооронд гадаад худалдааны эдийн засгийн гэрээ, хэлэлцээ үүссэн болон мөнхүү гэрээний өмнөх маргаанд;

2/ Монгол улсад ажиллаж байгаа гадаадын хөрөнгө оруулалттай аж ахуйн нэгжийн дотоодын болон гадаадын үүссэн байгууллагчдын хооронд үүссэн маргаанд;

3/ гадаадын хуулийн этгээдийн хоорондын маргаан.

Шүүх болон арбитрын бүрэн эрхийн ялгааг заагийн хувьд холбогдох хууль тогтоомжийг дараахь 2 шалгуурыг дэл болгосон юм. Үүнд

1/ маргалдагч талуудын субъектын бүрэлдэхүүн

2/ тухайн маргаан үүссэн эрх зүйн харилцааны шинж юм.

Арбитрын шийдвэрлэвэл зохих хэрэгүүд эдгээр шалгуурыг зэрэг хангасан байхаас гадна зарим тохиолдолд аль нэгийг нь хангасан бус болно. Гэвч ихэнхдээ тус маргаан нь арбитрын хянан шийдвэрлэвэл зохих маргаан мөн эсэхийг тогтоохын тулд субъектын бүрэлдэхүүнийг зөв тогтоох нь чухал.

Манай улсын хувьд гадаадын хуулийн этгээд болон иргэдийн оролцоотой маргааныг арбитр хянан шийдвэрлэх нь зонхилж байгаа боловч дээр дурдсан шалгуурын хоёр дахиад шалтгаалан ийм субъектын бүрэлдэхүүнтэй маргаан бүрийг шийдвэрлэдэггүй.

Тухайлбал, дээр дурдсан этгээдүүдийн хооронд гадаад худалдааны гэрээ, хэлэлцэлтэй холбогдон үүссэн болон тухайн гэрээний өмнөх маргааныг арбитр шийдвэрлэх тухай хуульд заасан явдал нь субъектын бүрэлдэхүүн

ийг төдийгүй маргаан үүссэн эрх зүйн харилцааны шинжийг нэгэн шалгуур болгосон хэлбэр юм.

Тэгвэл гадаадын хуулийн этгээдүүдийн хооронд үүссэн маргаан бүрийг арбитр шийдвэрлэхээр заасан нь гагцхүү субъектын бүрэлдэхүүнд тусгай шаардлага тавьсан байна.

Үйл ажиллагаагаа төрөөс хараат бус, өөрийгөө удирдах зарчмаар явуулдаг ашигийн бус байгууллага болох арбитрын хэд хэдэн төрөл байдаг. Тухайлбал, олон улсын эрх зүйд Ad hoc арбитр гэж нэрлэгддэг түр арбитр, мөн олон улсын арбитр зэрэг бие даасан байгууллагууд байх бөгөөд эдгээр байгууллагын тусламж-тайгаар иргэний эрхээ хамгаалуулах боломжтой юм.

Тодорхой нэг маргаантай асуудлыг шийдвэрлэх зорилгоор талууд тохиролцон түр арбитрыг тусгайлан байгуулдаг. Энэ нь маргалдагч талуудын зөвшилц-лөөр бий болдог учраас түр арбитрыг байгуулах болон түгээср зэрэг шийдвэрлэх дүрэм журмыг өөрсдөө тогтоодог онцлогтой. Тухайн хэргийг шийдвэрлэсний дараа тус арбитрын үйл ажиллагаа дууссаар болно.

Олон улсын арбитр бол 1899, 1907 оны Гаагийн конвенц-и ёсоор 1901 онд байгуулагдаж, Нидерландын Гаага хотноо Олон улсын худалдааны танхимын дэргэд байнгын үйл ажиллагаа явуулдаг арбитр юм.

Маргааныг эдгээр арбитраар шийдвэрлүүлэхийн тулд арбитрын тухай гэрээ, хэлцэл зайлшгүй шаардлагатай. Энэ нь гэрээний талуудын хооронд гарсан буюу гарч болзошгүй маргааныг тэдгээр талууд арбитраар шийдвэрлүүлэх тухай тохиролцсон зөвшилцөл байна.

9.3.6. Төрийн болон бусад эрх бүхий байгууллагын тусламжгүйгээр бүрэн эрх бүхий этгээд иргэний эрхээ бие даан өөрөө хамгаалах болон бусад этгээдүүдээр хамгаалуулах нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын шүүхийн бус журмаар хэрэгжих хэлбэр юм. Тухайлбал, өөрийгөө хамгаалах явдал нь шүүхийн бус журмаар хэрэгжих хамгаалалтын нэгэн хэлбэр юм. Иргэний эрх зүйн зарим эрэмтэн судлаач нэр өөрийгөө хамгаалах нь иргэний

эрх зүйн хамгаалалтын хэлбэр үү, хамгаалалтын арга уу гэдэгт маргаантай байдга бөгөөд энэ талаар өөр өөрсдийн үзэл бодлоо дэвшүүлэн тавьсан байдаг.

Иргэний эрх зүйн хамгаалалт хэмээх институтэд тодорхой бaйр суурь эзэлж буй өөрийгөө хамгаалах явдал нь аргагүй хамгаалалт, гарцаагүй байдал, өөртөө туслах зэрэг тодорхой арга хэрэгслээр дамжин хэрэгжих шинжтэй боловч гагцхүү эдгээр аргуудаар түүний хүрээ хязгаарлагдахгүй, учир нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч этгээд хуульд нийцсэн хамгаалалтын тодорхой аргуудыг өөрийн хүсэл зоригийн дагуу хэрэглэж болно.

Гэвч өөрийгөө болон эд юмсаа хамгаалах зорилгоор өвч хэрэгжүүлж буй арга хэрэгсэл нь хууль тогтоомж зөрчөөгүй хийгээд бусдын эрх, ашиг сонирхлыг хөндөхгүй байх ёстой. Тухайлбал, өөрийгөө болон эд юмсаа хамгаалах зорилгоор эдлэн газрынхаа хашааг цахилгаан гүйдэлтэй холбох зэрэг тохиолдол гарч болох ба энэ нь өөрийгөө хамгаалах хууль ёсны аргад тооцогдохгүй. Иймд үүний улмаас бусад учруулсан хөн хороо арилага үүргийг үе аргыг хэрэглэсэн этгээд хүлээнэ.

9.4. Тус хэсэгт иргэний эрхийг хамгаалах аргуудыг дурдаж өгсөн байх боловч иргэний эрхийг эдгээрээс хуульд заагдсан бусад аргаар ч хамгаалж болно.

9.4.1. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын аргын бие даасан нэгэн төрөл болох эрхийг хүлээн зөвшөөрөх арга гэдэг нь эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын хооронд бий болсон тодорхой бус байдлыг арилгах тэдгээрийн эрх үүргийг хэвийн үргэлжлүүлэхэд зайлшгүй шаардлагатай нөхцөл байдлыг бий болгох үүнд саад болж байгааг урвадгагч этгээдийн үйлдлийг таслан зогсооход чиглэгдсэн арга хэрэгсэл юм.

Өөрөөр хэлбэл тодорхой этгээдийн эдлэх субъектыг эрхийн тухай маргаан үүссэн буюу уг эрхийг хэрэгжүүлэхэд саад учруулж байгаа нөхцөл байдлыг бий болсон, бусад этгээдийн зүгээс энэ эрхийн хууль ёсны эзэмшигчид хувьд эрхийн эзэмшлийн талаар ямар нэг эргэлзээ, маргаан бий

болсон үед уг аргыг хэрэглэх нь тохиромжтой.

Эрх зүйн харилцаанд оролцогч этгээдийн эдлэх субьектий эрхийг бусад этгээдийн зүгээс хүлээн зөвшөөрөхгүй байвал түүнийг хэрэгжүүлэх боломжгүй буюу хэрэгжүүлэхэд нилээд бэрхшээлтэй болно.

Жишээ нь орон сууц өмчлөгч этгээд өөрийн өмчлөх эрхийг гэрчилсэн баримттай болон бусад нотолгоотой бол орон сууцаа бусдад худалдах, арилжих, бэлгэлэх байдлаар захиран зарцуулах, тухайн орон сууцны хувьд иргэний гүйцээгдсэн чөлөөтэй оролцох боломжгүй юм. Иймд орон сууц өмчлөх эрхийг хүлээн зөвшөөрүүлэхэр шүүхэд хандах шаардлагатай болдог.

Эрхийг хүлээн зөвшөөрөх явдал нь шүүхийн журмаар хэрэгжих иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга юм. Учир нь уг аргыг эрх бүхий байгууллагын тусамжгүйгээр эрх зүйн харилцаанд оролцогч бие даан хэрэглэх боломжгүй. Эрхийг хүлээн зөвшөөрүүлэх тухай шаардлагыг маргаантай байгаа субьект хэрхийн нэхэмжлэгч этгээд уг эрхийг нь албан ёсоор эдлэх эрхтэйг батлагаажуулах эсвэл үгүйсгэх эрх бүхий байгууллага болох шүүх, арбитрт хандан гаргана. Эрхийг хүлээн зөвшөөрүүлэх тухай ихэнх шаардлага нь тус зүйлд заагдсан хамгаалалтын бусад аргыг хэрэглэх үрьдчилсан нөхцөл байдолд болдог. Тухайлбал эрхийг зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоох, зөрчидөөхөөс өмнөх байдлыг сэргээх, хүлээсэн үүргийг гүйцэтгүүлэх зэрэг хамгаалалтын аргыг хэрэглэхийн тулд нэхэмжлэгч этгээд ийм шаардлага гаргах эрхтэй эгдгээ нотлох шаардлагатай.

Уг арга хэрэгслүүдийг ашиглан шүүх иргэний эрхийг хамгаалж байгаа бол шүүх түүний эрхийг хүлээн зөвшөөрч байгаа хэлбэр бөгөөд ийнхүү энэ арга нь иргэний эрх зүйн туульын ба харьцангуй эрхийг хамгаалах гол хэрэгсэл болдог онцлогтой.

Эрхийг хүлээн зөвшөөрөх арга нь ийнхүү иргэний эрх зүйн бусад аргатай хамтран хэрэглэгдэхээс гадна бие даасан байдалтай дангаараа хэрэглэгдэх нь ч олонтой байдаг.

9.4.2. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын энэ арга нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчийн субьектив эрх зөрчигдсөн тохиолдолд болон эсвэл тэрхүү зөрчсөн үйлдэл төгсөөгүй байгаа үед хэрэглэгдэнэ.

Энэ аргыг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын бусад аргатай хамт хэрэглэж болно. Тухайлбал зөрчигдсөн эрхийг өмнөх байдолд бодитойгоор буцаан сэргээх боломжгүй байгаа тохиолдолд учруулсан хохирлыг арилгуулах, анз төлүүлэх зэрэг аргыг хамт хэрэглэж болно. Түүнчлэн уг арга нь хэрэгжих хэлбэрийн хувьд шүүхийн болон шүүхийн бус аль ч журмаар хэрэгжиж болдог.

Сүүлийн үед субьектив эрх бүхий этгээдүүд ирээдүйд хийгдэх болох эрх зөрчж болзошгүй үйлдлээс үрьдчилан сэргийлэх, хэрэгжихээс нь өмнө таслан зогсоох, эрх зөрчих аюулыг зайлуулах үрьдчилсан арга хэмжээ авах сонирхолтой байгаа нь практикт ажиглагдах болжээ.

Ийм тохиолдолд шүүх эрх зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоох иргэний эрх зүйн хамгаалалтын аргыг хэрэглэж болох ч гэгцхүү ийм аюул бүл болох нь гарцаагүй болсныг эрх бүхий этгээд шүүхэд нотлох үүрэгтэй юм.

Эрх зөрчигдөөхөөс өмнөх байдлыг сэргээх арга хэмжээг авах үед зөрчигдсөн эрх буцааж өмнөх байдлаараа сэргээх боломжтой байхаас гадна ийнхүү бодитой сэргээх боломжгүй байх тохиолдол ч бий. Ийм тохиолдолд шүүх учирсан хохирлыг арилгуулах, хууль буюу гэрээнд заасан бол анз төлүүлэх зэрэг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын бусад аргыг хуульд заасан журам хэлбэрээр хэрэглэж болно.

9.4.3. Үүрэг гүйцэтгэгч хууль буюу гэрээнд заасан үүрэг гүйцэтгэгчүүд тохиолдолд үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн шаардлагаар зөрчил гаргагч этгээд хүлээсэн үүрэг бодитой, зохих ёсоор гүйцэтгэхийг шаарддаг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын аргыг хүлээсэн үүргийг гүйцэтгүүлэх арга гэдэг.

Үүргийг бодитой, зохих ёсоор гүйцэтгэх объектив боломжгүй эсвэл хохирогчийн хувьд ийнхүү гүйцэтгүүлэх хүсэлгүй байгаа үед хохирогч

хамгаалалтын өөр аргыг сонгож болно. Энэ аргыг мөн л иргэний эрх зүйн хамгаалалтын бусад аргатай хамт хэрэглэж болно.

9.4.4. Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын энэ арга нь гэрээнээс үүссэн харилцаанд болон гэрээний үүрэгтэй холбоотой үүссэн бусад харилцаанд ч нэгэн адил хэрэглэгдэж тэрхүү харилцаанд оролцогчдын хууль ёсны ашиг өснөрхөл, эрхийг хамгаалахад үйлчилнэ. Иргэний эрх зүйд эд хөрөнгийн хариуцлага хүлээлгэх нэгэн гол нөхцөл нь гэм хор учирсан байх нөхцөл юм.

Уг гэм хорыг дотор нь эдийн ба эдийн бус гэм хор гэж ангилдаг. Эдийн гэм хор гэдэг нь эд хөрөнгийн алдагдал буюу эд юмс гэмтэж устсанаас эд хөрөнгөд учирсан өртгийн алдагдал, түүнчлэн алдсан буюу хоргодсон орлого, зайлшгүй гарах болон гарсан зардлыг ойлгоно. Эдийн гэм хорыг бодитойгоор / эд юмсын гэмтлийг засах, ижил төрлийн өөр эд юмсаар солих г.м / эсвэл мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлөх байдлаар арилгана. Өөрөөр хэлбэл эдийн гэм хорыг бүх тохиолдолд бодитойгоор арилгах /хуучин байдлыг нь буцаан сэргээх/ боломж байдаггүй учир мөнгөн төлбөрийн хэлбэрээр арилгах ба түүнийг иргэний эрх зүйд хохирол арилгах гэж нэрлэдэг юм.

Хохирол гэдэгт үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс гарсан зардал, эд хөрөнгийн алдагдал буюу гэмтэл, үүрэг гүйцэтгэгч үүрэг гүйцэтгэсэн бол үүрэг гүйцэтгүүлэгчийг зайлшгүй орж үрэх байсан орлогыг ойлгоно.

Үүрэг гүйцэтгүүлэгчээс гарсан зардал гэдэг нь эрх зөрчсөн үйлдлийг таслан зогсоохын тулд түүнчлэн гэрээний дагуу нийлүүлсэн бараа бүтээгдэхүүн, гүйцэтгэсэн ажил, үзүүлсэн үйлчилгээний дутууг гүйцээх, гэмтлийг арилгах, иж бүрдлийг хангах, бүтээгдэхүүнийг буцааж хүргүүлэх, өөр этгээдээс илүү үнэ зардлаар авах зэрэг эрх бүхий этгээдийн авч хэрэгжүүлсэн арга хэмжээний улмаас түүнээс нэмж гарсан зардал, тодруулбал дээрх этгээдийн эрх нь зөрчигдөөгүй болон нөгөө тал үүрэг бодитой зохих ёсоор гүйцэтгэсэн бол

түүнээс гарах ёсгүй байсан, нэмэлт зардлуудыг ойлгоно.

Харин хохирлын бас нэгэн бүрэлдэхүүн хэсэг болох эд хөрөнгийн алдаагдал буюу гэмтлийг иргэний эрх зүйд "бодит хохирол" гэж нэрлэсэн байдаг. Энэ нь эрх нь зөрчигдсөн этгээдэд байсан эд хөрөнгийн хорогдсон дүнг хэлнэ. Тухайлбал, түүний эд хөрөнгөд учирсан гэмтэл, устгагдсан буюу алдагдсан эд хөрөнгө юм.

Жишээ нь түрээслэгчийн буруугаас түрээсийн эд хөрөнгө шатсан бол түрээслүүлэгчид учирсан хохирлоос бодит хохирол нь шатсан түрээсийн эд хөрөнгө юм. Харин орох байсан орлого эдгээ нь хохирогчийн эд хөрөнгөд байгаагүй ирээдүй орж ирэх байсан эд хөрөнгийг ойлгоно. Хохирогчийн эрх зөрчигдөөгүй болон үүрэг гүйцэтгээг үүрэг зохих ёсоор, бодитой гүйцэтгэсэн бол түүнд зайлшгүй орж ирэх байсан ашиг орлогыг орох байсан орлого гэж үзнэ.

Жишээ нь түрээсийн эд хөрөнгө шатсаны улмаас түрээслүүлэгчийн аеч чадаагүй түрээсийн хөлсийн үлдэгдэл орох байсан орлогод тооцогдоно.

Энэхүү орох байсан орлогыг бодитой тодорхойлох нь нэн чухал. Тухайлбал түүний эд болон эд юмсын аж бүрдлийн дутууг нийлүүлсний улмаас хүлээж аваагүй орлого /орох байсан орлого/, -ын хэмжээг тодорхойлохдоо үйлдвэрлэлийн зардлыг хасаж тооцсон бэлэн бүтээгдэхүүний үнэд үндэслэх хэрэгтэй юм.

Ийнхүү дээрх бүрэлдэхүүн хэсэг бүхий хохирлыг арилгуулах тухай нэхэмжлэлийг хянан шийдвэрлэдэг шүүх хохирлыг тогтооход ач холбогдол бүхий санхүүгийн үндсэн баримт буюу зохих журмын дагуу баталгаажуулсан хуулбар, эдийн засгийн бусад тооцоо, судалгаа зэрэг нотлох баримтад тулгуурлан үү хохирол учирсан эсэх, хэрвэ учирсан бол түүний тоо хэмжээ, талуудын гэм буруугийн байдал, шалтгаант холбоо зэргийг нарийвчлан шалгаж бодитой тогтоосон байх ёстой. /227-р зүйлийн тайлбарыг харна уу/

9.4.5. Бусдын эрхийг нь зөрчиж бие махбодийн болон этгээдэд тодорхой хэмжээний мөнгөн төлбөр төлөх болон бусад үүрэг хүлээлэхийг эдийн бус гэм хорыг арилгах иргэний эрх зүйн хамгаалалтын арга гэнэ. Бусдын эдийн бус баялагт халдаж, эрхийг нь зөрсөний улмаас эдийн бус гэм хорын зэрэгцээ эд хөрөнгийн гэм хор ч учирч болно.

Эдийн бус гэм хор гэдэг нь бусдын нэр төр, алдар хүнд, хувийн халдашгүй байдал, эрүүл мэндэд халдаж эд хөрөнгийн бус амины эрхийг нь зөрсөний улмаас хохирогчийн бие махбод болон этгээд санаанд учирсан зовлон зүдвүүр, түүнчлэн хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүнд хөндөгдсөн байдлыг хэлнэ. Үүнээс үзвэл эдийн бус гэм хорыг арилгах арга нь харьцангуй байдлаар хэрэглэгддэг ба энд зөрчигдсөн эрх нь гагцхүү эд хөрөнгийн бус амины эрх байдаг онцлогтой.

Эдийн бус баялагт халдаж эрхийг нь зөрсөний улмаас учирсан эд хөрөнгийн хохирлыг арилгасныг үл хараглан эдийн бус гэм хорыг мөнгөн хэлбэрээр арилгах үүргийг эрх зөрчигч этгээд хүлээдэг.

Эдийн бус гэм хорын материаллаг үнэлгээг тодорхой тогтоох боломжгүй учир хуульд заасан тохиолдолд хохирогчийн хувийн онцлог бусад бодит нөхцөл байдлыг харгалзан түүний ухамсартай, зүй ёсоор тавьсан шаардлагын дагуу тодорхой хэмжээний мөнгөн дүнгээр гэм хорыг арилгаж болно. /508, 509, 510 дугаар зүйлийн тайлбарыг харна уу/

9.4.6. Хүлээсэн үүрэг гүйцэтгээгүй буюу зохих ёсоор гүйцэтгээгүй тал хууль болон гэрээнд зааснаар нөгөө талдаа төлөх ёстой мөнгөн төлбөрийг анз гэнэ. Анз төлүүлэх гол нөхцөл нь хууль болон гэрээнд заасан үүрэгээ зөрсөн байх явдал юм. Харин анз төлүүлэхийн тулд ямар нэг хохирол учирсан байх шаардлагагүй.

Анзыг дотор нь алданги ба торгууль гэж ангилдаг /232.5, 232.6-г үз/. Түүнчлэн анзыг хуульд заасан ба гэрээнд заасан анз гэж хуваадаг. Талууд харилцан тохиролцож анз төлөхөөр гэрээнд

заасан бол түүнийг гэрээнд заасан анз гэнэ. Харин талуудын харилцан тохиролцсон эсэхээс үл хамааран анз төлөхөөр хуульд урьдчилан заасан бол түүнийг хуульд заасан анз /Векселийн тухай хууль 14.2.2 дахь заалт/ гэнэ.

Гэрээнд заасан анзын хэмжээг талууд харилцан зөвшилцөж өөрчлөн тогтоож болно, харин хуульд заасан анзыг талууд гагцхүү ихэсгэх байдлаар өөрчлөх эрхтэй ба түүнийг талууд тохиролцон багасгаж болохгүй.

Анзыг дотор нь тооцох анз, торгуультай анз, сонгох анз, онцгой анз хэмээн ангилдаг. /ИХ-ийн 232 дугаар зүйлийн тайлбараас дэлгэрүүлэн харна уу/

9.4.7. Иргэд ба хуулийн этгээдийн хуулиар хамгаалагдсан эрх, ашиг сонирхлыг зөрсөн шийдвэрийг хүчингүй болгох нь иргэний эрх зүйн хамгаалалтын нэгэн арга юм.

Захиргааны шийдвэр нь хууль болон бусад эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцээгүй, иргэд хуулийн этгээдийн эрх, ашиг сонирхлыг зөрсөн бол түүнийг хүчингүй болгуулахаар эрх нь зөрсөгдсөн этгээд шүүхэд хандах эрхтэй.

Нэг талаасаа эдгээр шийдвэр нь хууль болон бусад эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцээгүй байх /бүрэн эрхгүй этгээдийн заргасан шийдвэр г.м/, нөгөө талаасаа иргэд, хуулийн этгээдийн эрх, хуулиар хамгаалагдсан ашиг сонирхлыг зөрсөн байвал шүүх түүнийг бүрэн болон хэсэгчлэн хүчингүй болгох шийдвэр гаргаж болно. Иргэд, хуулийн этгээд нь төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын хууль бус шийдвэр төдийгүй хуулийн этгээдийн удирдах байгууллагын шийдвэр нь тэдгээрийн эрхийг зөрсөн байвал түүнийг хүчингүй болгуулахаар шүүхэд хандана.

Тухайлбал, шүүх компанийн хувь нийлүүлэгчдийн хурал, түүнчлэн бусад удирдах байгууллагын шийдвэр хууцаа эзэмшгэгчдийн эрхийг зөрсөн байвал үү шийдвэрийг хүчингүй болгуулах тухай нэхэмжлэлийг хүлээн авч шийдвэрлэдэг.

Иргэний эрх зүйн хамгаалалтын энэ аргыг бие даасан байдлаар данаар нь хэрэглэхээс гадна өөр бусад

аргатай хамт хэрэглэж болно. Жишээ нь хохирол арилгуулах г.м. Түүнчлэн төрийн болон нутгийн өөрөө удирдах байгууллагын хууль зөрчсөн шийдвэрийг шүүх хэрэглэхгүй байх явдал нь мөн л иргэний эрх зүйн хамгаалалтын нэгэн арга юм.

9.4.6. Иргэний эрх зүйн харилцааг өөрчлөх, дуусгавар болгох нь иргэд хуулийн этгээдийн эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах нэгэн арга юм. Энэ нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын зөрчилтэй байдлыг арилгахад чиглэгдсэн арга хэрэгсэл юм. Тухайлбал дундын өмчлөлд байгаа эд хөрөнгийнөөс оногдох хэсгийг тодорхойлох эсвэл эд хөрөнгийг хуваах зэрэг тохиолдлуудад энэ аргыг хэрэглэж болно.

Практикт орон сууц өмчлөгчдийн хооронд сууцтай холбоотой маргаан, өө залгамжлагчдын хооронд өө хөрөнгөө хуваахтай холбоотой маргаан нилээд үүсдэг бөгөөд энэ тохиолдолд эрх зүйн харилцааг өөрчлөх, дуусгавар болгох аргыг хэрэглэх замаар иргэний эрх зүйн хамгаалалтыг хэрэгжүүлнэ.

Түүнчлэн хуульд зааснаар /Их-ийн 254.1 дэх заалт/ хувьдал авагч нь эд хөрөнгийн доголдлыг арилгуулах буюу доголдолгүй тухайн төрийн эд хөрөнгөөр солиулах, доголдлыг арилгахад гарсан зардлаа төлүүлэх, эсхүл эсрэг цуцлах тухай шаардлага өргөх эрхтэй байдаг.

Энэ нь иргэний эрх зүйн харилцааг өөрчлөх, дуусгавар болгох аргыг хэрэгжүүлэх замаар эрхээ хамгаалж байгаа хэлбэр юм. Хамгаалалтын энэ арга нь бүхэлдээ шүүхийн журмаар хэрэгжих очиглотой.

9.4.9. Иргэний хуулийн 12 дугаар зүйлийн тайлбарыг харна уу

9.4.10. Тус зүйлд заасан хамгаалалтын аргуудаас өөр арга хэрэгслийг ашиглан зөрчсөндсөн эрхээ сэргээхлэх боломжтой.

Иймээс тус зүйлийн 10 дахь хэсэгт хуульд заасан бусад арга хэмээн тусгаж өгчээ.

Жишээлбэл, үүрэг хүлээгчийн тодорхой эд хөрөнгийг барьцаанд авах /Их-ийн 329, 354, 392 дугаар зүйл /, хөлсөлгөчийн эд хөрөнгийг саатуулан барих эрх

/Их-ийн 301 дүгээр зүйл/, аргагүй хамгаалалт /Их-ийн 10 дугаар зүйл/, гарцаагүй байдал /11 дүгээр зүйл/ зэрэг аргуудыг нэрлэж болно.

Иргэний эрх зүйн харилцааны тодорхой төрлүүдэд хэрэглэгдэж болох хамгаалалтын аргуудыг тус хуулийн холбогдох зүйлийн тайлбараас цаашид дэлгэрүүлэн үзэж болно.

10 дугаар зүйл Аргагүй хамгаалалт

10.1 Хууль бус халдлагаас өөрийгөө болон бусад этгээд, эд хөрөнгийг хамгаалах зорилгоор үйлдсэн зайлшгүй шаардлагатай бөгөөд тухайн нөхцөл байдалд нийцсэн үйлдлийг аргагүй хамгаалалт гэнэ.

10.2 Аргагүй хамгаалалтаас учирсан гэм хорыг уг үйлдэл хийсэн иргэн хариуцан арилгах үүрэг хүлээхгүй.

ТАЙЛБАР

10.1. Аргагүй хамгаалалт нь аливаа нэг довтолгоо шууд тулгарсан үед түүнээс хамгаалах зорилгыг өөртөө агуулж байдаг. Энэ нь зөрчил гаргагчид гэм хор учруулах замаар эрхээ хамгаалахыг хуульч зөвшөөрсөн иргэний эрх зүйн хамгаалалтын нэгэн төрөл юм.

Аргагүй хамгаалалт нь иргэний болон эрүүгийн эрх зүйн аль алинд хамаарах цогц институт. Дараах нөхцөл байдлууд бүрэлдсэн үед хийсэн үйлдлийг Монгол улсын Иргэний хуульд заасан аргагүй хамгаалалт гэж үзнэ.

10.1а. Хамгаалалтыг бүрэн эрх бүхий этгээд хийсэн байна.

Аргагүй хамгаалалтыг эрх нь зөрчигдсөн этгээд өөрөө төдийгүй уг этгээдтэй ямар нэг холбоотой бусад этгээдээс хийж болох ба үүгээрээ Иргэний хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан өөртөө туслах үйлдлээс ялгагдана.

Өөртөө туслах үйлдлийг гагцхүү эрх нь зөрчигдсөн этгээд өөрөө хийдэг бол аргагүй хамгаалалтыг бусдын амь бие, эрүүл мэнд, эд хөрөнгийг хамгаалах зорилгоор хийж болдог. Аргагүй хамгаалалт хийх эрх нь бүхий л иргэдэд адил тэгш байж эрх зүйн чадамжийн хувьд ямар нэг хязгаарлалт байхгүй.

10.1.6. Халдлага хууль бус байна. Аргагүй хамгаалалт нь эд хөрөнгө болон амины эрх, ашиг сонирхолд гэм хор учруулахад чиглэгдсэн халдлага гэдэг ойлголтой салшгүй холбоотой.

Аргагүй хамгаалалт нь иргэний болон эрүүгийн эрх зүйн аль алинд хамаарах цогц институт болох тухай өмнө нь дурдаж байсан

Иргэний эрх зүй дэх аргагүй хамгаалалтын ойлголт нь эрүүгийн эрх зүйн аргагүй хамгаалалттай харьцуулбал илүү өргөн хүрээтэй ойлголт. Учир нь эрүүгийн эрх зүй дэх аргагүй хамгаалалтын үйлдэл нь гэмт хэргийн шийжтэй байсан ч түүнийг гэмт хэрэг гэж тооцдоггүй.

Өөрөөр хэлбэл, гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг эрүүгийн хуульд заасан зохих журмын дагуу хийснийг эрүүгийн эрх зүй дэх аргагүй хамгаалалт гэж нэрлэдэг бол иргэний эрх зүйд хамгаалалт нь эрүүгийн гэмт хэргийн бус иргэний хэргийн шинжтэй байсан ч хуульд заасан журмын дагуу хийгдсэн тохиолдолд иргэний эрх зүй дэх аргагүй хамгаалалт гэж тооцогдон хууль зүйн хариуцлагаас чөлөөлөгдөх үндэслэл болно.

Гэвч эрүүгийн эрх зүйд гэмт халдлага гэж тооцогддог эрх зүйн зөрчилтөн эсрэг аргагүй хамгаалалт хэрэглэдэг бол энэ журам иргэний эрх зүйд ч нэгэн адил үйлчилнэ.

Өнөөдөр манай практикт эрүүгийн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлүүд иргэний зөрчилтэй давхацсан байх нь олонтаа тохиолддог бөгөөд хууль бус халдлагын эсрэг хийсэн хамгаалалт нь өөрөө эрүүгийн хэргийн шинжтэй байвал түүнийг эрүүгийн эрх зүйн үүднээс аргагүй хамгаалалтад тооцож, эрүүгийн гэмт хэрэг биш гэж үздэг.

Харин ийнхүү эрүүгийн эрх зүйн үүднээс гэмт хэрэг биш гэж тооцсон явдал нь түүнийг иргэний хэрэг биш гэж тооцох хууль зүйн үндэслэл болохгүй. Иймд аргагүй хамгаалалтын асуудлыг иргэний хуульд хуульчилж өгсөн явдал нь дээрх хамгаалалт хийсэн үйлдлийг гэмт хэрэг биш гэж үзэх төдийгүй иргэний зөрчил биш гэж үзэх хууль зүйн үндэслэл болох юм. Монгол Улсын Иргэний хуулийн 10 дугаар зүйлд заасан **Хууль бус халдлага** ... гэдэг томьёолол нь эрүүгийн эрх зүйн гэмт хэрэг гэдэг

ойлголтыг өөртөө багтаасан ойлголт юм.

Хэдийгээр бусдын эд хөрөнгөд халдаж буй боловч тэр нь хуульд заагдсан журмын дагуу хийгдэж байвал уг үйлдлийн эсрэг аргагүй хамгаалалт хийхгүй.

Жишээ нь: Төрийн байгууллагын ажилтны шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэлийн ажиллагаанд ямар нэг хэлбэрээр саад учруулахыг хориглоно. Түүнчлэн энэ хуулийн 12 дугаар зүйлд заасан журмын хүрээнд өөртөө туслэх үйлдэл хийж бусдын эд зүйлийг эзэмдэж авч байгаа тохиолдолд эсэргүүцэл үзүүлсний аргагүй хамгаалалт гэж үзэхгүй.

10.1.в. Халдлага бодитой байна.

Халдлага нь хуурмаг бус, өөрөөр хэлбэл довтолгоо нэгэнт эхэлсэн буюу эсхүл хэргийн нөхцөл байдлаас шалтгаалж тэр даруйхан эхлэх байсныг халдлага бодитой болсон гэж тооцно. Дараахь нөхцөл байдалын үед халдлага хийснийг бодит халдлагын үед аргагүй хамгаалалт хийсэн гэж үзнэ.

1. Халдлага нэгэнт эхэлсэн дуусаагүй байгаа үед
2. Халдлага эхлэх нь бодитой болсон үед
3. Халдлага төгссөн боловч түүний төгсгөлийг мэдэх нөхцөл хамгаалагчид байгаагүй үед

10.1.г. Хамгаалалт гагцхүү довтлогчийн эсрэг чиглэсэн байна.

Аргагүй хамгаалалт нь гагцхүү халдлага хийсэн этгээдийн эсрэг хийгдэх ёстой. Өөрөөр хэлбэл халдлага хийгээгүй, довтлогч этгээдтэй ойр дотны холбоотой болон бусад хүмүүсийн эсрэг аливаа үйлдэл хийж болохгүй. Жишээ нь: *Б-гийн танил А банк дээрэмдэж байх үед тухайн банкамд Б, А-гийн охин С-тэй хамт явж байсан бөгөөд А-гийн хууль бус халдлагаас банкны ажилчид болон тэнд байсан хүмүүсийг хамгаалах зорилгоор Б, А-гийн охин С-д хутга тулган А-г үйлдлээ зогсоохыг шаардсан байна.*

Энэ нь аргагүй хамгаалалт биш юм. Учир нь А хамгаалалтын

үйлдлийг довтлогчийн эсрэг бус халдлага хийгээгүй этгээд болох түүний охины эсрэг хийсэн байна.

10.1.д. Аргагүй хамгаалалт тухайн нөхцөл байдалд нийцсэн үйлдэл байна.

Тус хуулийн 10 дугаар зүйлийн 1-д...*зайлшгүй шаардлагаатай бөгөөд тухайн нөхцөл байдалд нийцсэн үйлдлийг аргагүй хамгаалалт гэнэ* гэсэн нь аргагүй хамгаалалт эрх зүйн дагуу үйлдэл байна гэдгийг илэрхийлж байна

10.2. Монгол улсын Иргэний хуулийн 10 дугаар зүйлийн 1-д заасан нөхцөл байдал, хүрээ хязгаарын дотор аргагүй хамгаалалтыг үйлдсэн бол түүнийг хууль ёсны үйлдэлд тооцож учруулсан гэм хорыг хариуцан арилгах үүргээс чөлөөлнө. Бусдын эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор аргагүй хамгаалалт хийсэн этгээдийнхүү хамгаалалт хийсэнтэй холбоотой гэм хор учирсан бол халдлага хийсэн гэм буруутай этгээдээс уг гэм хороо арилгуулахаар шаардах эрхтэй.

11 дүгээр зүйл. Гарцаагүй байдл

11.1. Тухайн нөхцөл байдалд аюулыг өөр арга замаар зайлуулах боломжгүй бол түүнийг таслан зогсоох сэргийлэх зорилгоор хийсэн үйлдэл *эс үйлдэхүй-ийг гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдэл гэнэ.*

11.2. Гарцаагүй байдалд учруулсан гэм хор нь учир болох байсан гэм хороос бага байвал уг үйлдэл хийсэн этгээд гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэг хүлээхгүй.

11.3. Учруулсан гэм хор нь учир болох байсан гэм хороос илт их байвал үйлдэл хийсэн этгээд хэтрүүлсэн тэр хэмжээгээр гэм хорыг арилгах үүрэг хүлээнэ.

11.4. Гэм хор учирсан бодит нөхцөл байдлыг харгалзан шүүх эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлынх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн гуравдагч этгээдэд уг гэм хорыг арилгуулах үүрэг хүлээлгэх, эсхүл гэм хор учруулагч буюу гуравдагч этгээдийг дээрх үүргээс хэсэгчлэн чөлөөлж болно.

11.5. Гарцаагүй байдлын улмаас үйлдэл хийсэн этгээд тухайн нөхцөл байдлыг өөрөө бий болгосон бол учирсан гэм хорыг арилгах үүрэгтэй.

ТАЙЛБАР

11.1. Гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдэл эс үйлдэхүй нь иргэний эрх зүй дэх өөрийгөө хамгаалах нэгэн арга юм.

Гарцаагүй байдал ба аргагүй хамгаалалт нь өөр хоорондоо хэд хэдэн шинжээр ялгагдах боловч гол ялгаа нь аюул болон халдлагын эх сурвалж байдаг. Гарцаагүй байдал, аргагүй хамгаалалт, өөртөө туслэх зэрэг иргэний эрх зүйн хамгаалалтын аргыг хэрэглэсний дүнд гэм хор учрах нь нийтлэг учраас дээрх аргуудыг хооронд нь ялгаж ойлгох, улмаар бий болсон хууль зүйн үр дагаврыг зөв тодорхойлох нь чухал юм. Дараахь урьдчилсан нөхцөл байдал бүрэлдсэн тохиолдолд хийсэн үйлдлийг гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдэл эс үйлдэхүүд тооцно.

11.1.а. Эрх бүхий этгээд хийсэн байна.

Өөрийн болон бусад этгээд иргэд, хуулийн этгээд, төрийн эд хөрөнгө, амь нас, эрүүл мэнд, эрх, ашиг сонирхолд аюултай нөхцөл байдал үүссэн үед аюулыг өөр арга замаар зайлуулах боломжгүй байгаа тохиолдолд уг аюулыг зайлуулахаар хийсэн үйлдлийг гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдэл гэх ба уг үйлдлийг аюулд өртсөн этгээд өөрөө буюу бусад этгээд хийж болно. Өөрөөр хэлбэл, иргэний эрх зүйн бүрэн, хязгаарлагдмал, хэсэгчилсэн, зарим чадамжтай төдийгүй бүрэн чадамжгүй этгээд ч гарцаагүй байдлын улмаас үйлдэл хийх эрхтэй.

11.1.б. Аюулын эх үүсвэр Гарцаагүй байдлын нөхцөл байдлыг үүсгэж буй аюулын эх үүсвэр нь иргэд, хуулийн этгээдийн хууль бус үйлдэл байхаас гадна байгалийн гамшиг газар хөдлөлт, үер усны аюул, цасан нуранги г.м, физиологийн болон паталог эмгэг судлалын үйл явц хүнд өвчин, өлсгөлөн, бүх төрлийн амьгүй зүйл тээврийн хэрэгсэл, хор, тэсэрч дэлбэрэх бодис, гэрийн тээжээвэр болон

зэрлэг амьтдын довтолгоон зэргээс үүдэлтэй байдаг. Үүгээрээ аргагүй хамгаалалтаас гарцаагүй байдал ялгагдана.

Гарцаагүй байдлын нөхцлийг бий болгож буй аюулын эс сурвалж нь иргэдийн хууль бус үйлдэл байж болно. Гэвч үүнийг аргагүй хамгаалалт хийх нөхцөл болсон "хууль бус халдлага" гэдэг ойлголттой адилтгаж ойлгож болохгүй.

11.1.в. Аюул бодитой байна.

Гарцаагүй байдлын улмаас бусдад гэм хор учруулсан үйлдлийн зорилго нь түүнд болон бусад этгээдэд учирч болох бодит аюулыг зайлуулахад оршиж байдаг. Иймд энэхүү аюул нь хуурмаг биш бодитой тулгарсан байх ба энэ мөчид гарцаагүй байдлын нөхцөл байдал бий боллоо гэж үзнэ. Тухайн аюулын улмаас гэм хор хэдийнэ учирчихсан ч цаашид үргэлжлэх аюултай хэвээр байгаа бол уг нөхцөл байдлыг гарцаагүй байдалд байна гэж тооцдог.

11.1.г. Аюулыг өөр арга замаар зайлуулах боломжгүй байна.

Гарцаагүй байдалд хийсэн үйлдлийг хууль ёсны гэж зөвшөөрөх нэгэн үндэслэл нь гэм хор учруулж болзошгүй арга хэрэгслийг хэрэглэхээс өөр аргагүй болсон нөхцөл байдал үүссэн байх явдал юм. Өөр бусад арга хэрэгслэлээр аюулыг зайлуулах боломжгүй тухайн нөхцөл байдлыг гарцаагүй байдал гэж үздэг. Тухайн арга хэрэгслийг хэрэглэсэн эсэхээс үл хамааран тийм хэмжээний гэм хор учрах нь гарцаагүй байсан бол уг арга хэрэгслийг хэрэглэхээс өөр аргагүй байсан гэж үзэхгүй.

Түүнчлэн өөр арга замаар зайлуулах боломж байсан буюу уг арга замыг хэрэглэснээр бага гэм хор учрахаар байсан үед түүнээс өөр арга хэрэглэл ашиглаж аюулыг зайлуулсан нь хэдийгээр учирч болох байсан гэм хорыг багасгасан ч анхны арга замыг хэрэглэснээр учрах байсан гэм хороос их байгаа тохиолдолд тухайн үеийн нөхцөл байдал буюу аюулыг зайлуулах арга хэрэгслийг сонгох үеийн нөхцөл байдал, гэд хугацаа, үйлдэл хийж буй этгээдийн хувийн шинж байдлыг зэргийг харгалзан үзэж "өөр арга

замаар зайлуулах боломжгүй байсан" гэж үзэж болно. Жишээ нь: Асанд живж байгаа хүнийг аврах зорилгоор эрэг дээр байсан хоёр завьны өөртөө ойр байсныг нь сонгож авахдаа хурдан явахын тулд дотор нь байсан ачааг гаргаж хаяжээ. Гэтэл нөгөө завинд ямар ч ачаа байгаагүй бөгөөд эхний завинд байсан ачааг авч хаяхад болон ачаагүй заваруу очиход зарцуулах хугацааг хооронд нь харьцуулахад адил байсан гэж үзвэл иргэн А гуравдагч этгээдэд илүү гэм хор учруулах арга замыг сонгож авчээ. Гэвч энэ гэм хорын хэмжээ хүний амь нас эрсдэхээс бага хэмжээний хохирол болох нь тодорхой юм.

Түүнчлэн тухайн нөхцөл байдалд аврагч үүнийг тунгаагаж бодох хангалттай хугацаа байгаагүй зэргийг харгалзан өөр арга замаар зайлуулах боломжгүй байдалд гуравдагч этгээд /ачаатай завьны эзэн/- д гэм хор учрууллаа хэмээн үзэж болно.

11.1.д. Гарцаагүй байдлын улмаас хийх үйлдэл баас үйлдэл

Гарцаагүй байдлын үед аюулыг зайлуулах арга нь ихэнх тохиолдолд үйлдлийн хэлбэрээр илрэхээс гадна эс үйлдлийн байдлаар ч илэрч болно. Өөрт болон бусад этгээдэд учирсан аюулыг зайлуулахын тулд авсан идэвхитэй арга хэмжээг үйлдэл гэх ба ийнхүү аюулыг зайлуулах зорилго бүхий идэвхийг арга хэмжээг эс үйлдэл гэнэ.

Жишээ нь гарцаагүй байдлын үед нээгнт буй болсон аюулыг дуусгагвар болгох зорилгоор хуульд заасан журмын хүрээнд авч буй арга хэмжээг аюулыг таслан зогсоох үйлдэл гэнэ. Энэ нь тухайн аюулын хэр хэмжээнээс шалтгаалан янз бүрийн байдлаар илэрч болно.

Аюул хараахан бий болоогүй боловч эхлэх нь нэгэнт бодитой болсон үед түүнээс урьдчилан сэргийлэх зорилгоор аливаа үйлдэл хийхийг гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдэл гэж үзнэ. Гагцхүү энэ үед аюул учрах нь бодитой болсон байх ёстой.

11.2. Гарцаагүй байдлын улмаас бусдад гэм хор учруулсан үйлдлийн зорилго нь өөрт болон бусад этгээдэд учирсан аюулыг

зайлуулах өөрөөр хэлбэл аюул бий болсноор учирч болох байсан гэм хорыг багасгах, боломжтой бол учруулахгүй байхад оршидог. Гэвч ихэнх тохиолдолд аюулыг зайлуулсны үр дүнд их бага хэмжээгээр гэм хор учирдаг ба энэ нь эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээдэд болон тус үйлдэлтэй холбогдолгүй гуравдагч этгээд /үйлдлийг хийхэд ашигласан эд хөрөнгийн өмчлөгч, эзэмшигч гм/- түүнчлэн үйлдэл хийсэн этгээдэд өөрт нь учирч болно. Дээр дурьдсан этгээдүүдэд учирсан нийт гэм хорын хэмжээ учирч болох байсан гэм хороос бага байвал түүний үйлдэл хийсэн этгээд хариуцан арилгах үүрэг хүлээхгүй.

Жишээнь /1-ийн г хэсгийн тайлбарын жишээг үргэлжлүүлэн авч үзье/. А хүний амийг аврахдаа завьны эзний эд хөрөнгийг нь ус руу хаяж түүнд гэм хор учруулжээ. Нөгөө талаас нь харвал хэрэв А хүний амийг авраагүй байсан бол завьны эзэнд ямар нэг гэм хор учраагүй байсан. Иймд огт гэм хор учрахааргүй байх үед гарцаагүй байдлын улмаас үйлдэл хийсэн явдал нь завьны эзний хувьд хохиролтойгоор эрэгжээ гэсэн дүгнэлт хийж болно. Гэвч бид энэ тохиолдолд учрах байсан хохирлын хэмжээг завьны эзний хувьд бус харин живж байсан хүний үүднээс авч үзэж учруулсан гэм хорын хэмжээ учрах байсан гэм хороос бага байна гэж ойлгоно. Иймд учирсан гэм хорыг үйлдэл хийсэн этгээд хариуцан арилгах үүрэг хүлээхгүй. Харин эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээдэд энэ үүргийг шүүх хүлээлгэж болох юм.

11.3.а. Гарцаагүй байдалд бусдад учруулсан гэм хор нь учирч болох байсан гэм хороос илт их байх гэдэг нь учруулсан болон учирч болох байсан гэм хорын хэмжээ хэт тэнцвэргүй байхыг ойлгоно. Гарцаагүй байдлыг үүсгэх аюулын эх үүсвэр энэ бүр байдгаас шалтгаалан түүнээс бий болох гэм хорын хэмжээ хариуцан адилгүй учир "илт их" гэсэн томьёоллыг тоон утгаар илэрхийлэх боломжгүй юм.

11.3.б. Гарцаагүй байдлын улмаас бусдад учруулсан гэм хорыг хариуцан арилгах үүрэг үүсэх гол

үндэслэл нь тэрхүү гэм хор болон үйлдлийн хооронд шалтгаант холбоотой байх явдал юм.

11.3.в. 11.2 дахь хэсгийн тайлбарт гарцаагүй байдалд гэм хор учирч болох этгээдүүдийг тодорхойлсон билээ. Эдгээр этгээдүүдэд учруулсан гэм хорын хэмжээ учирч болох байсан гэм хороос илт давсан бол хэтрүүлсэн тэр хэмжээгээр гэм хорыг арилгах үүргийг үйлдэл хийсэн этгээд хүлээнэ.

Дээрх этгээдүүдэд учруулсан гэм хорын нийт хэмжээ учрах байсан нийт хэмжээнээс давсан байхыг хэтрүүлсэн гэж үзэх үү, эсвэл гагцхүү эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээдэд учруулсан болон учрах гэм хорын хэмжээний харьцаагаар энэ асуудал тодорхойлогдох үү гэдэг нь ямар нэг хэмжээгээр анхаарал татах асуудал юм. Өөрөөр хэлбэл, гарцаагүй байдлын улмаас үйлдэл хийсэн этгээд ямар тохиолдолд үйлдлийнхээс хор уршигийг хариуцан арилгах вэ гэдгийг зөв тодорхойлж хуулиа хэрэглэх шаардлагатай. Нийтээр нь авч үзвэл, гэм хорын хэмжээ учрах байснаас илт их, эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийсэн этгээдийн үүднээс авч үзвэл түүнд учруулсан хохирол учрах байснаас бага байгаа бол энэ тохиолдолд илт их гэж үзэх нь зөв. Харин үйлдэл хийсэн этгээд дангаараа хэтрүүлсэн тэр хэмжээгээр гэм хорыг арилгана.

Жишээ нь: Иргэн Ц-гийн гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдлийн үр дүнд дараах гэм хор учирсан байна. Эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээд буюу иргэн А-д 400 000 төгрөгний хохирол , гуравдагч этгээдэд 600 000 төгрөгний хохирол, үйлдэл хийсэн этгээд буюу иргэн Ц-д өөрт нь 100 000 төгрөгний хохирол учирчээ. Аюулыг зайлуулаагүй бол учрах байсан гэм хорыг тооцож үзвэл иргэн А-д 700 000 төгрөгний хохирол учрахаар байв. Үүнийг шүүх шийдвэрлэх үед 11.2-ийг хэрэглэх үү, 11.3-ийг хэрэглэх үү гэсэн асуудал гарч ирнэ. А-гийн эрх ашгийн үүднээс авч үзвэл учрах байсан гэм хороос бага гэм хор учирсан, харин гуравдагч этгээдэд болон Ц-д учрах ёсгүй байсан гэм хор учирсан байна.

Учруулсан нийт гэм хорын хэмжээ учрах байсан гэм хороос их байгаа учир 11.2-ийг энд хэрэглэхгүй. Иймд 11.3-ийг хэрэглэх ба энэ тохиолдолд учирсан гэм хорыг нийт 1 000 000 төгрөг гэж үзээд учирч болох байсан гэм хорыг нийт 700 000-аар тооцож эдгээрийн зөрүү буюу 400 000 төгрөгний гэм хорыг үйлдэл хийсэн этгээд арилгах үүрэг хүлээнэ. Үүнээс Ц-д учирсан 100 000 төгрөгний гэм хорыг тооцож хасвал Ц гуравдагч этгээдэд 300 000 төгрөгний гэм хорыг арилгах үүрэг хүлээнэ гэж үзнэ.

Харин гуравдагч этгээдэд учирсан нийт хохирол 600 000 төгрөгнөөс төлөгдөөгүй үлдсэн 300 000 төгрөгнийг тус хуулийн 491.6-д заасан журмын дагуу эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээд хариуцан арилгах үүрэг хүлээнэ. Өөрөөр хэлбэл энэ нь өөрт учрах байсан гэм хорын хэмжээнээс хариуцлага хүлээнэ гэсэн үг юм.

11.4. Энэ хэсэг нь Иргэний хуулийн 491 дүгээр зүйл буюу бусдын үүргийг даалгаваргүйгээр гүйцэтгэхтэй холбоотой асуудлыг зохицуулж буй иргэний эрх зүйн зохицуулалттай нягт уялдаатай болохыг дурьдах нь зүйтэй. Гэм хор учирсан бодит нөхцөл байдлыг харгалзан шүүх эрх хууль ёсны ашиг сонирхолын төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээдэд гэм хорыг арилгах үүрэг хүлээлгэхдээ гагцхүү түүнд учрах байсан гэм хорын хэмжээнд хүлээлгэнэ. Үүнээс хэтрүүлсэн хэмжээгээр хариуцлага хүлээлгэхийг хорилоно. Иймд дээр жишээнд эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээд болох А учрах байсан хохирлын нийт хэмжээ буюу 700 000 төгрөгний хэмжээнд л хариуцлага хүлээж байгаа юм. /11.3.в-гийн жишээг үз/

Харин учруулсан гэм хор учирч болох байсан гэм хорын хэмжээнээс бага байгаа тохиолдолд шүүх гэм хор учруулагч болон эрх ашгийнх нь төлөө үйлдэл хийгдсэн этгээдийг хариуцлагаас бүрэн буюу хэсэгчлэн чөлөөлнө.

11.5. Гарцаагүй байдлын нөхцөл байдлыг өөрөө бий болгосон этгээд уг гэм буруугийнхаа төлөө өөрөө хариуцлагаа хүлээх учиртай. Иймд тэрээр энэ нөхцөл

байдлын улмаас бусдад учирсан гэм хорыг арилгана.

12 дугаар зүйл Өөртөө туслах

12.1. Эрх бүхий байгууллагын тусламжийг шуурхай авах боломжгүй байсан болон цаг алдалгүй арга хэмжээ авахгүй бол эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болох буюу эрхээ хэрэгжүүлэхэд ноцтой хүндрэл учрахаар байвал иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч өөрийнхөө эрх, хууль ёсны ашиг сонирхолыг хамгаалж, өөртөө туслах зорилгоор эд юмсыг эзэмдэж авах, устгах буюу эвдэх, эсхүл зайлсхийж болзошгүй үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах, үүрэг бүхий этгээдээс гүйцэтгэвэл зохих үйлдлийн эсрэг үйлдлийг таслан зогсоохоор тухайн нөхцөл байдалд тохируулан хийсэн үйлдлийг хууль бус гэж үзэхгүй.

12.2. Энэ хуулийн 12.1-д заасан үйлдлийг хийсэн этгээд эд юмсыг битүүмжлэх буюу үүрэг бүхий этгээдийг албадан саатуулахаар эрх бүхий байгууллагад нэн даруй мэдэгдэнэ.

12.3. Өөртөө туслах үйлдэл нь тухайн нөхцөл байдалд тохирсон хэр хэмжээнээс хэтэрч болохгүй.

12.4. Энэ хуулийн 12.1-д заасан үйлдлийг эндүүрч хийсэн буюу хэр хэмжээнээс нь хэтрүүлсэн этгээд үйлдлийнхээ улмаас бусдад учруулсан гэм хорыг арилгах үүрэгтэй.

ТАЙЛБАР

12.1. Онолын хувьд өөртөө туслах нь аргагүй хамгаалалт, гарцаагүй байдлын нэгэн адил өөрийгөө хамгаалах арга хэрэгсэл мөн ба өөртөө туслах гэдгийг зарим ном зохиолд эрх бүхий этгээд эрхээ хэрэгжүүлэхийн тулд өөрийн бие махбодийн хүчийг хэрэглэх явдал мөн гэж тодорхойлох нь бий.

Иргэний хуулийн холбогдох зүйл заалтыг анхаарч үзвэл энэхүү тодорхойлолтын үнэнийг хүлээн зөвшөөрөөс өөр аргагүй юм. Иймд түүнийг хэрэглэх асуудалд маш анхааралтай хандах нь чухал. Учир нь өөрийн бие махбодийн хүчийг хэрэглэх эрхээ хамгаалахыг эрх зүйн хэм

хэмжээгээр зөвшөөрөх нь эсрэг этгээдийн эд хөрөнгийн ашиг сонирхол тэр ч байтугай хувийн эрх чөлөөнд нь халдах боломжийг хуулиар олгосон явдал юм.

Эрх зүйн түүхэн хөгжлийн явцаас авч үзвэл өөрийгөө хамгаалах арга хэрэгсэл болох аргагүй хамгаалалт ба гарцаагүй байдлын улмаас үйлдэл хийх эрх нь өөртөө туслахтай харьцуулбал харьцангуй өмнө хууль тогтоомжид тусгалаа олж байжээ.

12.1.А. Өөртөө туслах үйлдлийг хийхийн тулд дараах нөхцөл байдалд бүрэлдсэн байвал зохино.

□ Өөртөө туслах үйлдэл хийх эрх бүхий этгээд

Эрхээ хамгаалахаар өөртөө туслах үйлдэл хийж буй этгээд нь ямар нэг маргаангүйгээр тухайн эрхийнхээ хууль ёсны эзэмшигч байх ёстой.

Тус хуулийн 12-ийн 1-д өөртөө туслах үйлдэл хийх эрх бүхий этгээдийг "... иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч ..." хэмээн томъёолсон бөгөөд түүнийг өөртөө туслах үйлдлийг хийх эрх бүхий этгээд гэж ойлгоно.

Зарим улс орны хуулийн тайлбараас харвал гагцхүү эрх нь зөрчигдсөн этгээд өөрөө зөрчигдсөн эрхийнхээ хүрээнд өөртөө туслах үйлдлийг хийхийг зөвшөөрсөн байх ба энэ нь уг аргын өөрөө өөртөө туслах гэсэн онцлогтой холбоотой, түүнчлэн өөртөө туслахын тулд хийж болох үйлдлийг хийх эрхийг хэт хавтгайруулах нь төдийлөн оновчтой бус зохицуулалт гэж үзсэн байна.

Гэвч нөгөө талаасаа өөртөө туслах үйлдлийг хууль ёсны төлөөлөгч, асран хамгаалагч зэрэг этгээдүүд тэдгээрээр төлөөлүүлж байгаа этгээдийн нэрийн өмнөөс хийж болох юм. Тухайлбал эрх зүйн бүрэн чадамжгүй этгээдийн хувьд асран хамгаалагч нь түүний нэрийн өмнөөс хэлцэл хийдэг атлаа түүний нэрийн өмнөөс өөртөө туслах үйлдлийг хийх эрхгүй байх нь төдийлөн оновчтой зохицуулалт биш юм.

Иймд өөртөө туслах үйлдлийг хийх эрх бүхий этгээд буюу тус зүйлд дурьдагдаж байгаа иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч гэдгийг эрх нь зөрчигдсөн этгээд өөрөө болон тэдгээрийн

хууль ёсны төлөөлөгч, асран хамгаалагч гэж ойлгож болно.

Түүнчлэн өөртөө туслах үйлдлийг хийж буй этгээдүүд бусад этгээдийн тусламжийг авч болох ба үүнийг бүрэн эрхгүй этгээд уг үйлдлийг хийсэн гэж үзэхгүй юм.

Тухайлбал эрх нь зөрчигдсөн этгээд зөрчил гаргагч этгээдийн автомашиныг эзэмдэж авах үйлдэл хийхдээ өөрөө автомашин жолоодох эрхгүй бол ийм эрх бүхий этгээдийн тусламжийг авч болох энэ тохиолдолд тусламж үзүүлсэн этгээд өөртөө туслах үйлдлийг хийсэн гэж үзэхгүй.

□ Эрх бүхий байгууллагын тусламжийг шуурхай авах боломжгүй байх.

Холбогдох хууль тогтоомжийн дагуу иргэний хэргийг шийдвэрлэх эрх бүхий байгууллага гэдэгт шүүх, арбитрыг ойлгоно. Тус байгууллагуудын тусламжийг шуурхай авах боломжгүй байдал гэдэг нь шүүх арбитрын байгууллагад хандан нэн даруй тусалцаа авах боломжгүй байхыг ойлгох буюу тусалцаа үзүүлэхээс хууль бусаар татгалзсан тохиолдолд өөртөө туслах үйлдэл хийхийг зөвшөөрдөг байна. Түүнчлэн өөртөө туслах үйлдлийг гагцхүү шүүхийн өмнөх шатанд төдийгүй шүүхийн шийдвэр биелүүлэх шатанд ч хийж болох талтай. Энэ тохиолдолд шүүхийн шийдвэр биелүүлэх байгууллагад шуурхай хандаж тусалцааг авах боломжгүй байх явдал нь өөртөө туслах үйлдлийн урьдчилсан нөхцөл байдал болно.

□ Эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болох буюу эрхээ хэрэгжүүлэхэд ноцтой хүндрэл учрахаар байх

Ийнхүү өөртөө туслах үйлдэл хийгээгүй тохиолдолд эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй болох буюу хэрэгжүүлэхэд ноцтой хүндрэл учрах бодит аюул үүссэн байх шаардлагатай.

Жишээ нь: А-гийн дээд давахарын айлынхан удаан хугацаагаар хөдөө явахдаа цэвэр усныхаа шугамыг хааснаас болж А-гийнхан энэ хугацаанд ахуйн хэрэгцээндээ цэвэр ус ашиглах боломжгүй болжээ. Энэ тохиолдолд А өөртөө туслах үйлдэл хийж болох уу

Болно. Учир нь А-гийн хувьд эрхээ хэвийн байдалаар хэрэгжүүлэх болон энэ тухай эрх бүхий байгууллагад хандах замаар эрхээ сэргээлгэх боломжгүй байсан. Иймд А дээд айлынхаа цоожийг эвдэж орон, сантехникийн мэргэжлийн байгууллагын тусламжтайгаар цэвэр усны шугамыг нээж өөртөө туслах үйлдэл хийж эрхээ хэрэгжүүлэх боломжтой болсон байна.

Гарцаагүй байдлын улмаас хийсэн үйлдлийг өөртөө туслах үйлдэлтэй андуурч зүйлчлэх тохиолдол гарч болох юм.

Жишээ нь А-гийн дээд давахарын айл удаан хугацаагаар хөдөө явахдаа усныхаа крантыг нээлттэй орхисноос А-гийннд ус алдаж эхэлжээ. А нэн даруй арга хэмжээ авахын тулд дээд айлынхаа хаалгыг эвдэж ороод крантыг хаасан байна. Энэ тохиолдолд А-гийн хийсэн үйлдэл нь өөртөө туслах үйлдэл биш харин гарцаагүй байдлын нөхцөлд хийсэн үйлдэл юм. Учир нь нэгдүгээр жишээнд А эрхээ хэрэгжүүлэх боломжгүй байсан бол хоёр дахь жишээнд А-гийн эд хөрөнгийн халдашгүй байдлад бодит аюул бий болсон байна. Иймд энэ нөхцөлд А-г гарцаагүй байдлын улмаас үйлдэл хийсэн гэж үзнэ.

12.1.Б. Өөртөө туслах зорилгоор дараах үйлдлүүдийг хийж болно.

□ Өөртөө туслах зорилгоор эд юмсыг эзэмдэн авах, устгах буюу эвдэх

Эд юмсыг эзэмдэн авах гэдэг нь эрх нь зөрчигдсөн этгээд зөрчил гаргагчийн өмчлөх эрх бүхий эд юмсыг өөрийн эзэмшилд авахыг ойлгох бол устгах ба эвдэх гэж тухайн эд юмсын ашиглалтын хэвийн байдлыг алдагдуулах, хэрэгцээнд нь саад учруулах зорилгоор ямар нэгэн гэмтэл учруулах, түүнчлэн уг эд юмсыг дахин зориулалтаар нь ашиглах боломжгүй болгох зэрэг байдлаар зөрчил гаргагчийн эд юмсад хохирол учруулахад чиглэгдсэн үйлдлийг ойлгоно.

Дээрх жишээнд А дээд айлынхаа хаалганы цоожийг дахиж зориулалтаар нь ашиглах боломжгүй болгосон нь эд юмсыг устгасан хэлбэр бөгөөд хаалгыг онгойлгохын тулд цоожийг устгасан

явдал нь хаалгыг эвдсэн үйлдэл болсон байна. Үүрэг гүйцэтгэгчийн эд юмсыг устгах буюу эвдэхдээ зөрчилчин хэр хэмжээнээс хэтрүүлэхгүй байхыг шаардана. Ийнхүү устгасан буюу гэмтээсэн тохиолдолд үүргийг дуусгавар болгоходоо шүүх үүрэг гүйцэтгэгч этгээдэд учирсан гэм хорыг харилцан тооцох журмыг баримтлалал зохино.

□ **Зайлсхийж болзошгүй үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулах**

Зөрчил гаргагч этгээд үүргээ гүйцэтгэхээс зайлсхийж зугтаж болзошгүй үед авч хэрэгжүүлж болох үйлдэл юм. Энэ нь эрх бүхий этгээд үүрэг гүйцэтгэгчид бие махбодийн хүчээ хэрэглэж болох хамгийн өндөр магадлалтай үйлдэл учраас уг үйлдлийг хийхийн өмнө үүрэг гүйцэтгэгчийн хувийн шинж байдлыг сайтар анхаарч үзэх шаардлагатай. Уг үйлдлийг хийж буй этгээд хөнгөмсгөөр найдсан болон хайхрамжгүй хандсаны улмаас үүрэг гүйцэтгэгчийн амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулж болзошгүй юм.

□ **Эрх бүхий этгээдээс гүйцэтгээл зохих үйлдлийг эсрэг үйлдлийг таслан зогсоох үүрэг гүйцэтгэгчийн эсэргүүцлийг няцаах**

Үүрэг гүйцэтгэгч нь аливаа нэг үйлдлийг хүлээн зөвшөөрөх үүргтэй бол түүний эсэргүүцлийг няцааж болно. Хүлээн зөвшөөрөх үүрэг нь үүрэг гүйцэтгүүлэгчийн баталгаажуулахаар завдаж буй эрх буюу өөртөө туслах тухай хуулийн зохицуулалтаас үүсэж болно.

12.2. Дээрх хэсэгт дурьдагдсан үйлдлүүдээс эд юмсыг нь эзэмдэж авсан болон үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулсан үйлдэл хийсэн этгээд энэ тухайгаа эрх бүхий байгууллагад хамгийн боломжтой байдлаар шуурхай мэдэгдэж эд юмсыг бийтүүлжүүлэх буюу үүрэг бүхий этгээдийг албадан саатуулуулах хүсэлт тавих эрхтэй байна.

Жишээ нь А нь Б-гээс таван ханатай гэрийн мод худалдаж авах гэрээ байгуулж намар болохоос өмнө Б-гийн модыг А-д авчирч өгөхөөр тохиролцож А-гийн модны үнийг гэрээ байгуулах үедээ

бүрэн төлжээ. Гэтэл Б хэлсэн хугацаандаа ирээгүй бөгөөд А нилээд эрж сурсан боловч Б түүнээс илт зугтааж байсан учир уулзаж чадахгүй түүнийг хаана амьдарч байгааг баттай мэдэхгүй байсаар 2 жил өнгөрчээ. Гэтэл баасангарийнхн нэгэн өдөр А ажлаа тараад гудамжинд явж байгаад Б-тэй тааралдсан байна. А, Б-гээс мөнөө өгөхийг шаардсан боловч Б түүнд шууд татгалзсан хариу өгчээ. А бие томтой, бөх барилддаг залуу байсан учир Б-г машинаа цооножлон орхижээ.

Энэ жишээн дээр А зайлсхийж болзошгүй үүрэг гүйцэтгэгчийг саатуулан өөртөө туслах үйлдэл хийсэн боловч эрх бүхий байгууллагад хамгийн боломжтой байдлаар шуурхай мэдэгдэх боломж амралтын 2 өдрийн дараа учир Б-г 48 цаг албадан барьж саатуулж болохгүй. Үүнээс үзвэл үүрэг бүхий этгээдийг саатуулахдаа тухайн үеийн нөхцөл байдлыг анхаарах нь чухал ач холбогдолтой юм. Иймд дээрх тохиолдолд А өөртөө туслах бусад үйлдлүүдийг хийж болно.

12.3. Өөртөө туслах үйлдлийг хуульчлан зохицуулж өгсөн улс орны хувьд нийтлэг баримтлагдсан шалгуур нь өөрт учирсан хохирлын хэр хэмжээнд үүрэг бүхий этгээдэд гэм хор учруулсан байхыг шаардагч явдал юм. Энэ хэсэгт дурдагдаж байгаа тухайн нөхцөл байдалд тохирсон гэдэг нь өөртөө туслах үйлдэл хийх үеийн нөхцөл байдал бус эрх бүхий этгээдэд учирсан хохирлын байдлыг хэлж байна гэж ойлгох нь зүйтэй юм.

12.4. Иргэний хуулийн 12.1-д заасан үйлдлүүдийг эндүүрч болон хэтрүүлж хийх явдал хамгийн түгээмэл тохиолдож болох үзэгдэл юм.

12.4.а. Өөртөө туслах үйлдлийг эндүүрч хийх

Дээрх үйлдлүүдийг хууль ёсны гэж үзэх дараагийн гол шалгуур нь гагцхүү эрх зөрчсөн этгээдийн эсрэг энэ үйлдлийг хийсэн байх явдал байдаг.

Жишээ нь: А-тай хэлцэл байгуулсан Б. А гэрээний үүргээ биелүүлэхгүй байгаагийн төлөө Б-гийн эхнэр Ц-гийн эд юмсыг эзэмдэж авах эрхгүй юм. Эндүүрэл дараахь байдлаар илэрч болох юм.

а/ Эд юмсын хувьд эндүүрэх

б/ Үүрэг бүхий этгээдийн хувьд эндүүрэх эсрэг байж болно.

12.4.б. Өөртөө туслах үйлдлийг хэтрүүлж хийх

Өөртөө туслах үйлдлийг тус хуулийн 12.3-т заасан журмыг зөрчиж хийхийг ойлгоно.

13 дугаар зүйл. Иргэний эрх зүйн харилцаанд эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх нь

13.1. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч хууль буюу гэрээнд заасан эрх, үүргээ үнэнч шударгаар хэрэгжүүлнэ.

13.2. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч хуулиар хориглоогүй буюу хуульд шууд заагаагүй эрх, үүргийг хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлж болно.

13.3. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч эрх, үүргээ хэрэгжүүлэхдээ бусад гэм хор учруулсан, зах зээлийн харилцааны чөлөөт байдлыг үндэслэлгүйгээр хязгаарласан, хууль ёсны давуу байдлаа хууль бусаар ашигласан үйл ажиллагаа явуулж болохгүй бөгөөд хэрэв зөрчвөл хууль тогтоомжид заасан хариуцлага хүлээнэ.

ТАЙЛБАР

13.1. Иргэний эрх зүйн диспозитив хэм хэмжээний дагуу иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид иргэний эрхээ өөрийн хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлнэ. Гэвч ийнхүү хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлэх явдал нь иргэний эрх зүйн ерөнхий ба тусгай зарчмуудад нийцсэн байх шаардлагатай.

Энэхүү зарчим гэдэг нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрх үүргээ хэрэгжүүлэх явддаа удирдлага болгон баримтлах үзэл баримтлалыг хэлдэг. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрх үүргээ хэрэгжүүлэхдээ дараах зарчмуудыг баримтлана. Үүнд:

А. Хууль ёсны зарчим
Б. Үнэнч шударга байх зарчим

В. Харилцан туслалцах, хамтран ажиллах зарчим

Хууль ёсны зарчим гэдэг нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрх, үүргээ хуульд нийцсэн арга, хэрэгслийг ашиглан тогтоосон журмын дагуу хэрэгжүүлэхийг ойлгоно. Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрх, үүргээ хэрэгжүүлэхдээ позитив хэм хэмжээнд төдийгүй нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд нийцүүлсэн шаардлага нь уг зарчмын хүрээнд тавигдана.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч нь хууль буюу гэрээнд заасан эрх үүргээ үнэнч шударгаар хэрэгжүүлнэ. Тус зарчмын гол зорилго нь иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын зан байдлаас хамааралтайгаар гарч болох зарим үр дагавраас иргэний эрхийг хамгаалахад оршино.

Хуулийн этгээдийн хувьд түүнийг төлөөлөн иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцож буй этгээдийн зан байдалд дээрх шаардлага тавигдана.

Тус зүйлд шударга бус зан байдлын шинж тэмдгийг тодорхойлохыг гол болгоогүй бөгөөд уг ойлголтыг тухайн эсргийн нөхцөл байдлыг дүгнэж үзсэний үндсэн дээр шүүх тогтоно.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын үйлдэл, эс үйлдэл шударга, зүй ёсны үйлдэл мөн эсэхийг үнэнийг баримтлах замаар тогтоох ба энэ нь аливаа асуудал тодорхой журмаар хэрэгждэг учир маргалдагч талуудын хооронд нотлох үүргийг бий болгоно. Гэвч үүний зэрэгцээ тодорхой тохиолдлуудад хуульд зарим шударга бус үйлдлүүдийн шинж, бүрэлдэхүүнийг тодорхойлсон байдаг. Тухайлбал Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай хуульд аж ахуйн үйл ажиллагааны хүрээнд бий болох өрсөлдөөнийг "шударга бус" хэмээн үзэх гол үндэслэл болох тодорхой шинж тэмдгүүдийг дурдсан байдаг.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрх үүргээ сайн дураар, шударгаар гүйцэтгэх ёстой бөгөөд нөгөө тал үүргээ гүйцэтгэхэд нь өөрөөс шапталгах бүхий л арга хэмжээг хууль буюу гэрээнд заасны дагуу авч түүний үйл ажиллагаанд тус дэм болох ёстой.

Энэ нь иргэний эрх үүргээ хэрэгжүүлэхэд харилцан туслалцах ба хамтран ажиллах зарчмын илрэл юм.

13.2. Иргэний хуулийн ихэнх хэм хэмжээ диспозитив шинжтэй учир иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид зөвшилцөх байдлаар эрх зүйн хэм хэмжээнд нийцсэн аливаа хувилбараас сонголт хийх замаар эрх үүргээ хэрэгжүүлэх боломжийг олгосон юм.

Иргэд, хуулийн этгээд өөрт олгогдсон иргэний эрхээ хэрэгжүүлэх эсэх нь чөлөөтэй байх буюу түүнийг өөрийн хүсэл зоригийн дагуу сайн дураар эдлэх шинжтэй. Гэвч энэхүү эрх, үүргийг өөрийн хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлэх эрх чөлөөг иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын хүсэл зоригийн хэмжээ хязгааргүй чөлөөт байдал гэж ойлгож болохгүй. Тэдгээр нь хууль тогтоомжид заасан журам, хүрээ хязгаарын дотор иргэний эрх үүргийг хэрэгжүүлнэ.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогч хуулиар хориглоогүй эрх, үүргийг өөрийн хүсэл зоригийн дагуу хэрэгжүүлнэ. Иргэний эрх зүйд үүргийг хэрэгжүүлэх үндсэн хэлбэр байдаг. Үүнд:

1. Үүргийг гүйцэтгэх идэвхийг хэлбэр
2. Үүргийг гүйцэтгэх идэвхитэй хэлбэр

Үүргийг гүйцэтгэх идэвхийг хэлбэр гэдэг нь хуулиар хориглоосон хэм хэмжээг сахин биелүүлэх буюу хориглоосон үйлдлийг хийхгүй байхыг ойлгоно.

Харин үүргийг гүйцэтгэх идэвхитэй хэлбэр гэдэг нь хуульд нийцсэн аливаа үйлдлийг бүрэн эрх бүхий этгээдийн шаардлагын дагуу, ашиг сонирхолд нь нийцүүлэн хийж гүйцэтгэхийг ойлгоно.

Аливаа эрх, үүрэг нь хуульд шууд заагдаагүй байж болох боловч үндсэн утга агуулгаараа хууль зөрчөөгүй буюу бусад этгээдийн хуулиар хамгаалагдсан эрх, ашиг сонирхлыг зөрчөөгүй, нийтээр хүлээн зөвшөөрсөн зан суртахууны хэм хэмжээнд нийцсэн байх шаардлагатай юм.

13.3. Тус зүйлд иргэний эрх, үүргийг хэрэгжүүлэх хүрээг тогтоосон ба 2 дахь хэсэгт дурьдагдсан иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчдын хүсэл зоригийн хязгаарыг тодорхойлсон байна. Бусад этгээдийн эрх, хууль

ёсны ашиг сонирхлыг зөрчих байдлаар өөрийн эрх үүргээ хэрэгжүүлж болохгүй. Үүнийг "эрхээ хэтрүүлэх" буюу "эрхээ зүй бусаар эдлэх" хэмээн томьёолж болно.

Иргэний эрх зүйн харилцаанд оролцогчид эрхээ дараах байдлаар хэтрүүлэн буюу зүй бусаар эдлэх тохиолдол олон гардаг. Үүнд:

А. Бусад этгээдийн эрх, ашиг сонирхолд санаатайгаар гэм хор учруулах байдлаар эрхээ эдлэх

Б. Гэм хор учруулах зорилго агуулаагүй боловч бусад этгээдэд объектив байдлаар гэм хор учруулах байдлаар эрхээ эдлэх

В. Өрсөлдөөнийг хязгаарлах, давамгайлал байдал болон зүй ёсны дангаар ноёрхлоо зүй бусаар ашиглах

Г. Шударга бусаар өрсөлдөх, сурталчлах зэрэг болно.

II дэд хэсэг

ИРГЭНИЙ ЭРХ ЗҮЙН ХАРИЛЦААНД ОРОЛЦОГЧИД

ГУРАВДУГААР БҮЛЭГ

ИРГЭН

14 дүгээр зүйл. Иргэний эрх зүйн чадвар

14.1. Иргэний эрх зүйн чадвар нь төрсөн үеэс эхэлж нас барснаар дуусгавар болно.

14.2. Иргэний эрх зүйн чадварыг хязгаарлахыг хориглоно.

ТАЙЛБАР

14.1.а. Иргэний эрх зүйн чадвар нь иргэний эрх зүйн харилцааны субъект байх чадварын нэг элемент буюу хуулиар зөвшөөрөгдсөн ба олгогдсон эрхүүдийг эдлэх, хуулийн дагуу үүрэг хүлээх боломж, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх урьдчилсан нөхцөл юм.

Иргэн эд хөрөнгө, эрх өмчлөх, хөрөнгө өвлүүлэх, аж залгамжлах, аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхлэх буюу хуулиар хориглоогүй аливаа ажил үйлчилгээ явуулах, хэлцэл хийх, үүрэг хүлээх, оршин суугаа газраа сонгох, зохиогчийн буюу оюуны бүтээлч үйл ажиллагааны үр дүнийн хувьд

хуулиар хамгаалагдсан эрх эдлэх зэрэг боломж нь эрхзүйн чадвараар илэрхийлэгддэг.

Өөрөөр хэлбэл эрхзүйн чадвар нь тодорхой субъектив эрх бий, харин дээр дурдлагдсан эрхүүдтэй байх хуулиар олгогдсон боломж юм.

Иргэний хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.1-т зааснаар эрх зүйн чадвар нь хүн хорвоод мэндэлж бодгальжсан үеэс эхлэн үүснэ.

Монгол улсын ИХ-ийн 520 дугаар зүйлийн 520.1.1-д нас барагчийг нас барснаас хойш төрсөн хүүхдийг хууль ёсны өвлөгчөөр хүлээн зөвшөөрсөн байдаг.

Энд хүүхэд эхийн урагтаа эрх зүйн чадвартай болж байна гэж ойлгож болохгүй, харин хүүхэд төрсөн үеэс хуулинд заасан эд хөрөнгийн хэсгийг өвлөх боломжтой буюу чадвартай болох юм.

Үүнийг жишээн дээр авч үзье.

Иргэн "А" нь, "Б" гэдэг эмэгтэйтэй хамтран амьдарч байжээ. "А" автомашины осолд орж улмаар нас барсан бөгөөд түүнийг нас барснаас хойш сарын дараа "Б" нь, "А"-гийн хүүхдийг төрүүлсэн. Гэтэл тэр хүүхэд төрснөөс хойш нэ сарын дараа нас барсан. "А", "Б" нар ээргэлтээ батлуулаагүй байсан байсан тул "А"-г нас барсны дараа "Б" хуульд зааснаар өө залгамжлах эрхгүй, харин "А"-гийн хүүхэд нь төрсөн цагаасаа эхлэн эрхийн чадвартай болох учраас эцгийнхээ хөрөнгийг өө залгамжлах эрхтэй болно. Гэтэл хүүхэд нас барсан тул хүүхдийн эх "Б" нь хүүхдийнхээ өвлөвөл зохих хөрөнгийн хэмжээгээр өө залгамжлах эрхтэй болох юм.

14.1.6. Нөгөө талаас иргэний эрүүл мэндийн болон оюун санааны байдал бусад нөхцөл байдлууд иргэний эрхийн чадварт ямар нэг байдлаар нөлөө үзүүлэхгүй ба зөвхөн нас барснаар эрхийн чадвар нь дуусгавар болдог.

Иргэн нас барах үеийг янз бүрээр тодорхойлдог. Хүн байгалийн бүтээгдэхүүн, биологийн амьтан болохын хувьд бусад амьтдаас ялгагдах онцлог нь уураг тархины үйл ажиллагаа юм. Тэгвэл хүүний уураг тархины үйл ажиллагаа бүрэн зогссон үеэс нас барсанд тооцогддог.

Монгол улсын иргэний хуулийн 24 дүгээр зүйлийн 24.1 дэх хэсэгт хэрвээ иргэн оршин суугаа

газраасаа алга болсноос хойш таван жилийн хугацаанд хаана байгаа нь мэдэгдэхгүй сураг чимэсгүй болсон, эсхүл амь үрэгдэж болох нөхцөл байдалд алга болсноос хойш нэг жилийн турш амьд байгаа эсэх нь мэдэгдэхгүй байгаа бол сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр шүүх түүнийг нас барсан гэж зарлаж болохоор заасан байна.

Энэ тохиолдолд шүүхийн шийдвэр иргэнийг нас барсныг бүрэн нотлох баримт, фактанд үндэслэгдээгүй, харин нас барсан байж болох таамаглалд үндэслэгдэж гарсан байдаг.

Харин тодохой хугацааны дараа нас барсан гэж зарлагдсан этгээд эргэж ирэх буюу байгаа газар нь тогтоогдсон бол шүүх урьд гаргасан шийдвэрээ хүчингүй болгох ба үүнтэй холбоотойгоор тухайн иргэний эрхийн чадвар нь эргэж сэргээгдэх ба иргэнийг нас барсан гэж зарласнаар эрх зүйн чадвар нь харьцангуй дуусгавар болдог.

Харин иргэнийг сураггүй алга болсонд тооцсон тохиолдолд түүний эрхийн чадвар нь оршин суугаа газар нь хадгалагдаж байдаг.

14.2.а. Иргэний хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 14.2-т Иргэний эрхзүйн чадварыг хязгаарлахыг хориглоно гэснийг эрх зүйн чадварыг Монгол улсын иргэд тэгш эдлэнэ гэж ойлгоно.

Энэ нь Монгол улсын Үндсэн хуулийн 14 дүгээр зүйлийн 1-д Монгол Улсад хууль ёсоор оршин суугаа хүн бүр хууль, шүүхийн өмнө эрх тэгш байна, мөн зүйлийн 2-т хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, албан тушаал, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсролоор нь ялгаварлан гадуурхаж үл болно. Хүн бүр эрх зүйн этгээд байна гэсэн заалтуудаар илэрхийлэгдэнэ.

Тайлбарлаж буй заалтад зөвхөн Монгол улсын иргэдийн эрхийн чадварын тухай авч үзэж буйг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Гадаадын иргэд, харьяалалгүй болон хоёрдмол харьяалалтай хүн Монгол улсын иргэний адил эрхийн чадвартай байх боловч Монгол улсын хуулиар тэдгээрийн чадварыг хязгаарлаж болно. ИХ-ийн 543 (1) дэх заалт/

Жишээлбэл; Монгол улсын үндсэн хуулийн 6 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт: "Бэлчээр, нийтийн эдлэл-бэрийн ба улсын тусгай хэрэгцээний хэзээ бусад газрыг зөвхөн Монгол Улсын иргэнд өмчлүүлж болно. Иргэд хувийн өмчийнхөө газрыг худалдах, арилжих, бэлэглэх, барьцаалах зэргээр гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүний өмчлөлд шилжүүлэх," -ийг хориглоно гэсэн. Энэ нь гадаадын иргэн, харьяалалгүй хүн Монгол улсад газар өмчлөх эрхийн чадварыг хязгаарласан боловч бусад харилцаанд оролцож чадвар нь Монгол улсын иргэний нэгэн адил байна.

14.2.б. Иргэний эрхийн чадварыг хуулиас гадуур ямар ч тохиолдолд хязгаарлахыг хориглоно. Хэн нэгэн этгээд өөрийн үйлдлээрээ бусдын эрхийн чадварыг хязгаарлаж болохгүй. Эрүүгийн хэрэг үйлдсэн болон захиргааны зөрчил гаргасанд хариуцлага хүлээлгэж, шийтгэл оногуулах зорилгоор **жишээлбэл: хорих ангид ял эдлүүлэх, тодорхой үйлдвэрлэл, үйл ажиллагаа эрхлэхийг хориглох** гэх зэргийг эрх зүйн чадварыг хуулиар хязгаарлаж байна гэж ойлгох нь буруу юм. Хэдийгээр тухайн этгээд хорих ял эдлэж, эрх зүйн чадварын тодорхой нэг элемент хязгаарлагдаж байгаа мэт боловч, тухайн этгээдийн нийтлэг эрхийн чадвар нь хэвээрээ байдаг. Өөрөөр хэлбэл, **тухайн иргэнд өө залгамжлах, төлөвлөгчөөрөө дамжуулан иргэний эрх зүйн аливаа харилцаанд оролцож өөртөө хууль зүйн үр дагавар бий болгож болдог.**

15 дугаар зүйл. Иргэний эрх зүйн бүрэн чадамж

15.1 Иргэний эрх зүйн бүрэн чадамж буюу иргэн өөрийн үйлдлээр өөртөө эрх олж авах, үүрэг бий болгох чадвар насанд хүрснээр буюу 18 наснаас бий болно.

15.2. Хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу шүүх 16-аас 18 хүртэлх насны иргэнийг, түүний хүсэлт, эцэг эх, асран хамгаалагч, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрлөөр иргэний

эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцож болно.

15.3. Иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцсон шүүхний шийдвэрийг зохих үндэслэл байвал сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр шүүх хүчингүй болгож болно.

ТАЙЛААР

15.1. Иргэний эрх зүйн бүрэн чадамж нь хуулиар хориглоогүй аливаа үйлдлийг бие дааж хийх боломж буюу уг үйлдлийнхээ үр дүнд тодорхой эрх олж, үүргэ хүлээх, тэдгээр эрх, үүргээ биечлэн хэрэгжүүлэх чадварыг ойлгоно. Эрх зүйн бүрэн чадамжтай байх нэг гол шалгуур нь нас бөгөөд иргэн насанд хүрснээр буюу 18 насанд хүрснээр эрх зүйн бүрэн чадамжтай болно.

Иргэн 18 насанд хүрснээр өөрийн үйлдлийн учир холбогдлийг бүрэн ухамсарлаж, түүнээс гарах үр дагаварыг өөрөө хариуцахад оюуны болон сэтгэхүйн хөгжил нь хангалттай төлөвшчихсөн байдаг юм. Иймээс оюун ухаан, сэтгэхүйн хувьд эрүүл байх нь бас нэг шалгуур юм.

Эрх зүйн бүрэн чадамжтай иргэн нь өөрийнхөө үйлдлээр эрх олж авч, үүргэ хүлээж, үр дагавараа ухамсарлан хариуцах чадвартай байх ёстой.

15.2. 15 дугаар зүйлийн 15.2-д шүүх хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу 16-аас 18 хүртэлх насны иргэнийг эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцож болохоор заасан. 16-аас 18 хүртэлх насны иргэнийг эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцох үндэслэл нь хүндэтгэн үзэх шалтгаанаар илэрхийлэгдэнэ.

Хүндэтгэн үзэх шалтгаанд тухайлбал, **Гэр бүл болох зорилгоор хамтран амьдарч хүүхэд төрүүлсэн, хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлөөр бие даан үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаа явуулдаг, хөдөлмөрийн гэрээгээр ажилладаг гэх мэт**

Эрх зүйн бүрэн чадамжтай тооцуулах дээрхи хүндэтгэн үзэх шалтгаан байгаа тохиолдолд тухайн иргэн өөрөө энэ тухай хүсэлтээс гарах бөгөөд ИХ-ийн 15.2-т зааснаар шүүх хүсэлтийг хянах үед хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөл шаардагдана. Гэхдээ

тодорхой нөхцөл байдалд шүүх заавал зөвшөөрлийг харгалзахгүй байж болно.

Үүнийг хийсвэр жишээн дээр тайлбарлая: **16 настай "А" эцэгтэйгээ хоёулаа амьдардаг байжээ. "А" цаашид их дээд сургуульд суралцах сургалтын төлбөрийн мөнгөө цуглуулах зорилгоор нэгэн зоогийн газарт оройн цагаар ажиллах болсон. "А"-гийн эцэг нь архи их уудаг бөгөөд "А"-г мөнгө олж ир гэж байнга хэрүүл зодоон хийдэг, түүний эд хогшил, хувцас хунарыг нь зарж архи аеч уудаг байжээ. Дээрх нөхцөл байдалаас шалтгаалж "А" нь цуглууласан мөнгөөрөө айлын өрөө хөлсөлж, ажил хийж бие даан амьдрахаар шийдсэн тул эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцуулахаар шүүхэд хүсэлт гаргажээ.**

Шүүх үүнийг шийдэхийн тулд:

а/ Эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцуулах болсон үндэслэл нь хүндэтгэн үзэх шалтгаан мөн үү гэдгийг тогтоох,

б/ "А" үйлдлийнхээ учир холбогдлийг бүрэн ухамсарлаж, гарах үр дагаварыг өөрөө хариуцах чадвартай тогтоох,

в/ "А"-гэрхзүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцсоноор "А"-д ямар нэгэн сөрөг үр дагавар бий болгох буюу эрх ашгийг хохироох нөхцөл шалтгаан байгааг эсэхийг тодруулах,

Эдгээрийг үнэн зөв тогтоосны эцэст "А"-г эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж тооцож шийдвэр гаргаж болно.

Дээрх тохиолдолд "А"-гийн эцэг зөвшөөрөл өгөхгүй, эрх зүйн бүрэн чадамжтай "А"-г тооцуулахаас татгалзаж болох бөгөөд энэ тохиолдолд шүүх татгалзалыг үндэслэлгүй гэж үзвэл түүнийг хэрэгсэхгүй болгож болно.

Иргэнийг эрх зүйн бүрэн чадамжтай тооцсоноор тэрээр иргэний эрх зүйн харилцаанд бие даан оролцож, эрх эдлэх, үүргэ хүлээх, уг харилцаанаас бий болох буюу зүйн үр дагаварыг өөрөө бүрэн хариуцна.

15.3. 15 дугаар зүйлийн 15.3-т иргэний эрх зүйн бүрэн чадамжтай тооцсон шүүхний шийдвэрийг зохих үндэслэл байвал сонирхогч этгээдийн хүсэлтээр

шүүх хүчингүй болгож болохоор заасан.

Үүнийг тайлбарын 2-т авсан хийсвэр жишээн дээр тайлбарлая:

"А"-гийн эцэг нь архи дарс уудаггүй, түүнийг мөнгө олж ир гэж хэрүүл зодоон хийдэггүй байсан гэж үзье. Харин "А" нь өөрийн цуглуулсан мөнгийг ариулан хэмнэлтгүй хэрэглэж, баар цэнгээний газраар зугаалж архи дарс уудаг байжээ. Энэ тохиолдолд "А"-гийн эцэг түүнийг эрх зүйн бүрэн чадамжтай тооцсон шүүхний шийдвэрийг хүчингүй болгуулах хүсэлтийг гаргаж болно.

ИХ-ийн 15 дугаар зүйлийн 2-т заасан сонирхогч этгээд гэдгийг тухайн иргэний хууль ёсны төлөөлөгчийг ойлгоно.

Шүүх тухайн иргэний хууль ёсны төлөөлөгчийн гаргасан үндэслэл бүхий хүсэлтийг хянаж эрх зүйн бүрэн чадамжтай гэж зарласныг хүчингүй болгож болно.

16 дугаар зүйл. Иргэний эрх зүйн бүрэн бус чадамж

16.1. Насанд хүрээгүй буюу 14-өөс 18 хүртэлх насны этгээд иргэний эрх зүйн бүрэн бус чадамжтай байна.

16.2. Насанд хүрээгүй иргэн хуулиар зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг хууль ёсны төлөөлөгч /эцэг, эх, харгалзан дэмжигч/-ийн бичгээр хийсэн зөвшөөрлийн үндсэн дээр хийнэ.

16.3. Насанд хүрээгүй иргэн хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр дараах эрхээ бие даан хэрэгжүүлж болно:

16.3.1. өөрийн хөдөлмөрийн хөлс оюутны тэтгэлэг, тэдгээртэй адилтгах бусад орлого, тэдэнд өөрийн үзэмжээр захиран зарцуулахад нь зориулж шилжүүлсэн эд хөрөнгийг захиран зарцуулах,

16.3.2. өөртөө хохиролгүй бөгөөд хиймэгц биелэх ахуйн чанартай хэлцэл хийх,

16.3.3. энэ хуулийн 16.3.1-д заасан орлогыг банк, зээлийн байгууллагад дагалдуулах,

16.4. 16-аас 18 хүртэлх насны иргэн хоршооны гишүүн байж болно.

ТАЙЛБАР

16.1. Насанд хүрээгүй хүмүүс 14-18 хүртэлх насны хүүхэд нь хуулиар зөвшөөрөгдсөн хэлцлийг бие даан хийж өөртөө иргэний эрх олж, үүрэг хүлээх, хуульд зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг зөвхөн хууль ёсны төлөөлөгч-эцэг эх, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрлөөр хийдэг.

Насанд хүрээгүй этгээдийн бие даан хийх хуулиар зөвшөөрсөн хэлцлийн хүрээг тогтоохдоо зах зээлийн нөхцөлд тэдний амьдралд шаардлагатай эд хөрөнгийн болон бусад хэрэгцээг харгалзаж насанд хүрээгүй этгээд цалин хөлс түүнтэй адилтгах бусад орлогоо бие дааж захиран зарцуулах эрхтэй төдийгүй хоршоонд элсэх, эд хөрөнгийн болоод бусад хариуцлагыг өөрөө хүлээдэг.

Насанд хүрээгүй хүмүүс нь өөрийн бие даан хийсэн болон зөвшөөрөлтэйгээр хийсэн хэлцлийн үр дагаварын аль алиныг өөрийн захиран зарцуулах бүрэн эрхэд байгаа хөрөнгөөрөө өөрөө хариуцна. Түүнчлэн насанд хүрээгүй хүн өөрийн үйлдэл (эс үйлдэлгүй)-ээр бусдад гэм хор учруулсан бол өөрөө хариуцан арилгах үүрэгтэй. Харин насанд хүрээгүй этгээдийн хуваарьт эд хөрөнгө нь уг гэм хорыг арилгах, хохиролыг нөхөн төлөхөд хүрэлцэхгүй бол нөхөн төлөгдөөгүй хэсгээр түүний хууль ёсны төлөөлөгч нөхөх хариуцлага хүлээнэ.

16.2. Насанд хүрээгүй хүмүүс хуулиар зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг хууль ёсны төлөөлөгч-эцэг эх, харгалзан дэмжигчийн зөвшөөрлөөр хийнэ.

Хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлтэйгээр насанд хүрээгүй хүмүүс олон төрлийн хэлцлийг (эд хөрөнгө худалдах, худалдаж авах, бэлэглэх, бэлэг хүлээн авах гэх мэт) хийж болох боловч тэдгээрийг насал, эцэг, хүүмүүс өөрсдийн хүсэл зоригийг илэрхийлэн хийнэ.

Насанд хүрээгүй хүмүүстэй хуулиар зөвшөөрснөөс бусад хэлцлийг тэдний хувь ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүй хийх нь уг хэлцэл хүчин төгөлдөр бус байх үндэслэл болно.

Тэд ийнхүү хэлцэл хийхдээ хуульд тусгайлан зааснаар зөвшөөрлийг зөвхөн бичгэн хэлбэрээр авна.

Насанд хүрээгүй хүмүүс хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлийг хэлцэл хийхээс өмнө буюу хэлцэл хийсний дарга авч болно.

Хууль ёсны төлөөлөгч уг зөвшөөрлийг хүүхдэд буюу түүнтэй хэлцэл хийгч гуравдагч этгээдэд өгнө.

Насанд хүрээгүй этгээдтэй хэлцэл хийгч этгээд хүүхдийн хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлийг бичгээр шаардаж болно.

Монгол улсад эцэг, эх, харгалзан дэмжигч хүүхдийн эрх ашиг сонирхлыг хамгаалахад тэгш эрхтэйгээр оролцдог учраас зөвшөөрлийг хууль ёсны төлөөлөгчийн аль нэг өгсөн байхад хангалттай байдаг.

16.3. Энэ хуульд насанд хүрээгүй хүмүүсийн бие дааж хийх хэлцлийн хүрээ нь зах зээлийн нөхцөлд тэдний эд хөрөнгийн болон бусад хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн юм.

Насанд хүрээгүй хүмүүс хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр дараахь хэлцлийг бие даан хийх эрхтэй.

16.3.а. Одоо мөрдөгдөж буй Хөдөлмөрийн хуулиар тодорхой нөхцөлд 16 наснаас хөдөлмөрийн гэрээг байгуулах, шаардлагатай тохиолдолд хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлтэйгээр 14 наснаас хөдөлмөрийн харилцаанд орж болдог.

Хөдөлмөрийн гэрээний дагуу хүлээсэн үүрэг, даалгаврыг биелүүлснээр үр дүнд авч буй мөнгөн урамшуулал болох цалин хөлсийг бие даан захиран зарцуулах эрхтэй.

Техник мэргэжлийн болон тусгай дунд, их, дээд сургуулиудад суралцах явцдаа насан тэтгэлэг болон бусад орлогыг мөн бие дааж захиран зарцуулах эрхтэй байдаг.

Дээр дурдсан тэдгээртэй адилтгах бусад орлого гэдэгт хуулийн дагуу нийгмийн даатгал ба халамжийн сангаас олгогдож буй тэтгэвэр, тэтгэмж, тэдний эзэмших хувьцаа, үнэт цаас, тэдгээрсээ олсон ашиг, урлаг спортын уралдаан тэмцээнээс авсан шагнал, боцоо тавьж олсон орлого гэх мэт.

14-18 хүртэлх насны хүмүүс өөрсдийн оюуны үйл ажиллагааны

үр дүнд бий болсон зохиол бүтээлдээ зохиогчийн онцгой эрх авахад хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөл шаардлагагүй байдаг учраас зохиогчийн эрхээ /патент авах, эрхээ шилжүүлэх, бүтээлээ хэвлэн нийтлүүлэх г.м./ хэрэгжүүлэхтэй холбоотой хэлцлийг бие даан хийх эрхтэй.

16.3.б. Өөртөө хохиролгүй бөгөөд хиймэгц биелэх ахуйн чанартай хэлцэл хийх /17 дугаар зүйлийн 2-ийн тайлбараас үзнэ үү/

16.3.в. 14-18 насны хүмүүс дурын арилжааны банк болон зээлийн байгууллагад өөрийн нэр дээр хадгаламж нээж болох ба хадгаламжийг эзэмших, хадгаламжтай холбоотой хэлцэл хийх, хадгаламжийн хүрэг бие даан захиран зарцуулах эрхтэй байна.

Харин насанд хүрээгүй иргэний нэр дээр гуравдагч этгээдийн нээсэн хадгаламжийг уг насанд хүрээгүй хүн захиран зарцуулахдаа хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлийг авна.

16.3.г. 16-18 насны хүмүүс хоршоонд элсэх, хоршооны үйл ажиллагаанд хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрөлгүйгээр бие даан оролцох эрхтэй байдаг. Насанд хүрээгүй хүмүүс хуульд заасан дээрх эрхийг бие даан хэрэгжүүлэхдээ өөрийн эрх ашигт, илтэд хохиролтой, арвиг бусаар эд хөрөнгө захиран зарцуулж байвал хууль ёсны төлөөлөгчийн хүсэлтээр шүүх түүний бие даан хэрэгжүүлэх эрхүүдийг хязгаарлаж, зөвхөн хууль ёсны төлөөлөгчийн зөвшөөрлөөр холбогдох хэлцлийг хийж байхаар шийдвэрлэж болно.

Жишээлбэл: 16 настай "Ц" гэгч оройн зоогийн газар үйлчлэгчээр ажиллаж сард 60000 төгрөгийн цалин авдаг байжээ. "Ц" цалин буусны орой найз 2 залуугийн хамт тогтмол мөрийтэй тоглоом тоглодог бөгөөд ихэнхдээ хожигдож бүх мөнгөө алдааг байжээ.

Энэ тохиолдолд "Ц"-гийн эцэг нь хууль ёсны төлөөлөгчийн хувьд шүүхэд үндэслэл бүхий нэхэмжлэл гарган хүүгийнхээ цалин хөлсөө захиран зарцуулах эрхийг хязгаарлуулж болно.

★ ★ ★
(үргэлжлэл нь дараагийн дугаарт)

Шударга өрсөлдөөн - бизнес эрхлэх таатай орчинг бүрдүүлнэ

Монгол орон төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн харилцаат социалист нийгмээс чөлөөт зах зээлийн эдийн засгийн харилцаат ардчилсан нийгэмд шилжсэн нь Монгол орны нийгэм, эдийн засаг, эрх зүйн төдийгүй бүхий л салбарыг өөрчилж чадсан юм.

Чөлөөт зах зээл бүхий эдийн засгийн гол хөдөлгөгч хүч хөшүүрэг нь өрсөлдөөн байдаг. Тэгвэл энэ өрсөлдөөн нь шударга байж сая эдийн засаг эрүүл хөгжиж, хувь хүн, аж ахуйн нэгжүүдэд бизнес эрхлэх ижил таатай орчин бүрдэх ёстой. Харин ардчилсан нийгмийн гол шинж нь хүний эрх, эрх чөлөөг дээдэлсэн эрх зүйт төр, хуультай байх явдал юм.

Өнгөрсөн хугацаанд Монгол улсын хувьд хууль тогтоох салбарын зүгээс зах зээлийн эдийн засгийн тогтолцоо бүхий эрх зүйт төрийг төлөвшүүлэх зорилгоор эрх зүйн шинэтгэлийн томоохон алхамуудыг хийсээр ирсэн. Эрх зүйн шинэтгэлийн хүрээнд УИХ-аас хууль тогтоомжуудыг шинээр батлан гаргасаар байгаа боловч тэдгээр нь бодит амьдралд шууд буулган хэрэглэхэд тодорхой хүндрэлүүд гарч байсан.

Манай улс чөлөөт зах зээлийн харилцаат ардчилсан нийгэмд шилжиж байсан эхний үед өмнөх нийгмийн үеийн монополь шинжтэй улсын өмчийн цөөн тооны томоохон үйлдвэрүүд хувьчлагд-санаар улсын монополиос хувийн, монополиуд үүсэн бий болох нөхцөл бүрдсэн. Ийм үед өрсөлдөөн үүсэх нөхцлийг боогдуулахаас урьдчилан сэргийлэх хууль, эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх, төрийн зүгээс өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах,

Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газрын дарга Б.Жаргалсайхан

дангаар ноёрхлыг хязгаарлах бодлого явуулах шаардлага урган гарсан билээ.

Энэ байдлыг харгалзан үзэж чөлөөт өрсөлдөөнд харш аливаа үйл ажиллагааг хориглох, хязгаарлах, таслан зогсоох, шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах төрийн бодлого боловсруулан хэрэгжүүлэх үүднээс 1993 онд УИХ-аас "Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай" хуулийг анх батлан гаргасан юм.

Харамсалтай нь уг хууль үйлчлэх нийгэм, сэтгэл зүйн орчин бий болоогүй, хуулийг хэрэгжүүлэх тогтолцоо, механизм бүрдэхгүй сунжирсаар өнөөг хүрлээ.

Хууль хэрэгжүүлэх тогтолцоог хэт задалж олон байгууллагын дунд бүрхэгдүүлэн тараасан, хуулийн зарим зүйл, заалт нь амьдрал практикт хэрэгжүүлэхэд ойлгомж муутай байсан зэргийг харгалзан дэлхийн улс орнуудын практикт хэрэглэдэг ерөнхий жишигт нийцүүлэн зах зээл дээр шударга өрсөлдөөний орчинг бүрдүүлэх, иргэд, аж ахуйн

нэгжүүдэд бизнесийн үйл ажиллагаа эрхлэх таатай орчин, ижил нөхцлийг бий болгох, өрсөлдөөний шударга бус хөдбэрүүдийг хориглох, хязгаарлах, таслан зогсоох арга механизмыг боловсронгуй болгох шаардлагын үүднээс "Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай" хуулийг шинэчлэн найруулж 2000 оны 5 дугаар сарын 12-ны өдөр Улсын Их Хурлаас батлан гаргасан билээ.

Уг хууль нь нийтлэг үндэслэл, давамгай байдалтай аж ахуйн нэгжээс шударга өрсөлдөөнд саад учруулахыг хориглох, төрийн захиргааны байгууллагаас өрсөлдөөнийг хязгаарлахад чиглэсэн шийдвэр гаргахыг хориглох, шударга бус өрсөлдөөнд хянан зохицуулах байгууллага, зүй ёсны монопольг төрөөс зохицуулах, бусад зүйл гэсэн 6 бүлэг, 18 зүйлтэй батлагдсан юм.

Энэхүү хууль нь зах зээлийн өрсөлдөөнд оролцогч хуулийн этгээд, төрийн болон нутгийн захиргааны байгууллагад нэгэн адил үйлчлэх бөгөөд хуулийн зорилгыг "... аж ахуйн үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа этгээд зах зээлд шударгаар өрсөлдөх нөхцлийг бүрдүүлэх, өрсөлдөөнд харш аливаа үйл ажиллагааг хориглон хязгаарлах, урьдчилан сэргийлэх эрх зүйн болон зохион байгуулалтын үндсийг тодорхойлж хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахад оршино" гэж тодорхойлжээ.

Хуулиар өрсөлдөөнд оролцогч хуулийн этгээд зах зээлийн өрсөлдөөнд саад болох үйл ажиллагаа явуулах,

монополь болон давамгай байдлаа өрсөлдөөнд харшаар ашиглах, төрийн захиргааны байгууллагаас өрсөлдөөнийг хязгаарлахад чиглэсэн шийдвэр гаргахыг хориглохоор заасан байна.

Мөн Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах алба, түүний бүрэн эрх, улсын байцаагчийн эрх үүрэг, зүй ёсны монополийн үйл ажиллагааг төрийн зүгээс зохицуулах, хууль зөрчигчдөд хүлээлгэх хариуцлага зэрэг шударга өрсөлдөөний нөхцлийг бүрдүүлэхтэй холбогдсон харилцааг зохицуулахаар заасан байна.

Энэ хууль нь ач холбогдлын хувьд Монгол улсын эдийн засгийн өсөлтийн үндэс суурь болж буй хувийн хэвшлийн салбарын хөгжлийг дэмжих, тэдний үйл ажиллагаагаа явуулах ижил таатай орчинг бүрдүүлэх хамгийн том гол хөшүүрэг, хөдөлгөгч хүн нь болно.

Хуулийг эхнээс нь хаа хаанаа зөв зүйтэй ойлгож, хэрэгжүүлж, сахиж чадвал зах зээл дээрх өрсөлдөөн шударга болж хувь хүн, аж ахуйн нэгжүүдэд бизнес эрхлэх таатай орчин бүрдэж, улс орны эдийн засагт үзүүлэх нөлөө нь төдий чинээ нэмэгдэх юм. Ард иргэд, бизнес эрхлэгчид маань энэ хуулийг хэдий чинээ сайн мэдэж, өөрсдийн үйл ажиллагаандаа мөрдлөг болгоно төдий чинээ шударга өрсөлдөөний орчин бүрдэж, эдийн засаг эрүүл хөгжинө. Үүнээс гадна хэрэглэгчдэд зөв сонголт хийхэд нь туслах төдийгүй тэдний халдашгүй байдлыг хамгаалснаар байгууллага, аж ахуйн нэгжийн хоорондох шударга өрсөлдөөнийг бий болгох нөхцлийг бүрдүүлэх чухал алхам болсон юм.

Зах зээлийн эдийн засаг хамгийн өндөр хөгжсөн орнуудын туршлагаас үзэхэд ухаалаг, зөв, шударга өрсөлдөөнийг хөгжүүлсэн орон л

илүү хурдан, түргэн хөгжсөн нь харагдаж байдаг.

"Шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох тухай" хуулийн дагуу шинэ Засгийн газар 2004 онд "Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газар"-ыг Шадар сайдын эрхлэх ажлын хүрээнд засгийн газрын тохируулагч агентлагийн статустайгаар байгууллаа. Зах зээлд чөлөөт өрсөлдөөний таатай орчинг бүрдүүлэх, шударга бус өрсөлдөөнийг хориглох, хязгаарлах, таслан зогсоох, төрийн байгууллагаас гаргасан шударга өрсөлдөөнийг хязгаарласан аливаа шийдвэрийг хянан зохицуулах нь манай агентлагийн үүрэг юм. Мөн шударга бус өрсөлдөөний улмаас эрх ашиг нь хохирсон хүмүүст тусалдаг, өөрөөр хэлбэл, төр, хэрэглэгч хоёрыг холбосон чухал үүрэг хүлээж байна.

Хууль журмын дагуу шударгаар аж ахуй эрхэлж байгаа танд хэн нэгэн эрх мэдэлтэн шударга бус хандаж хууль зөрчин өрсөлдөгч аж ахуйн нэгжд чинь давуу тал олгох эсхүл өрсөлдөгч аж ахуйн нэгж чинь танаас давуу тал олж авахын тулд хуулиар хориглосон элдэв башир арга хэрэглэвэл та, мөн шударга бус өрсөлдөөний улмаас эрх ашиг нь хохирсон хэн ч манай байгууллагад хандан шударга бус өрсөлдөөнийг таслан зогсоох, бизнес эрхлэх таатай орчинг бүрдүүлж, улсынхаа зах зээл, эдийн засгийг эрүүл хөгжүүлэхэд оролцох боломжтой юм.

Тус байгууллага нь хууль хяналтын болон бусад төрийн байгууллага, хэрэглэгч, харилцагч, өрсөлдөгч, тэдний төлөөллийн байгууллагууд, хэвлэл мэдээллийнхэн, сэтгүүлчидтэй байнга холбоотой ажилласнаар хэрэглэгчийг хуурч мэхэлсэн, эрх ашгийг нь хохироосон, үнийг үндэслэлгүй нэмэгдүүлсэн, өрсөлдөгчөө шахан хавчсан, зөвхөн өөрсдөө ашиг хонжоо олохын төлөө шударга бус үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн

нэгжүүдийн шударга бус үйл ажиллагааг хориглох, хязгаарлах, таслан зогсооход хялбар болох юм.

Өөрөөр хэлбэл, хэрэглэгч таны эрх ашгийг хамгаалж, зах зээлд шударгаар өрсөлдөхөд танд тусална. Мөн бодит боломжоосоо хэт давсан, хуулиар сурталчлахыг хориглосон сурталчилгаа явуулж бусдаас давуу тал олж авах, ашиг орлогоо нэмэгдүүлэх гэсэн, бусдын бараа үйлчилгээг дорд үзэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг ч үүнд хамааруулан авч үзнэ.

Зах зээлийн шударга өрсөлдөөн нь хэрэглэгчдийн эрх ашгийг хамгаалж, бизнес эрхлэгчдийн өрсөлдөх чадварыг дээшлүүлэн улмаар улс орны эдийн засгийн хөгжлийг түргэтгэх ач холбогдолтой юм. Эцсийн дүнд бизнес эрхлэх таатай орчин бүрдэж, хэрэглэгчид чанартай, хямд өөрсдийн хэрэгцээндээ тохирсон бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээгээр хангагдах болно.

Хэрэглэгч, харилцагч, өрсөлдөгч, тэдний төлөөллийн байгууллагууд, иргэд та бүхний шударга бус өрсөлдөөнтэй холбоотой гомдол, санал, хүсэлт, зөвлөгөөг хүлээн авахад Шударга бус өрсөлдөөнийг хянан зохицуулах газрын хаалга үргэлж нээлттэй байх болно.

БНХАУ ДАХЬ ХҮНИЙ ЭРХИЙН ТӨЛӨВ БАЙДАЛ

Хууль зүйн үндэсний төвийн
эрдэм шинжилгээний
ажилтан Б.Энх-Амгалан

Түүхэн оршил

Хятад Улс бол дэлхийн их эртний түүх, соёлт улсын нэг. Өнөөдрийн өөрчлөн байгуулалтын энэ үедээ ч их түүх, соёлыг бүтээсээр байна.

Хүн амын тоогоороо дэлхийд тэргүүлдэг ба 56 үндэстнийг багтаан оршдог их гүрний хувьд хүний хөгжил, хүний эрх, эрх чөлөө зэрэг хүн гэдэг үнэт зүйлтэй холбогдох бүхий л асуудлаар дэлхий нийтийн анхаарлыг татсаар байгаа билээ.

Хятадын эрх зүйн соёлын тухайд нийгмийн амьдралын аливаа асуудал, ялангуяа хамгийн чухал асуудлыг зохицуулахад ёс суртахууны хэм хэмжээг эрх зүйн хэм хэмжээнээс илүүд үзэх уламжлалт шинж чанар илэрдэг. Эрх зүйд ийм байдлаар хандах явдал 1911 оны хувьсгал хүртэл Хятадын эзэнт

гүрний төрийн үзэл суртлын үндэс болж байсан конфуцийн сургаалаас үүсэлтэй юм. "Конфуцийн үзэл санааны дагуу тэргүүн зэрэгт эрх мэдэл, албадлага бус харин хүмүүжил, итгүүлэн үнэмшүүлэх явдал тавигдах ёстой ажээ. Ийм үзэл бодлын улмаас хятадууд хатуу чанга, хийсвэрлэл бүхий европын эрх зүйн үзэл санаанд сөргөөр хандаг.

Хүн өөрийнхөө эрхийн төлөө тууштай зогсох ёсгүй юм, учир нь зөвшилцөлд хүрэх эрмэлзлэл бөгөөд нийтийн ашиг сонирхлын төлөө өөрийгөө умартах явдал хүн бүрийн үүрэг хэмээн үздэг. Аливаа шийдвэрийг ямар ч тохиолдолд зөвхөн хууль зүйн хүрээнд бус шударга болон хүмүүнлэг ёсонд нийцүүлэн гаргах нь зохистой юм. Гэм хорыг арилгах нь үүрэг хүлээгчийн хувьд дийлэшгүй ачаа болж, түүний гэр бүлийг хоосруулахад хүргэх ёсгүй юм" хэмээн үздэг.

Конфуцийн сургаалын ёс зүйн дагуу, хэн нэгэн түүнтэй харьцахдаа "ли"-гийн (өөрөөр хэлбэл зохистой "зөв" зан төлөвийн) дүрмийг зөрчсөн хэмээн үзсэн иргэн өөрийн эрхийг онцолж эсвэл шүүхэд айлтган заалдаж үүссэн зөрчилдөөнийг хурцатгахын оронд тайван ярилцсаны үр дүнд зөрчлийг шийдэхийг эрмэлзэх нь зохистой ажээ.¹

Хагас колонийн, хагас феодалын хуучин хятад орны ард түмэн урт удаан хугацаанд хүнд суртал, хүнд хүчир аж амьдралын дор байх үед эрх чөлөө гэдэг үг оргүй хоосон байлаа.

Аливаа улс орон өөрийн тусгаар тогтнол, бүрэн эрхт байдлыг жинхэнэ утгаар ханган хэрэгжүүлэх явдал нь хүний эрхийн хөгжилд зайлшгүй нөлөөлөх, орхигдуулж боломгүй нөхцөл байдал юм. Хятад орон гадаад гүрний эрхшээл, ноёрхолд гүн автаж, улсын бүрэн эрхт байдал алдагдсанаар ард түмний эрх, эрх чөлөөнд нөлөөлж, хүний эрхийн хамгийн үндсэн хамгаалалт доройтсон үе байсан юм.

Хятад оронд XX зууны эхэн үеэс эрх зүйн шинэчлэл хийгдэж эхэлсэн байдаг. Ялангуяа 1911 оны хувьсгалын үзэл санаа, БНХАУ-ын анхны ерөнхийлөгч Сун Ятсэны Хятадын эрх зүйн хөгжилд оруулсан хувь нэмэр тун их.

1949 онд шинэ Хятад Улс байгуулагдсаны дараа Хятадын ард түмэн өргөн хүрээтэй хөдөлгөөн өрнүүлж, хуучин нийгмийн бүдүүлэг ёсыг халан, хүний эрхийг тунхагласан нийгэм улс төрийн үндсэн тогтолцоог бүрдүүлснээр улс нийгмийнхээ нүүр царайг өөрчилж, хүний эрхийн хөгжлийн шинэ үе эхэлсэн гэж үздэг.

БНХАУ 1954 онд анхны Үндсэн хуулиа баталснаас хойш 1975, 1978, 1982 оны Үндсэн хууль болон 1988, 1993, 1999 он ба мөн сүүлд 2004 онд оруулсан нэмэлт өөрчлөлтүүдэд хүний эрхийн баталгааг хангах талаар байнга тусгасаар иржээ.

АНУ-ын ерөнхийлөгч Ж.Буш БНХАУ-ын талаархи АНУ-ын шинэ бодлогыг тодорхойлохдоо: "БНХАУ нь АНУ-ын стратегийн гол өрсөлдөгч" хэмээн зарласнаар дэлхий нийтэд албан ёсоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн их гүрэн болсныг нотолсон юм.

¹ Энэхүү уламжлалт үзэл санаа Хятадын хүний эрхийн түүхэн хөгжилд ихээхэн нөлөө үзүүлсээр ирсэн тул онцолж дурдав.

Өрсөлдөөн улс гүрнүүдийн хувьд эдийн засаг, нийгэм соёлын олон харилцааг хамардаг бөгөөд ялангуяа өрсөлдөгчийн сул тал илүүтэй татагдан ордог болохоор Хятадын хүний эрхийн асуудлыг тойрч гараагүй гэж хэлж болно.

Тяньаньмэний талбайд болсон 1989 оны хэрэг явдал нь Хятадын хүний эрхийн түүхэн дэх том хар толбо бөгөөд АНУ-ын хувьд энэ нь мөнхийн том олзруулал болж үлдсэн юм. БНХАУ нь социалист улс бөгөөд хүний эрхийн асуудалд баримтлах байр сууриа дараах байдлаар тодорхойлсон нь дээрх нөхцөлтэй нягт уялдан харагддаг. Үүнд:

Нэг. Хүний үндсэн эрхийг дээдэлж, үндэстний өөрөө удирдах тогтолцоог хязгаарлах ба үндэс угсаагаар ялгаварлан гадуурхах бодлогыг эсэргүүцэн тэмцэх

Хоёр. Аль нэгэн улс орон хүний эрхийн асуудлыг ашиглан өөрийн орны эрх ашиг, үзэл бодол, соёл ухамсрын байдал, улс төрийн үзэл баримтлал болон хөгжлийн хэв загварыг тулгах ба хүний эрхийн асуудлаар түрүү барьж бусад орны дотоод үйл хэрэгт оролцох явдалтай тэмцэх

Гурав. Олон улсын хүний эрхийн талаархи үйл ажиллагаанд идэвхтэй оролцож, хүний эрхийн хүрээнд дэх олон улсын хамтын ажиллагаагаа өргөжүүлэх¹

Хүний эрхийн өнөөгийн байдал: дэвшилтэй ба зөрчилтэй тал

БНХАУ дахь хүний эрхийн талаархи мэдээлэл ба судалгааны сурвалж, материалуудыг үзэхэд хүний эрхийн хүрээнд дэх ололт амжилтаа магтан дуулахыг голчилсон Хятадын талын илтгэл, эрдэмтэн судлаачдын бүтээл, нөгөө талаас Хятад дахь хүний эрхийн хөгжил болон гарч буй дэвшилтэй, шинэ талыг нь сайшааж үзэлгүй, заримдаа бүр илт үгүйсгэн буруушааж, улс төрийн зорилго болгосон хандлагатай АНУ тэргүүтэй зарим улс орон, олон

улсын зарим байгууллагаас гаргасан тайлан, илтгэлүүд байдаг. Тэдгээрийн аль алиныг орхигдуулан үлдээж, эсхүл шууд дөвийлгөн дүгнэлтэд хүрэхийг зорилгүй Хятадын хүний эрхийн өнөөгийн дэвшилтэй ба зөрчилтэй талуудын зарим онцлог байдлаас түүвэрлэн дүгнэе.

Дэвшилтэй тал:

Эрх зүйн орчинд түлхүү анхаарч байгаа байдал

Улс орондоо ардчилсан төрийг хөгжүүлэхийг ихэд анхаарч, улс төрийн соёлыг төлөвшүүлж, улс төрд иргэний эмх дэлгэмтэй оролцоог нэмэгдүүлэн, иргэний болон улс төрийн эрхийг хуулийн дагуу хангаж, хамгаалах зорилтыг хэрэгжүүлж байна.

Хятадын Үндсэн хуульд "БНХАУ-ын төрийн бүх эрх ард түмний мэдэлд байна" гэж тунхаглажээ. Ард түмний төрийн эрх барих эрх бүхий байгууллага нь Бүх улсын Ардын төлөөлөгчдийн их хурал ба орон нутгийн бүх шатны Ардын төлөөлөгчдийн их хурал юм. Бүх улсын Ардын төлөөлөгчдийн их хурал нь төрийн эрх бүхий дээд байгууллага бөгөөд улсын нийт бодлого, төлөвлөгөөг боловсруулж, хууль тогтоох эрхийг хэрэгжүүлдэг.

1979 оноос одоог хүртэл Бүх улсын Ардын төлөөлөгчдийн их хурал, түүний Байнгын хороо нийт 451 хууль, хуулийн тайлбар болон бусад хууль, эрх зүйн асуудлыг тогтоон шийдвэрлэж, Төрийн зөвлөлөөс нийт 966 захиргааны актыг боловсруулжээ. Орон нутгийн Ардын төлөөлөгчдийн их хурал, түүний Байнгын хороо 8000 гаруй орон нутгийн шинжтэй актыг гаргаж, Үндэстний нутгийн өөрөө удирдах байгууллагаас 480 гаруй нутгийн өөрийн удирдлагын журмыг тогтоон баталжээ.²

Ингэснээрээ Үндсэн хууль төвтэй харьцангуй бүрэн эрх зүйн тогтолцоог эхний ээлжинд бий болгож, нийгмийн амьдралын бүхий

л салбарт эрх зүйн орчин үндсэндээ тавигдсан юм.

Үндсэн хуулийн 2 дугаар бүлэгтээ ардчилсан улсын Үндсэн хуульд байдаг бүхий л эрхийг хамруулсан байдаг. Тухайлбал, 18 нас хүрсэн хүн бүхэн хүйс, яс үндэс, ажил байдал, оршин суусан хугацаа, өмчийн байдал, боловсролын төвшин болон шашин шүтлэгээс хамаарахгүйгээр сонгох ба сонгогдох эрхтэй. Харин хуулийн дагуу улс төрийн эрхээ хасуулсан иргэд сонгох, сонгогдох эрхийг эдлэхгүй. Түүнчлэн үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, хэвлэл нийтлэх, жагсаал, цуглан хийх, эвлэлдэн нэгдэх, хөдөлмөрлөх болон эмэгтэйчүүдийн тэгш эрхийн талаар заасан байна³.

2004 оны 3 дугаар сард оруулсан Үндсэн хуулийн өөрчлөлтөөр "Иргэний үндсэн эрх ба үүрэг" хэмээх 2 дугаар бүлэгт "Хүний эрхийг эрхэмлэн дээдэлж, төрөөс баталгаажуулна." гэсэн заалт нэмсэн нь хүний эрхийг хүлээн зөвшөөрдөг гэдгээ нотлох гол зорилгыг мөн агуулсан гэж үзэж болох юм.

Үндэстний тэгш эрхийг хангахад гарч буй дэвшил

БНХАУ-ын Үндсэн хуулийн Ерөнхий үндэслэл хэсэг болон Төрийн бүтэц гэсэн бүлэгт тодорхойлсон заалтуудаас үзэхэд Үндэстний нутгийн өөрийн удирдлагын гол агуулга, мөн чанар нь дараахь байдлаар илэрч, үндэстний тэгш эрхийг хангах эрх зүйн үндсийг бүрдүүлсэн байна. Үүнд:

1. Үндэстний нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллага нь Ардын төлөөлөгчдийн Их хурал болон бүх шатны Ардын Засгийн газар юм. Тэдгээр нь улсын хууль болон төрийн бодлогыг хэрэгжүүлэхэд тухайн нутгийн бодит байдлыг харгалзан үзэх эрхтэй.

Үндэстний өөртөө засах орны Ардын төлөөлөгчдийн Их хурал нь тухайн нутгийн үндэстний улс төр, эдийн засаг, соёлын онцлог тохирсон өөрийн удирдлагын тухай

¹ Ван Сан Чү. Олон улсын эрх зүй. Бээжин, 2002 он

² БНХАУ-ын хүний эрхийн хөгжлийн илтгэл. Бээжин, 2004 он

³ БНХАУ-ын Үндсэн хууль

журал болон тусгайлан үйлчлэх дүрэм батлах эрхтэй. Үндэстний нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллага нь Үндсэн хууль, Үндэстний өөрийн удирдлагын тухай хууль болон бусад хууль тогтоомжид заасан эрх хэмжээний дагуу өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлнэ. Өөртөө засах орон, өөртөө засах тойрог болон өөртөө засах хошууны Ардын төлөөлөгчдийн Их хурлын Байнгын хорооны дарга болон орлогч даргаар өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлж буй тухайн үндэстний иргэн томилогдож ажиллана. Өөртөө засах орны дарга, өөртөө засах тойрог болон өөртөө засах хошууны даргаар өөрийн удирдлагыг хэрэгжүүлж буй үндэстний иргэн томилогдож ажиллана.

2. Бүх үндэстэн тэгш эрхтэй.

Бүх үндэстний нэгдмэл байдал, тэдгээрийн харилцан туслалцах, харилцан суралцах, хамтран ажиллах талын харилцааг хангаж ажиллана. Ямар ч үндэстнийг ялгааварлан гадуурхах, дарлан мөлжихийг хориглох, их үндэстний үзэл, ялангуяа ихэнх үндэстний үзэл гаргах, түүнчлэн нутгийн үндэстний үзэл гаргахыг мөн хориглоно. Үндэстний нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллагад үндэстэн бүрээс зохих тооны төлөөлөл байна.

3. Үндэстэн бүр өөрийн хэл бичгийг хэрэглэх эрхтэй бөгөөд өөрийн уламжлалт ёсыг хадгалах эсвэл өөрчлөн хөгжүүлэх эрхтэй.¹

Үндэстний нутгийн өөрийн удирдлагын байгууллага нь тухайн орон нутгийн санхүү, эдийн засгийг удирдан явуулж, бүх талын бүтээн байгуулалтын хөгжлийг төлөвлөн удирдах зэрэгээр тухайн нутгийн соёлын бүтээн байгуулалтыг хөгжүүлнэ. Үүнд төрөөс их хэмжээний тусламж, дэмжлэг үзүүлнэ гэжээ.

Бага үндэстнүүд оршин суудаг бүс нутгуудын эдийн засаг

хурдацтай хөгжиж байна. 2003 онд улсын хэмжээнд үндэстний орон нутгийн нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлт 11000 сая юанд хүрсэн нь өмнө оныхоос 11.1 хувиар өсч, улсын өмнөх дундаж үзүүлэлтүүдээс давж гарчээ. Түүний дотор Төвд, Нинся 11.5 хувиар өсгөсөн бол Өвөр Монголын нийт бүтээгдэхүүний өсөлт 16.3 хувиар ахисан нь нийт улсын хэмжээнд тэргүүлсэн үзүүлэлт гарчээ.²

2004 оноос эхлэн улсын сангаас ядуурлыг бууруулах хөрөнгө оруулалт 60 сая юанд хүрсэн нь хязгаар нутгийн ард түмний аж амьдралыг дээшлүүлж, бүс нутгийн хөгжлийг дэмжсэн үйл ажиллагаа юм.

Хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн эрхийг баталгаажуулахад гойд анхаарч байна.

Хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн эрх ашгийг хамгаалах асуудал хурцаар тавигдаж ирсэн бөгөөд тодорхой хугацаатай хөтөлбөр боловсруулан үр дүнд хүрч, олон улсын зүгээс сайшаагдаж ирсэн байдаг.

Одоо хэрэгжүүлж буй "Хятадын эмэгтэйчүүдийн хөгжлийн хөтөлбөр"/2001-2010 он/, "Хятадын хүүхдийн хөгжлийн хөтөлбөр"/2001-2010 он/ хэрэгжилт сайн байгаа бөгөөд тэдгээр зорилт нь: 2001 - 2010 бол тус улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн чухал үе шат бөгөөд улс орны өөрчлөн байгуулалт ба социализмын орчин цагийн бүтээн байгуулалтын шинэ хэлбэрт зохицуулах, эдийн засгийн хөгжил, даяаршлын хандлагад нийцүүлэх үүднээс бүр өндөр зорилт, илүү хурдацтай дэвшлийг шаардах хөтөлбөр эн тэргүүнд хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн хөгжилд шаардлагатай байна"³ гэжээ.

Хөтөлбөрийн гол зорилго нь хүүхэд, эмэгтэйчүүдийн хууль ёсны эрхийг үндэс болгон, тухайн үе төр, эдийн засаг, эрүүл мэнд, боловсрол, хууль эрх зүйн хамгаалал ба хүрээлэн буй орчны

хөгжил зэрэг хүрээний хэтийн төлөийг голлон анхаарч, тогтвортой хөгжүүлэхэд оршиж байна.

Улс төрийн дээд давхарга ба бизнесийн дээд өндөрлөг дэх эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь хангалтгүй бага байна гэж үзсэн учир тэдний боловсролын төвшинг түлхүү анхаарч байна. Эрчүүдийг дээдэлж, эмэгтэйчүүдийг дорд үздэг уламжлалт үзэл болон улсаас хэрэгжүүлж буй төлөвлөгөөт төрөлтийн бодлого, хөдөө тосгодог худалдах явдал гарсаар байна. Ийм тохиолдлууд хөдөөд, үндэстний цөөнх оршин суудаг нутгуудад илүү хурцадмал байдаг⁴. Тэдгээртэй тэмцэхэд хууль эрх зүйн зохицуулалтыг чухалчилж, "Эмэгтэйчүүдийн эрхийг хамгаалах тухай", "Насанд хүрээгүйхдийн эрхийг хамгаалах тухай" болон "Насанд хүрээгүйчүүд гэмт хэрг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх тухай" зэрэг хуулиудыг батлан хэрэгжүүлжээ.

Хүний эрхийн үйл ажиллагаан дахь хэвлэл мэдээллийн орлоцоо

Эрүү шүүлтийг хэвлэл мэдээлэлд орлох нь түүнтэй тэмцэх үр дүнтэй үйл ажиллагааны нэг гэж хэлж болно. Жишээлбэл, Хятадад хорих болон саатуулахтай холбоотойгоор албаны хүмүүсийн хүчирхийллийг илчлэхэд суулийн жилүүдэд хэвлэл мэдээллийнхний үүрэг нэмэгдэж ирэв.

Хэдийгээр улс төрийн ноцтой хэргүүдийн талаар мэдээлэгдэхгүй байгаа боловч бусад хэргүүдийн хувьд зарим сонин эрүү шүүлт эсхүл зүй бус харьцааны талаар албан ёсны

¹ Тиэн Зунь Үндсэн хуулийн эрх зүй, Нанжин, 1999 он

² БНХАУ-ын Хүний эрхийн цагаан ном. Бээжин, 2003 он

³ "Хятадын эмэгтэйчүүдийн хөгжлийн хөтөлбөр"/2001-2010 он/, "Хятадын хүүхдийн хөгжлийн хөтөлбөр"/2001-2010 он/

⁴ Хүний эрхийн ажиглалтын илтгэл. 2003 он

мөрдөн байцаалт явуулахыг нь хүлээлгүй мэдээлдэг болжээ. Олон жилийн байдлаас харахад, хохирогчид болон тэдний гэр бүлийнхэн албаны хүмүүсийн хүнд суутал, хайхрамжгүй байдлын эсрэг шударга ёсыг эрэлхийлэн тэмцсэн хэргүүд, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр мэдээлэгдсэнийхээ дараа шийдвэрлэгдэж байсан байна.¹

Хүний эрхийг зөрчиж байгаа талаархи мэдээлэл:

Хятадын хууль сахиулах тогтолцоон дахь сул тал

Хэдийгээр хууль ёсыг бататгахыг хичээж байгаа боловч хуулийг хэрэгжүүлэх тогтолцоо нь хүний эрхийг зөрчих гүндэс суурь болсоор байгаа юм.

Хуулийн арга ажиллагаа тодорхой бус, шүүх, цагдаагийн ажилтнууд улс төрийн зорилгыг баримталж ажилладаг; шүүхийн системийн бие даасан шинж алдагдсанаас эрх баригч намын албан тушаалтнууд садан төрөл, танилхнаа эрх ашигт нийцүүлэн бүх шатны шүүхийн байгууллагын ажиллагаанд хөндлөнгөөс оролцдог; хэдийгээр олон шүүгч нэхэмжлэл хүлээн авсан ч хээл хахуульд автсан байдал газар авсан; эрүүгийн байцаан шийтгэх үйл ажиллагаанд аман өчгөөр нотолгоо хийх явдал урьдын адил оршиж байгаа бөгөөд мөрдөн байцаагч нар зодох зэргээр хэргийг эрүү шүүлт хэрэглэн ам өчгийг авдаг; хууль эрх зүйн мэргэжилтэн, хууль зүйн туслах ажилтнууд нийт хүн амын 1/4-ийн хэрэгцээг хангахуйц; хэрвээ өмгөөлөгч хүн үйлчлүүлэгчийнхээ эрхийг хэтэрхий сайн хамгаалах аваас өмгөөллийн эрхээ хасуулах эсвэл шоронд хоригдох аюул нүүрлэдэг зэрэг хүний эрхийн зөрчлүүд байсаар байна.

Саяхнаас Хятадад шүүгч нар сонгон шалгаруулалтанд ордог болоод байгаа нь эрх зүйн

тогтолцоог өөрчлөх замаар гэмт хэрэгт холбогдогчдын эрх ашгийг хамгаалах арга хэмжээ авч байгаагийн илрэл юм. Хэдий ийм ч хууль хэрэгжүүлэх явцад захиргааны журмаар баривчлах явдал түгээмэл хэрэглэгдсээр байна. Ийнхүү хэлмэгдсэн хэсэг бүлэг "Хөнгөн гэмт хэрэгтэн" хүмүүс, баривчлагдсаныхаа дараа "Хөдөлмөрөөр засан хүмүүжүүлэх" лагерьт хэдэн сар жилээр суудаг ба хэрэг нь хэзээ ч шүүхээр шийдвэрлэгддэггүй.

Үе хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөн дэх хязгаарлагдмал байдал

Хятадад хүний эрхийг зөрчиж байгаа хамгийн том илрэл бол үг хэлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөн дэх хязгаарлалт юм. Хятадын интернет сүлжээ ба дотоод мэдээллийн хэрэгслүүдийн хурдацтай хөгжил нь тэдгээрийг хянан зохицуулж байх хуулийг 2004 онд батлан гаргахад хүргэсэн. Төрөөс мэдээллийн агуулгыг хянах хяналтын хүрээг өргөтгөж, хяналтыг илүү үр дүнтэй хэрэгжүүлэх арга хэмжээг илүү анхаардаг гэж үзэж болно. 2004 оны 10 дугаар сард Хятадын Засгийн газраас хөдөө тосгоны газрын талаархи мэдээлэл түгээх явдлыг хориглосон. Энэ нь нийгмийн тогтвортой байдлыг хангахад чиглэж, нийгмийн асуудлуудтай холбоотой элдэв мэдээлэл эмх замбараагүй тархахаас урьдчилан сэргийлж байна.

2004 оны 6 дугаар сарын 4-ний өдөр бол "6-4" үйл явдлын 15 жилийн ойн өдөр байлаа. Хятадын эрх мэдэлтнүүд 1989 онд цэргийн анги нэгтгэлдээ тушааснаар Тиэнаньмэний талбайд нэвтрэн орж, эсэргүүцэл үзүүлсэн энгийн ард иргэд рүү гал нээсэн билээ.

15 жилийн дараа Хятадын Засгийн газар үг хэргийн талаар ямар нэгэн олонд нээлттэй дурсгалын үйл ажиллагааг

хориглосон хэвээр байна гэж олон улсын ажиглагчид үзжээ.

Хохирогчдыг эсэргүүцэхээ зогсоож, тэдний хохирлыг барагдуулахын зэрэгцээ үйл явдлын талаархи үнэлэлт, дүгнэлтээ албан ёсоор өөрчлөх тухай гаргасан шаардлагыг няцааж, тэр байтугай баривчлан хорьдог² гэжээ.

9 дүгээр сард "Цаг үеийн мэдээ"-ний эрдэм шинжилгээний туслах ажилтан Жао Ен гадаадад улсын нууцыг задруулсан хэргээр баривчлагдсан ба эрх баригчдаас түүнийг коммунист намын удирдлагын давхаргад өөрчлөлт орсон талаар гадагшаа мэдээлсэн гэж үзэж байгаа юм. 2004 оны эхээр, "Хятадын тариачдын судалгаа" нэртэй, бодит байдлыг өгүүлсэн, борлуулалт сайтай номыг цаашид худалдахыг хориглосон байна.

Энэхүү номонд Ан Хуй тосгоны даргын хээл хахуулийн хэрэг болон цагдаа нарын хэргийг байдалаар хүч хэрэглэдэг тухай зэрэг олон хэрэг явдлын талаар бичсэн байжээ. 2004 онд олон сонин хэвлэлүүд хязгаарлагдмал байдалд орсон.³

ДОХ-ын халдвар авсан иргэдийн асуудал

Хятад Улсад дэлхий дээрх хамгийн олон ДОХ-ын халдвар авагсадтай улс болох аюул нүүрлээд байна. Эрх мэдэлтнүүдийн мэдээлснээр, 840 мянган хүн ДОХ-ын халдвар авсан байна гэсэн боловч үнэн хэрэгтээ үүнээс илүү тоон үзүүлэлт гарч магадгүй гэжээ. Олон хятад иргэд ДОХ-ын талаархи мэдээлэл хомс ба ДОХ-ын халдвар авсан хүмүүс эрх мэдэлтнүүдийн арга явуулга, олноороо баривчлагдаж хоригдох явдалтай тулгардаг.

Хятадын удирдлагаас ДОХ-ын талаар дорвитой арга хэмжээ авсаар байна. 2003 оны сүүлээр, улсаас ДОХ-ын халдвар авсан бүх ядуусыг эмчлэх болно гэж амалсан билээ.

Хятадын Төрийн зөвлөлийн 2004 оны 5 дугаар сард гаргасан мэдэгдлээр орон нутгийн бүх шатны дарга нарыг ДОХ-оос

¹ Эрүүдэн шүүхтэй тэмцэх нь - үйл ажиллагааны гарын өвлөгч. Улаанбаатар, 2004 он

² Хүний эрхийн ажиглалтын илтгэл - БНХАУ, 2004

³ БНХАУ дахь хүний эрхийн ажиглалтын илтгэл. Нью-Йорк, 2004

урьдчилан сэргийлэх болон түүнтэй тэмцэх арга хэмжээг дэс дараатай авч хэрэгжүүлэхийг шаардсан юм. 2004 оны 8 дугаар сард "Халдаарт өвчнөөс урьдчилан сэргийлэх болон түүнтэй тэмцэх тухай хууль"-д өөрчлөлт оруулж, халдаарт өвчнийг алагчлах явдлыг хориглосон.

Гэвч 2003 оны 9 дүгээр сард нийтлэгдсэн "Тугжээтэй хаалга" илтгэлээс харахад хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөний хязгаарлагдмал байдал болон орон нутгийн засаг захиргааны хүний эрхийг зөрчсөн үйлдлүүд нь Хятадын ДОХ-ын халдвар авсан иргэдэд туслалт зорилготой үйл ажиллагаанд саад болж байна гэж үзсэн байна.

Хувийн нууц, гэр бүл, орон байр, захидал харилцаан дахь хөндлөнгүйн оролцоо

Хэдийгээр Үндсэн хуульд хувь хүн, түүний орон байрыг халдашгүй байдал, захидал харилцааны нууцыг хадгална гэж заасан хэдий ч амьдрал дээр Хятадын Засгийн газраас дээрх заалтуудыг хэрэгжүүлэхэд зөрчил байсаар байна.

2004 оны 3 дугаар сард нийтэлсэн "Их нүүлгэлт" нэртэй хүний эрхийн нөхцөл байдлын илтгэл нь Хятадын орон нутгийн захиргаа болон Өөрчдөн байгуулалтын Хорооноос хэдэн сая хүнийг шинэ барилга байгууламж барих зорилгоор оршин суугаа байрнаас нь хүчээр нүүлгэж байгаа тухай өгүүлжээ.

Хөөгдөн нүүсэн олон өрх айлуудыг өмгөөлсөн хуульч Дэн Эн Эн Шанхайн нэгэн шүүхээр 3 жил хоригдох ял сонссон. Түүний ялын төрөл нь "Улсын нууц задруулсан хэрэг" гэгдсэн бөгөөд тэрээр өмнө нь олон улсын хүний эрхийн нэгэн байгууллагад өөрийн хөдөлгөөний байдлын талаар факс явуулжээ.

Засгийн газраас иргэдийн оршин суух эрхийг хамгаалж чадахгүй байгааг хуульч эрдэмтэд болон зарим удирдах ажилтан хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр нээлттэй шүүмжилж байна. Иймээс Засгийн газраас Үндсэн хууль

болон зарим бодлого төлөвлөгөөнд өөрчлөлт оруулсан юм.

Гэвч энэхүү хуульчилсан заалтууд хэрэгжэхэд хээл хахуулийн газар авсан байдал ба хууль хэрэгжүүлэх тогтолцооны сул дорой байдал саад учруулсаар байна.

Хонконг

2004 оны 4 дүгээр сард Хятадын Засгийн газраас Хонконгод хамгийн наад зах нь 2012, 2013 оноос өмнө бүх нийтийн сонгууль явуулахгүй гэж дангаараа шийдвэр гаргасан билээ.

Гэвч Хонконгийн хуулиудыг дахин хянаж үзсэний дараа Бээжин сонгуулийн тогтолцоог өөрчлөх талаар дэвшүүлсэн ямар ч саналыг шийдвэрлэх эрхтэй хэвээр үлдсэн юм.

Хонконгийн Хууль тогтоох хурал өмнө нь улс төрийн өөрчлөлт хийх эрхтэй байсан ба одоогоор Сонгуулийн онцгой Хорооны олон тооны гишүүд Бээжингээс дэвшин сонгогдсон байдаг.

Бүх Хятадын Ардын төлөөлөгчдийн их хурлын Байнгын хороо Хонконгийн хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах ажлыг хариуцаж байгаа бөгөөд Хонконгоос сонгогдсон төлөөлөгчид ард түмний санал асуулга явуулахыг олон удаа шаардсан боловч хүлээж аваагүй юм.

1997 онд Хонконг "Нэг улс хоёр нийгмийн байгуулал"-ын зарчмын дагуу Өөрөө удирдах онцгой бүс гэсэн байр суурьтайгаар Хятадад эргэн орсон ба Хятадын Засгийн газраас Хонконгод "Дээд зэргийн өөрийн удирдлага" хэрэгжих болно гэж тухайн үед хүлээн зөвшөөрч байсан.

Гэсэн хэдий ч ойрын үед хянаж, захирах эрх мэдлээ Бээжингээс чангатгаж, хүний үндсэн эрх, эрх чөлөөг доройтуулах байдал газар авч үзсэн гэж үзсэний улмаас 2003 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр, 2004 оны 1 дүгээр сар, 2004 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдөр Хонконгод том хэмжээний жагсаал цуглаан болсон юм.

Шинжаан ба "терроризмыг эсэргүүцсэн дайн"

АНУ-аар толгойлуулсан "Терроризмыг эсэргүүцэх дайн"-ыг дэмжих нэрийдлээр БНХАУ Шинжаан-Уйгарт үзүүлж байгаа дарангуйллаа олон улсын байгууллагуудаар хүлээн зөвшөөрүүлэх болон дэмжихэд хүргэж байна гэж гадаадын ажиглагчид үзэж байна.

Зарим Уйгар үндэстний бүлэглэлүүд энх тайвны замаар жинхэнэ автономит эрх эсвэл тусгаар тогтнолоо олохор тэмцэж байхад харин нөгөө хэсэг бүлэглэлүүд хүч хэрэглэж байгаа билээ. Энхийн замаар эсэргүүцэх ба хүч хэрэглэсэн эсэргүүцэл, салан тусгаарлах үзэл ба олон улсын терроризмыг Хятадын эрх мэдэлтнүүд ямар нэгэн ялгамжтайгаар авч үзэхгүй байна гэсэн шүүмжлэлд өртөж байна.

Шинжааны бүс нутагт үзүүлж байгаа дарангуйлал нь дурын шалтгаангүй баривчлал, нууцаар хаалттай шүүн таслах болон цаазаар авах ялыг ихээр хэрэглэх зэргээр хүний эрхийг санаатай зөрчих явдлаар илэрч байна.

Тус бүс нутгийн намын хорооны баримт бичигт 2004 оны 9 сард тэмдэглэгдсэнээр, тус оны эхний 8 сард 50 хүн цаазын ял хүлээж, 22 хүн салан тусгаарлах үзэл ба терроризмын бүлгүүдэд оролцсон шалтгаанаар баривчлагджээ. Ял хүлээн 50 хүн бүгд цаазлагдаагүй гэж засаг захиргаанаас мэдээлж байгаа ч тэдгээр хүмүүсийн одоогийн байдлын талаар ямар ч мэдээлэл өгөхгүй байна.

Засаг захиргаа уйгар үндэстнүүдийг уламжлалт баяр ёслол хийх, уйгар хэлийг яриандаа хэрэглэхийг хязгаарлаж, шашны сургалт явуулах ба үзэл санаагаа илэрхийлэхийг хатуу хяналтын дор байлгадаг. Мөн 18 нас хүрээгүй хүнийг мусульман сүмд элсэх ба гэрээзэ шашны сургалтаанд орохыг хориглодог.

Түгэд

¹ Хятадын тойм. Бээжин. 2002 он.

Хятадад Түвд гэдэг нэрээр зөвхөн Түвдийн өөртөө засах орныг нэрлэдэг. Харин түвд үндэстнүүдийн 50 гаруй хувь нь "Их түвд" гэж нэрлэгдэх Чинхай, Юннан ба Сичуан мужуудын нутагт амьдардаг.¹

Хятадын төрийн эрх мэдэлтнүүд түвдийн шашин шүтлэг ба соёл уламжлалыг үргэлжлүүлэн хязгаарлахын сацуу түвдийн бүх нутагт Далай ламын улс төрийн бодлого ба шашны нөлөөллийг сулруулах оролдлого хийж байна.

Хатуу дарангуйлах арга хэмжээ авснаар Түвдийн тусгаар тогтнолын үйл ажиллагааг ил тодоор дэмжихийг хориглон хязгаарласан. 2002 онд Сичуан мужийн шүүх тус нутгийн нэртэй лам Данзадрелренбурид цаазаар авах ял оноож, ялын гүйцэтгэлийг 2 жилээр сунгасан. Түүнд "Тэсрэх бөмбөг тавьсан ба Хятадаас салан тусгаарлахыг уриалсан" гэсэн ял тохожээ.

2004 оны 3 дугаар сард нийтэлсэн "Түвдийн нэгэн санваартныг шүүн таслах үйл ажиллагаа"-ны тухай илтгэлд тус эрхийг тэмдэглэсэн байна.

Энэ хэрэг үндэстнийхээ соёл уламжлалаа хадгалж үлдэхийн төлөө тэмцэж байгаа түвд үндэстнүүдийн анхаарлын төвд байдаг. Данзадрелтэй холбоотой хэсэг хүмүүс одоо хүртэл шоронд хоригдож байна. Тэдгээрийн ихэнх нь олон улсын байгууллагад тус дарангуйллын үйл ажиллагаанаас мэдээлэхийг оролдсон шалтгаанаар хоригдсон.

Шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөний талаар:

Хэдийгээр шашин шүтэх явдал зөвшөөрөгддөг ч, Хятадын эрх баригчдын онолоор шашин шүтлэг бол нэгэн төрлийн итгэл үнэмшилгүй систем болон нийгмийн байгууллагад тооцогддог ба эцсийн дүнд мөхөж үгүй болно гэж үзэж байна.

Үүнээс өмнө Хятадын Засгийн газар шашин шүтлэгийг хатуу хяналтанд авах шаардлагатай гэж үзэж байжээ. Учир нь шашин шүтлэг ард түмний засаг төрд итгэх үзлийг урвуулан булаах чадвартай улс төрийн хүч эсвэл байгууллага болон хүчирхэгжигчээс урьдчилан сэргийлэхэд оршиж байдаг.

Хятадын төр засгийн бодлого шашны номлогчдыг өөрсдөөсөө хөндийрүүлэх ба тэднийг далд үйл ажиллагаа явуулахад хүргэхээс зайлсхийж, тэдний хүч хөдөлмөрийг коммунист намаас төлөвлөсөн улс орны хөгжилд зориулахад чиглэж байна.

Хятадын төр засгийн эрх баригчид багц хууль тогтоомжуудаар шашин шүтлэг ба шашны үйл ажиллагааны хөгжлийг хязгаарласан байдаг. Хуулийн дагуу эрх авахын тулд шашны байгууллагууд холбогдох төр засгийн байгууллагуудад заавал бүртгүүлж, тэдний хатуу хяналтанд ордог байна.

Буддын шашин, Даосизм, Мусульман шашин, Католик шашин ба Протестант гэсэн 5 шашныг төр засгийн зүгээс хүлээн зөвшөөрдөг.

Бусад шашин шүтлэг нь мөн л хязгаарлагдмал ажээ. Бүртгүүлж эрх авсны дараа ч шашны номлогчид, шашны цуглаан, санхүүжилт ба хэвлэл нийтлэл нь бүгд хяналт шаглалт ба шилэлт сонголтонд ордог. Гэвч бүртгэлд ороогүй, хууль бус шашин шүтлэгийн зарим үйл ажиллагаа Хятадад асар хурдацтай хөгжиж байна.

Олон улсын хамтын ажиллагааны оролцоонд гарч буй зөрчил

Хятад Улсын бусад улс орон ба хүний эрхийн олон улсын байгууллага хоорондын хамтын ажиллагаа улам өргөжин тэлж байгаагийн зэрэгцээ үр дүн муутай тал бас байна.

Сүүлийн 10 жил хэлэлцсэний дараа, Хятад улс НҮБ-

ын эрүүгийн ажиллалтыг өөрийн орондоо айлчлахыг урьсан ба хугацааг 2004 оны 6 дугаар сард гэж урьдчилан тогтоосон боловч Хятадын Засгийн газар энэ хугацаанаас 2 долоо хоногийн өмнө тодорхой хугацаагүйгээр уг айлчлалыг хойшлуулсан. Энэхүү айлчлалын нөхцөл нь урьдчилан мэдэгдэхгүйгээр шоронд очиж байдалтай танилцах, хэрэгтнүүдтэй ганцаарчлан уулзах тухай бөгөөд үүнийг Хятадын тал хүлээн зөвшөөрөхгүй байсаар ирсэн юм.

НҮБ-ээс хорих газрын асуудлаар хяналт тавьж илтгэх ажлын хэсэг 2004 оны 9 дүгээр сард Хятадад айлчилсан юм.

Энэхүү ажлын хэсэг Хятад Улсын хууль тогтоомжийг олон улсын хүний эрхийн загварт нийцэж байна гэж үзсэн.

Хэдийгээр ажлын хэсэг анх 1997 онд Хятадад айлчилж байсантай энэ удаагийн ажиллагааг харьцуулахыг хичээсэн ч Хятадын талаас ажлын хэсгийн Түвд дэх нэгдүгээр шоронгийн аж байдалтай танилцах айлчлалын хугацааг багасгаж, 1997 оны айлчлалын үед хүнд шархадсан байсан хэрэгтэнтэй уулзах ажлын хэсгийн шаардлагыг хүлээж аваагүй байна.

Хятад Улс одоогийн байдлаар хүний эрхийн 21 конвенцэд нэгдэн орсон бөгөөд "Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт" д мөн нэгдэн орохоор судалж байна².

Гэвч "Эдийн засаг, нийгэм соёлын эрхийн тухай олон улсын пакт", "Эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэрэгцүй, хүлээж бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцаж шийтгэхийн эсрэг конвенц" болон "Хүүхдийн эрхийн тухай конвенц" -ийн хэрэгжилтэд зөрчил оршоор.

БНХАУ Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Дүрвэгсдийн эрх зүйн байдлын тухай 1951 оны конвенц болон Дүрвэгсдийн эрх зүйн байдлын тухай 1967 оны зөвлөмжид нэгдэн орсон хэдий ч тэдгээрийн дагуу хүлээсэн үүргээ биелүүлэхгүй байна гэж шүүмжлэгддэг.

¹ Хятадын тойм, Бээжин, 2002

² БНХАУ-ын ГХЯ-ны веб хуудас: <http://www.fmprc.gov.cn/chn/wjb/zjjg/tyfls/wjzdytfigz/zgyjqrqf/t94508.html>

БНАСАУ-аас дүрвэгсдийг өөрийн улсын аюулгүй байдал, тухайлбал, гэмт хэрэгтэй тэмцэх нэрийдлээр хүлээн авахгүй байгаа, түүнчлэн өөрийн улсын улс төрийн бодлогоос шалтгаалан БНАСАУ-д хүний эрхийг хамгаалахгүй байгаа байдлыг өөгшүүлэн, тойруу замаар дэмжиж байна хэмээн гадаадын ажиглагчид үзсээр байна.

Дүгнэлт

Хятад орны түүхэн хөгжлийн гол хөдөлгөгч хүчин зүйл байсаар ирсэн эдийн засгийн хөгжлийн хурдац сүүлийн арваад жилийн турш жилд 10 хувиас давж, энэ зууны эхний хагаст эдийн засгийн үнэмлэхүй хэмжээгээрээ дэлхийн хамгийн том гүрэн болох нь гарцаагүй байна.

Үүнийг дагаад иргэдийн соёл боловсрол, хөрөнгө чинээ нэмэгдэж аж амьдрал дээшлэх тусам улс төрийн ардчилал, хүний эрх, эрх чөлөөт байдал шаардагдах нь зайлшгүй бөгөөд эдийн засгийн үрсэнгүй хөгжлийн амжилтыг дагаад тус улсад **нийгэм, эдийн засаа, соёлын эрхийн хүрээнд** ихээхэн ололт гарч байгаа гэдэгтэй маргах аргагүй юм.

Хятадын хүний эрхийн хөгжил бусад салбаруудын хөгжил дэвшлийн нэгэн адил хурдацтай хөгжиж байна гэж үзэхийн зэрэгцээ дэвшилтэй талууд нь зөрчиж буй дутагдалтай талуудаасаа илүү өндөр үзүүлэлттэй гэж онцолмоор байна.

Гэвч Хятадын хүний эрхийн байгууллагуудын үйл ажиллагааны тайлангуудад хүний эрхийн хүрээнд дэх дутагдалтай бөгөөд шийдвэрлэгдээгүй, зөрчилтэй байгаа талуудыг дурьдалгүй өнгөрөөдөг байдал ажиглагдав.

Хятад Улс хүний эрхийн талаар үйл ажиллагаа явуулдаг төрийн ба төрийн бус байгууллага, түүнчлэн эрдэм шинжилгээний байгууллага гэсэн бүтцийн ангилалтайгаар хүний эрхийг ханган баталгаажуулах цогц системийг бүрдүүлсэн харагдах боловч, эдгээр байгууллагуудын үйл ажиллагааны

хүрээ, хязгаарлагдмал эрх үүрэг нь төр засгийн удирдлага, хараа хяналтаас шууд хамааралтай байгааг илтгэж, хүний эрхийг ханган, баталгаажуулахад оролцох үндсэн үүрэг, нөлөөллөө хэрэгжүүлж чадахгүйд хүргэж байгаа нь мэдээж юм.

Хятад Улс хүний эрхийн талаар засгийн хяналтаас ангид, бие даан үйл ажиллагаа явуулах байгууллага байгуулахыг хориглодог ба олон улсын хүний эрхийн байгууллага Хятадад орохыг бас зөвшөөрдөггүй билээ. Энэ нь Хятад хүний эрхийн олон асуудлуудаа дангаар хянан зохицуулж байх зорилгыг агуулж байна гэж судлаачид үзэж байна.

Хятадад хүний эрхийг зөрчиж байгаа талаархи судалгаанд хамрагдсан мэдээлүүдийг нэгтгэн үзэхэд:

Хүний салшгүй эрхийн тухай хүний амь насыг үндэслэлгүйгээр болон хууль бусаар хөнөөх, эрүүдэн шүүх болон бусад хэлбэрээр хэргийг, хүнлэг бусаар буюу хүний нэр төрийг доромжлон харьцах, эсхүл шийтгэх, дураараа баривчлах, хорих, эсхүл цөлөх, шударга, нээлттэй шүүх хуралдааныг үгүйсгэх, хувийн нууц, гэр бүл, орон байр, эсхүл захидал харицлаанд хөндлөнгөөс оролцдог.

Иргэний эрх чөлөөний тухай үг хэлэх, хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөө, тайван жагсаал цуглаан хийх, эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө, шашин шүтэх, эс шүтэх эрх чөлөөний хувьд зөрчил илэрч байна.

Эдгээр зөрчлүүд нь нийгмийн бүх хүрээ, нийт иргэдийг хамарч илрээгүй бөгөөд тодорхой бүс нутаг /Хонконг, Түвд, Шинжаан-Уйгар гэх мэт/, зарим онцлог хүрээнд, зөвхөн улс төрийн ашиг сонирхлоос урган гарч байгаа нь тодорхой харагдаж байна. Хятадын төдийгүй дэлхийн бусад орны жишээн дээр харахад хүний эрхийг улс төрийн ашиг сонирхлын үүднээс зөрчих явдал түгээмэл байдаг.

2004 оноос БНАХУ-ын олон улсын төвшинд үзүүлэх нөлөө нь улам гүнзгийрч байна. НҮБ-ын Хүний эрхийн Хорооны 2004 оны ээлжит хуралдаанд Хятадын тал санал дэвшүүлснээр Хятадын хүний эрхийн хөгжлийн түүхэн замналаа хэлэлцэх ажиллагаанд саад болж чадсан.

Энэхүү асуудлыг хэлэлцэхийг чармайн дэмжиж буй АНУ-ын ашиг сонирхлыг дарах үүднээс Хятад Улс АНУ-тай хийх хүний эрхийн талаархи хэлэлцээрээ 2004 онд дахин тасалдуулсан юм. Өнгөрсөн оны 10.11 дүгээр сард болсон Бээжингийн хэлэлцээрт хоёр улс тогтмол явуулдаг хүний эрхийн талаархи хэлэлцээрээ дахин сэргээхийг зөвшөөрсөн байна.

Хятад Улсад хүний эрхийг хангахад шаардлагатай загвар гарган өгч, тэрхүү загварыг бүрдүүлэх хугацааг нарийн тодорхойлж, гүйцэтгэх явцыг нийтэд тодорхой байлгах баталгаажуулах хэрэгтэй гэж Хятадын хоёр талын хэлэлцээрийн хамтрагчдад уриалдаг АНУ тэргүүтэй орнууд Хятад Улсад хүний эрхийн асуудлаар дарамт учруулж, тус улсын хүний эрхийн нөхцөл байдалд хандах дэлхий нийтийн хандлагыг төвөгдүүлэх явдал гарсаар байна.

Энэхүү байдалд Хятад Улсын хүний эрхийн талаар баримтлах байр суурийг дүгнэн үзээд дэлхий дээрх олон орны түүх, соёл, эрд түмний ёс заншил, зан суртахуун, тухайн орны хөгжлийн түүхэн замнал, одоогийн хүрсэн төвшин зэрэг маш олон, нарийн хүчин зүйлүүд өөр өөрийн онцлогтой байсаар атал тухайн орны хүний эрхийн хөгжлийг нэгэн хэв загварт багтаан оруулахыг улайран чармайх, өөр бусад улс орныг харьцуулан үнэлж дүгнэх, түүнийгээ үндэслэн түрүү барьж тухайн улсын дотоод үйл хэрэгт хөндлөнгөөс оролцох нь нэн тохиромжгүй гэсэн байр суурийг баримталж байна.

Энэ байр сууриа нотлох үүднээс Хятадын хүний эрхийн асуудал, түүний бодлого зохицуулалтанд нөлөөлэх хүчин зүйлүүдийн хамгийн гол голцоо болдог Хятадын хүн ам зүйн

¹ Тоо баримтыг <http://www.china.org.cn/chinese/zhuanti/252050.html> - эсэ авсан болно.

асуудлыг нягталж үзлээ. Дүгнэж хэлбэл¹:

- Хүн амын тоо их төдийгүй их залуужсан, түүний зэрэгцээ дундаж наслалт урт болж 3 сая 800 гаруй мянган хүн 100-гаас дээш настай, эмэгтэйчүүдийн дундаж наслалт 74, эрэгтэйчүүдийнх 72 гэсэн өвөрмөц бүтэцтэй учир хүний эрхийн асуудалд болгоомжтой хандах аргагүй байдалд хүргэдэг. Өөрөөр хэлбэл олон тооны их залуу ба олон тооны настай хүмүүсийг удирдан залах асуудал хурцаар хөндөгдөн гарч ирнэ.

- Хүн ардын соёлын төвшин харьцангуй доогуур, түүнд нийт хүн амын 79.0 хувийг орон нутгийн хүн ам эзэлдэг үзүүлэлтээр дэлхийн дунджаас 26 хувийг давж байгаа байдал их нөлөөлдгийг анзаарах хэрэгтэй байх. Иймээс боловсрол нимгэн хүн амын тоо асар их байхын хэрээр нийгэмд эмх замбараагүй байдал үүсэх нь хялбар бөгөөд үүссэн тохиолдолд тун аюултай.

- 56 үндэстнээс бүрддэг ба хүн ам нь газар нутгаар жигд бус тархан суусан байдал бас онцгой нөлөөтэйн зэрэгцээ тэдгээр үндэстнүүдийн заримаас "хүний хүү хүрэн бөөртэй"-н жишээ тод илэрдэг.

Тэд хөгжиж дэвшихийн хэрээр, эрх, эрх чөлөөгөөр хангагдах тусам нийгэмд эмх дэглэмгүй байдал, түүгээр зогсохгүй улс орноос салан тусгаарлах зорилго агуулж, цаашилбал дэлхийн энхийн асуудалд онц хор учруулахаар өнгө аяс цухуйлгадаг. Өөрөөр хэлбэл, эзэнт гүрэн оршин тогтнолын суурь үндэс болсон олон үндэстний нэгдэл, түүнийг хэвээр хадгалж байх бодлого дэглэм шууд хөндөгдөнө.

- Хятадын хүн амын өсөлт Төлөвлөгөөт төрөлт-ийн бодлоготой холбоотой бөгөөд жилийн дундаж өсөлт 2.2-1.7 хувь болж буурчээ.

Гэтэл энэхүү бодит байдалд хөнгөн гоомой хандагчид. Хятадын хүний эрхийн асуудлыг гуйвуулагчид Төлөвлөгөөт төрөлт-ийн бодлогыг хүний эрхийг зөрчиж байгаа тод томруун жишээ гэж үздэг ба ийнхүү "Төлөвлөгөөт төрөлт"-ийг үгүйсгэх аваас ирээдүйд Хятад төдийгүй дэлхий нийтэд Хятадын хүн амын их өсөлт ямар үр нөлөөтэй, ямар үр дагаварт хүргэж болохыг санаатайгаар үл мэдэгч, үл тооцоологчийн царай гаргаж байгаа хэрэг билээ.

Хятадын хүн ам зүйн бодлогын 3 үндсэн зорилт болох Хүн амын тоог хязгаарлах төлөвлөгөөт төрөлт-ийн бодлого, Боловсролын төвшинг өндөржүүлэх, мэдлэг эзэмшүүлэх, эрүүлжүүлэх чанар-ын бодлого, Хүн амын аж амьдралын төвшинг дээшлүүлэх эдийн засаг-ийн бодлого нь дээрх байдлуудыг нарийн харгалдсан бөгөөд хүний эрхийг хангахад бодитой нөлөө үзүүлж чадах, хятадын онцлогтой уян хатан зохицуулалтыг бий болгон хэрэгжиж байна. Ийнхүү байдлыг танадахад чөлөөт зах зээлийн эдийн засагтай, социализмын өвөрмөц тогтолцоо бүхий Хятад Улсад хүний эрхийн хөгжилд үсрэнгүй өөрчлөлт гарахгүй ч тус улсын асар хурдацтай хөгжлийн их замналд хүний эрх, эрх чөлөө орхигдолгүй дагалдах нь мэдээж юм. Мөн түүнчлэн тэрбум гаруй хүнтэй, түүх соёл, төрт ёсны өвөрмөц уламжлал өнөд оршсон энэ их гүрний хүний эрхийн асуудал ярьвтай бөгөөд гаднын ямар нэгэн шахалт, нөлөөллөөр шууд шийдвэрлэж болохгүй асуудал гэдэг тодорхой билээ.

¹ Тоо баримтыг <http://www.china.krg.cn/chinese/zhuanli/252050.html>-ээс авсан болно

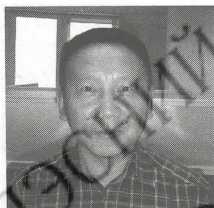
ОХУ-ын хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудал

Төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгийн тогтолцоог өөрчлөн нийгмийн чиг баримжаат зах зээлийн эдийн засгийг хэвшүүлэх зорилтыг өмнөө тавьсан бусад социалист гэгдэж байсан улс орны нэгэн адилаар Оросын Холбооны Улс иргэний хийгээд эдийн засгийн эрх зүйн гүнзгий өөрчлөлтүүдийг хэрэгжүүлсээр байна.

1998 оноос өмнөх ОХУ-ын хууль тогтоомжид хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай тусгайлан хууль байгаагүй бөгөөд арилжаа, бизнес эрхлэх эрх зүйн орчин бий болгох зорилгоор ЗСБНХУ-ын Сайд нарын Зөвлөлийн 1990 оны 6 дугаар сарын 19-ний өдрийн 590 дүгээр тогтоолоор "Хувьцаат болон хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай" журам батлагдсан юм.

Дээрх журмаар анх удаа хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүд, түүний эрх зүйн зохицуулалтыг хууль тогтоомжийн хүрээнд тодорхойлохын зэрэгцээ хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн эрх зүйн зохицуулалтад хамаарах тусгайлан зүйл, заалтыг 1994 онд шинээр батлагдсан ОХУ-ын Иргэний хуульд¹ оруулсан байна.

Хэдийгээр хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн эрх зүйн зохицуулалт ОХУ-ын хууль тогтоомжоор хүлээн зөвшөөрөгдсөн боловч цаашид эдийн засгийн хууль тогтоомжийн шинэтгэлийг гүнзгийрүүлэх, нийгэмлэгүүдийн эрх зүйн зохицуулалтыг зах зээлийн

ХЗУТ-ийн Сургалтын төвийн багш, магистр Т.Жаргалсайхан

эдийн засгийн харилцаанд нийцүүлэх үүднээс 1998 онд хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуулийг батлан гаргасан билээ.

1998 оны 3 дугаар сарын 1-ний өдөр хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлсэн хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуулиар бизнес эрхлэх эрх зүйн зохион байгуулалтын нэгэн шинэ төрөл болох түүний эрх зүйн зохицуулалтыг хуульчилсан бөгөөд эх газрын эрх зүйн тогтолцоотой орнуудын адил Оросын Холбооны Улс нь хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай тусгайлан хуультай болсон явдал юм.

Иймд хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэг, түүний эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудлыг авч үзэх болно.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуулийн бүтэц

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хууль (цаашид "ХХНХ" гэх) нь зургаан бие даасан бүлэгт хуваагдаж, 59 зүйл бүхий дараахь агуулга, бүтэцтэй байна. Үүнд:

- (1) Нийтлэг үндэслэл
- (2) Нийгэмлэг байгуулах
- (3) Нийгэмлэгийн дүрмийн сан², түүний эд хөрөнгө
- (4) Удирдлага, зохион байгуулалт
- (5) Нийгэмлэгийг өөрчлөн байгуулах, татан буулгах
- (6) Хууль хүчин төгөлдөр болох

Компанийн эрх зүйн судлаачдын үзэж байгаагаар хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хууль нь ХБНГУ-ын хязгаарлагдмал хариуцлагатай компанийн тухай хуулийн үзэл баримтлал, хууль зүйн загварыг хуулбарлан авсан гэж үздэг боловч зарим шинэлэг эрх зүйн зохицуулалт бий болгосон тухай тэмдэглэсэн байна.

Нийгэмлэг байгуулах эрх зүйн баримт бичиг

ОХУ-ын Иргэний хууль болон хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд нийгэмлэгийг хоёр ба түүнээс дээш оролцогчид байгуулах нөхцөлд үүсгэн байгуулах гэрээ, дүрэм нь нийгэмлэгийг үүсгэн байгуулах үндсэн эрх зүйн баримт бичиг гэж заасан байна (ИХ-ийн 89 дүгээр зүйл, ХХНХ-ийн 12 дугаар зүйл).

¹ ОХУ-ын Иргэний хууль (1994 он), 87-95 дугаар зүйл

² Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хууль, 1998 он, 14 дүгээр зүйл

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуулийн зохицуулалтаас үзэхэд нийгэмлэг нь нэг гишүүнтэй байж болох бөгөөд ийм нөхцөлд нийгэмлэг нь зөвхөн дүрэмтэй байх бөгөөд үүсгэн байгуулагч нь нийгэмлэг байгуулах шийдвэрээ өөрөө гаргах замаар нийгэмлэг байгуулахаар заасан (ИХ-ийн 88 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг, ХХНХ-ийн 7 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг) байна.

Дээрх хуульд зааснаар хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн дүрэм бол нийгэмлэгийн үйл ажиллагааг зохицуулах үндсэн эрх зүйн баримт бичиг бөгөөд дүрэмд дараахь зүйлийг заавал тусгасан байхаар заасан байна¹.

Шинээр батлагдсан дээрх хуульд нийгэмлэг үүсгэн байгуулагчид үүсгэн байгуулах гэрээгээр нийгэмлэг байгуулах, хамтран ажиллах журмыг тодорхойлсон байна.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэг үүсгэн байгуулах гэрээнд үүсгэн байгуулагчийн (оролцогч) бүрэлдэхүүн, дүрмийн сангийн хэмжээ, үүсгэн байгуулах бүрийн (оролцогч) эзэмших ногдол хувь, түүний хэмжээ, нийгэмлэг байгуулахад дүрмийн санг бүрдүүлэх журам, үүсгэн байгуулагчаас (оролцогч) дүрмийн

санд хөрөнгө оруулалт хийхээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүйгээс хүлээх хариуцлага, нийгэмлэгээс ашиг хуваарилах, оролцогч нийгэмлэгээс гарах журам, менежментийн бүтэц зэрэг зүйлийг тусгасан байхаар ХХНХ-ийн 12 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан байна.

ОХУ-ын хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн хуулийн агуулга, зохицуулалтаас үзэхэд хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэг үүсгэн байгуулахад тавигдах шаардлага бол үүсгэн байгуулах гэрээ болон дүрэмтэй байх явдал гэж үздэг (ИХ-ийн 89 дүгээр зүйл, ХХНХ-ийн 11 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг) боловч хэрвээ нийгэмлэгийн үүсгэн байгуулах гэрээ болон дүрмийн зүйл, заалт нь хуульд нийцэхгүй байгаа нөхцөлд гуравдагч этгээд, нийгэмлэгийн оролцогчдын өмнө нийгэмлэгийн дүрмийн заалтууд давуу хүчин төгөлдөр үйлчлэхээр дээрх хуулийн 12 дугаар зүйлийн 5 хэсэгт заасан байна.

Нийгэмлэгийн менежментийн бүтэц

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд нийгэмлэг нь хоёр буюу гурав шатлалтай менежментийн бүтэцтэй байхаар заасан бөгөөд

нийгэмлэгийн удирдах байгууллагад Бүх Гишүүдийн Хурал, Захирлуудын Зөвлөл (өөрөөр Хяналтын Зөвлөл гэж нэрлэдэг) болон нийгэмлэгийн гүйцэтгэх удирдах байгууллагатай байхын зэрэгцээ гүйцэтгэх удирдах байгууллага нь гүйцэтгэх захирал болон хамтын удирдлагатай байхаар заасан байна. Харин нийгэмлэгийн гүйцэтгэх удирдах байгууллагын удирдлагыг хувь хүн хэрэгжүүлэхээр хуульд заасан байна.

Хэрвээ хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэг нь 15-аас дээш оролцогчтой байвал нийгэмлэгийн санхүүгийн үйл ажиллагаанд хяналт тавих зорилгоор аудитор буюу хянан шалгагч зайлшгүй томилон ажиллуулах бөгөөд нийгэмлэгийн дүрэмд заасан бол Бүх Гишүүдийн Хурал нь дээрх чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд аудиторыг томилохыг заасан байна (ХХНХ-ийн хуулийн 32 дугаар зүйл).

ХХНХ-д зааснаар Бүх Гишүүдийн Хурал бол нийгэмлэгийн эрх барих дээд байгууллага байх бөгөөд хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн менежмент болон үйл ажиллагаатай холбогдсон үндсэн асуудлыг бүх гишүүдийн хурлын бүрэн эрхэд хамааруулсан байна².

Нийгэмлэгийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол Бүх Гишүүдийн Хурлаас гаргасан ихэнхи шийдвэр нь бүх гишүүдийн саналын олонхиор батлах бөгөөд зарим асуудлыг гишүүдийн гуравны хоёр буюу нийгэмлэгийн оролцогчдын саналын дийлэнх олонхиор шийдвэр гаргахаар заасан байна.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн бүх гишүүдийн хуралд саналын эрхтэй оролцож байгаа гишүүдийн саналын дийлэнхи олонхиор дараахь асуудлыг шийдвэрлэнэ:

1/ нийгэмлэгийн дүрмийн сангийн хэмжээг өөрчлөх, түүнтэй холбоотой бусад асуудал, нийгэмлэгийн дүрэм, үүсгэн байгуулах гэрээнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах,

2/ нийгэмлэгийн өмчлөлд байгаа ногдол хувийг худалдах,

3/ нэг ба түүнээс дээш нийгэмлэгийн гишүүнд олгосон нэмэгдэл эрх, үүрэг

¹ Нийгэмлэгийн дүрэмд дараахь зүйлийг тусгана: 1) нийгэмлэгийн бүрэн болон товчилсон оноосон нэр, 2) оршин байгаа газрын хаяг, 3) нийгэмлэгийн удирдах байгууллага, түүний бүрэн эрх, бүрэлдэхүүн, тухайлбал, нийгэмлэгийн эрх барих дээд байгууллага болох бүх гишүүдийн хурлаас гарах шийдвэрийн хүчин төгөлдөр болох журам, бүх гишүүдийн хурлын бүрэн эрхийн асуудал, 4) бүх гишүүдийн хуралд хамаарах асуудлаар саналын эрхтэй оролцогчдын саналын олонхиор буюу дийлэнх олонхиор шийдвэрлэх асуудал, 5) нийгэмлэгийн дүрмийн сангийн хэмжээ, оролцогчдын ногдол хувь, түүний эзэмшиж байгаа хувь, нэрлэсэн үнэ, 6) оролцогчдын эрх, үүрэг, хариуцлага, 7) нийгэмлэгээс оролцогч гарсан тохиолдолд үүсэх үр дагавар, 8) дүрмийн санд эзэмшиж байгаа ногдол хувийг өөр этгээд шилжүүлэх журам, 9) нийгэмлэгийн баримт бичгийг хадгалах, гишүүдэд мэдээлэх журам, 10) бусад заалт (ХХН-ийн хуулийн 12 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг).

² Нийгэмлэгийн дүрэмд дараахь зүйлийг тусгана: 1) нийгэмлэгийн бүрэн болон товчилсон оноосон нэр, 2) оршин байгаа газрын хаяг, 3) нийгэмлэгийн удирдах байгууллага, түүний бүрэн эрх, бүрэлдэхүүн, тухайлбал, нийгэмлэгийн эрх барих дээд байгууллага болох бүх гишүүдийн хурлаас гарах шийдвэрийн хүчин төгөлдөр болох журам, бүх гишүүдийн хурлын бүрэн эрхийн асуудал, 4) бүх гишүүдийн хуралд хамаарах асуудлаар саналын эрхтэй оролцогчдын саналын олонхиор буюу дийлэнх олонхиор шийдвэрлэх асуудал, 5) нийгэмлэгийн дүрмийн сангийн хэмжээ, оролцогчдын ногдол хувь, түүний эзэмшиж байгаа хувь, нэрлэсэн үнэ, 6) оролцогчдын эрх, үүрэг, хариуцлага, 7) нийгэмлэгээс оролцогч гарсан тохиолдолд үүсэх үр дагавар, 8) дүрмийн санд эзэмшиж байгаа ногдол хувийг өөр этгээд шилжүүлэх журам, 9) нийгэмлэгийн баримт бичгийг хадгалах, гишүүдэд мэдээлэх журам, 10) бусад заалт (ХХН-ийн хуулийн 12 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэг).

хариуцлага хүлээлгэх, эрхийг хязгаарлах, цуцлах, дуусгавар болгох, 4/ оролцогчийн нийгэмлэгт оруулсан хөрөнгө нь дүрмийн санд тусгагдаагүй нөхцөл, 5/ нийгэмлэгийг өөрчлөн байгуулах, татан буулгах.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд зааснаар Бүх Гишүүдийн Хурал нь хэлэлцэн шийдвэрлэх асуудлыг нийт саналын эрхтэй оролцогч байгаа гишүүдийн дийлэнх олонхоор баталсан шийдвэр хүчин төгөлдөр гэж үзнэ. Энэхүү хурлын шийдвэр хүчин төгөлдөр болох журам нь цөөнх гишүүдийн эрх ашгийг хамгаалахад чухал эрх зүйн зохицуулалт юм.

Хуульд нийгэмлэгийн гишүүний санал өгөх эрх нь түүний дүрмийн санд эзэмшиж байгаа ногдол хувтэй хувь тэнцүүлэн санал өгөх эрхтэй байхаар заасан байна.

Үүний зэрэгцээ хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн удирдах байгууллага болох Захирлуудын Зөвлөлийн гишүүд, гүйцэтгэх удирдах байгууллага, хяналтын зөвлөлийн гишүүдийг кумулятив аргаар сонгох журмыг нийгэмлэгийн дүрмээр зохицуулахаар тусгасан байна (ХХНХ-ийн 37 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг).

Дээрхээс дүгнэлт хийж үзэхэд хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд нийгэмлэгийн менежментийн бүтцийг уян хатан зохион байгуулах зорилгоор нийгэмлэгийн удирдах байгууллага болох Захирлуудын Зөвлөл нь нийгэмлэгийн бизнесийн үйл ажиллагааг удирдах болон гүйцэтгэх удирдлагын үйл ажиллагааг чиглүүлэх чиг үүрэгтэй ажиллахаар заасан бөгөөд хэрвээ нийгэмлэгийн дүрмэд заасан бол нийгэмлэгийн гүйцэтгэх удирдах байгууллагын эрх бүхий албан тушаалтныг томилох болон бүрэн эрхийг дуусгавар болгох, Бүх Гишүүдийн Хурлыг зарлан хуралдуулах зэрэг чиг үүрэгтэй байна.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай

хуульд нийгэмлэг нь Захиралуудын Зөвлөлтэй байхаар заасан бол Захирлуудын Зөвлөл нь дараахь асуудлыг бүрэн эрхийнхээ хүрээнд шийдвэрлэнэ. Үүнд:

(1) Сонирхлын зөрчил бүхий этгээдтэй хийх хэлцэл буюу нийгэмлэгийн удирдах байгууллага болон гүйцэтгэх байгууллагын гишүүд, нийгэмлэгийн зарим оролцогчдын хооронд байгуулах сонирхлын зөрчилтэй этгээдтэй хийх хэлцлийг зөвшөөрөх,

(2) Их хэмжээний хэлцэлд нийгэмлэгийн балансын активын нийт дүнгийн 25 хувиас дээш зах зээлийн үнэтэй эд хөрөнгө, эд хөрөнгийн эрхийг худалдах, худалдан авах болон нийгэмлэгийн оролцогчдын эзэмшиж байгаа ногдол хувийг худалдах, нийгэмлэгийн өдөр тутмын үндсэн үйл ажиллагаатай холбогдсон хэлцэлд хамаарахгүй зэрэг их хэмжээний хэлцэл хийх зөвшөөрөл олгох шийдвэрийг бүрэн эрхийн хүрээнд гаргах.

Нийгэмлэгийн удирдах байгууллага болох Захирлуудын Зөвлөлөөс их хэмжээний хэлцэл хийх холбоотой асуудлаар хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд нийгэмлэгийн балансын активын нийт дүнгийн 50 хувиас дээш эд хөрөнгийг худалдах, худалдан авахад дээрх хуульд Бүх Гишүүдийн Хурлаар батлах тухай заасан байна.

ХХНХ-ийн эрх зүйн зохицуулалтаас үзэхэд нийгэмлэгийн менежментийн бүтцийг уян хатан байдлаар зохицуулсан хэдий боловч Захирлуудын Зөвлөлийн гишүүд болон гүйцэтгэх удирдах байгууллагын гишүүд санал өгөх эрхээ бусдад шилжүүлэхгүй хуулиар хориглосон байна (ХХНХ-ийн 32 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг).

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд зааснаар гүйцэтгэх удирдлагыг хувь хүн хэрэгжүүлэх бөгөөд тэрээр нийгэмлэгийн өдөр тутмын үйл ажиллагааг зохион байгуулахаар дээрх хуулийн 40 дүгээр зүйлд заасан байна.

Дурдсан зүйлд нэмж хэлэхэд, хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн дүрмэд заасан бол нийгэмлэгийн оролцогч биш этгээдээр (хөлсний хүн) гүйцэтгэх удирдлагыг тэрээний үндсэн дээр шилжүүлж болохоор хуульд заасан байна.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд гүйцэтгэх удирдлага болон Захирлуудын Зөвлөл нь нийгэмлэгийн ашиг сонирхлын төлөө үнэнч шударгаар ажиллах ёстой. Хэрвээ тэд өөрийн хууль бус үйл ажиллагааны улмаас нийгэмлэгт учирсан хохирлыг оролцогчдын болон нийгэмлэгийн өмнө хариуцлага хүлээхээр заасан байна.

ХХНХ-уульд нийгэмлэгийн менежментийн бүтцийг үүсгэн байгуулагчид чөлөөтэй өөрчлөх боломжтой байх төдийгүй нийгэмлэгийн оролцогчид ногдол ашгийг оновчтой хуваарилах нөхцлийг бүрдүүлсэн байна.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэг нь нийгэмлэгийн оролцогчид ногдол ашгийг улирал, хагас жил, жилээр хуваарилах ерөнхий журмыг тогтоосон байна. Дээрх журмын дагуу нийгэмлэгийн оролцогчид нийгэмлэгийн дүрмийн санд эзэмшиж байгаа ногдол хувийн хэмжээнд хувь тэнцүүлэн ногдол ашиг хүртэхээр заасан байна. Харин хуульд өөр зарчмаар ногдол ашиг хуваарилахаар заасан бол уг асуудлыг Бүх Гишүүдийн Хурлаар нийгэмлэгийн гишүүдийн 100 хувийн саналаар баталсан байх ёстой.

Ногдол хувь шилжүүлэх, нийгэмлэгээс оролцогч гарах, хасагдах журам

Нийгэмлэгийн гишүүн өөрийн эзэмшиж байгаа ногдол хувийг шилжүүлэх, гишүүн нийгэмлэгээс гарах, хасагдах нөхцөлд түүний эзэмшиж байгаа ногдол хувийг шилжүүлэх эрх зүйн зохицуулалтын зарим асуудлыг хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд дэлгэрэнгүй байдлаар тусгасан байна.

Хувьцаат нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд хувьцаа эзэмшигч өөрийн эзэмшиж байгаа хувьцаагаа чөлөөтэй захиран зарцуулан эрхтэй байхад хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн дүрэм болон хуульд нийгэмлэгийн оролцогчид өөрийн эзэмшиж байгаа ногдол хувийг шилжүүлэхэд хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу өмчлөх эрхээ шилжүүлэхээр заасан байн¹.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд заасан журмын дагуу нийгэмлэгийн гишүүн өөрийн эзэмшиж байгаа ногдол хувийг бусад оролцогчдын зөвшөөрөлтэй худалдах болон шилжүүлэхээр заасан байна (ХХНХ-ийн 21 дүгээр зүйлийн 5 дэх хэсэг).

Мөн хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн дүрэм болон хуульд нийгэмлэгийн бусад оролцогчид ногдол хувийг худалдан авахаас татгалзсан буюу ногдол хувийг бусад шилжүүлэхээр зөвшөөрсөн нөхцөлд нийгэмлэгийн оролцогчдын шаардлагаар тухайн оролцогчийн ногдол хувийг нийгэмлэг худалдан авахаар заасан байна. Үүний сацуу нийгэмлэг нь хасагдаж байгаа оролцогчийн ногдол хувийг худалдан авч болохоор хуульд тусгагдсан байна.

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэг нь оролцогчоос худалдаж авсан ногдол хувийг нэг жилийн дотор худалдаж авсан ногдол хувийг нийгэмлэгийн гишүүдийн дунд хуваарилах, гуравдагч этгээдэд шилжүүлэх буюу дүрмийн сангийн хэмжээг багасгах бөгөөд нийгэмлэгийн эзэмшиж байгаа ногдол хувь нь бүх Гишүүдийн Хуралд санал өгөх эрхгүй байхаар хуульд заасан байна.

Дээр дурдсан тохиолдолд нийгэмлэг нь оролцогчийн ногдол хувийг худалдаж авсан нөхцөлд нийгэмлэгээс гарсан, хасагдсан оролцогчийн нийгэмлэгт оруулсан, түүний эзэмшиж байсан ногдол хувийн анхны өртгийг мөнгөн

хэлбэрээр буюу талууд тохирч чадавал эд хөрөнгөөр буцаан олгохоор хуульд зохицуулсан байна (ХХНХ-ийн 23, 24 дүгээр зүйл).

Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуульд нийгэмлэгийн гишүүн нь нийгэмлэг болон бусад гишүүдийн зөвшөөрч байгаа эсэхээс үл хамааран нийгэмлэгээс гарах эрхээр хангагдсан байна (ХХНХ-ийн 26 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг).

Үүнийн сацуу нийгэмлэгийн гишүүн нийгэмлэгээс гарах тухай өргөдөл гаргахын зэрэгцээ нийгэмлэгийн дүрмийн санд оруулахаар тохирсон хөрөнгө оруулалтын талаар хүлээсэн үүрэг, хариуцлагыг биелүүлэх үүрэгтэй байна (ХХНХ-ийн 26 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг).

Харин нийгэмлэгээс гарсан гишүүний ногдол хувь нь нийгэмлэгт шилжихээр хуульд заасан бөгөөд хасагдаж байгаа гишүүний ногдол хувийг нийгэмлэгийн нягтлан бодох бүртгэлд бүртгэгдсэн байдлаар гишүүний өргөдөл гаргасан тухайн жилийн тайлан балансад үндэслэн тогтоох талаар хуульд зохицуулсан байна.

Нийгэмлэг нь тухайн жилийн санхүүгийн сүүлийн 6 сарын дотор (нийгэмлэгийн дүрэмд өөрөөр заагаагүй бол) нийгэмлэгээс гарч байгаа гишүүний эзэмшиж байгаа ногдол хувийг барагдуулах үүрэг хүлээхээр хуульд тусгагдсан байна.

Нийгэмлэг болон оролцогчийн хүлээх хариуцлага

ОХУ-ын Иргэний хуулийн агуулга, зохицуулалтаас үзэхэд хуулийн этгээд, оролцогч, хувьцаа эзэмшигч нь ямагт хязгаарлагдмал хариуцлага хүлээнэ гэсэн ерөнхий зарчим үйлчилдэг юм.

Иймд ОХУ-ын Иргэний хуулийн зохицуулалтаас үзэхэд нийгэмлэгийн оролцогч ямар хариуцлага хүлээхийг ерөнхий байдлаар тодорхойлсон байна.

Үүний зэрэгцээ хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хуулийн үзэл баримтлал бол хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн оролцогчид (гишүүд) нийгэмлэгийн хүлээх үүргийг хариуцахгүй бөгөөд оролцогчид оруулсан хөрөнгийн хэмжээ дүрмийн санд тохирсон хөрөнгийн дутуу байгаа эсэхээр хариуцлага хүлээх ёстой гэсэн үндсэн зарчим үйлчлэх болно.

Эцэст дүгнэж хэлэхэд ОХУ-ын хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгийн хуулийн үзэл баримтлал бизнес эрхлэх эрх зүйн зохион байгуулалтын нэгэн төрлийн хувьд ОХУ-д хийгдэж буй эрх зүйн шинэтгэл, ялангуяа эдийн засгийн хууль тогтоомжийн шинэтгэлд 1998 онд батлагдсан хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хууль иргэний эрх зүйн шинжлэх ухаанд чухал байр суурь эзлэх бөгөөд цаашид компанийн эрх зүйн зохицуулалтыг улам боловсронгуй болгоход иргэний болон бизнесийн эрх зүйн салбарын нэгэн томоохон чиглэл болох нь дамжиггүй юм.

¹ Хязгаарлагдмал хариуцлагатай нийгэмлэгүүдийн тухай хууль, 1998 он, 21 дүгээр зүйл

Латин нэр томъёоны тайлбар

"Via Latina ad ius" (эрх зүйд хүрэх Латин зам)- гэж хэлдэг. Учир нь "бүх зам Ромд хүрдэг" гэсэн зүйр үг байж.

Харин Ромд хүрэх олон замын нэг бол Латин хаалгаар дамжих зам бөгөөд энэ зам Ромын алдарт долоон өндөрлөгийн нэг болох Платинруу чиглэх бөгөөд Платины цаана "мөнхийн" хотын амин зүрх болох Ромын форум байдаг аж. Энд бурхадын сүм, хийд байрлаж, эндээс Цицерон, Сенеки гэх зэрэг Ромын агуу сэтгэгчид үгээ хэлж, энд XII самбарт хууль тавигдаж байжээ (үг 12 хуулийг самбарт хууль гэж нэрлэдэг. Зарим судлаачид хүснэгтийн гэж буруу нэрлэх явдал ч бий. Учир нь эдгээр хууль самбарт сийлэгдэн нийтийн өмнө тавигдаж байв. Хожим нь галлуудын түрэмгийллийн үеэд устажээ).

Латин хэл нь хэдий "үхмэл" хэл хэдий ч латин хэлнэг өнөөг хүртэл хууль зүйн, анагаах зэрэг шинжлэх ухаанд хэрэглэгдсээр байдаг. Өнөөгийн хууль зүйн боловсролын хөтөлбөрт Ромын эрх зүйн зэрэгцээ Латин хэлний хичээл багтаж судлагдах нь хэвээр байна.

Хууль зүйн шинжлэх ухааныг латин хэлтэй холбож байдаг зүйл нь энэ шинжлэх ухаан нь латин нэр томъёо, ойлголтууд дээр тулгуурлан үүссэн байх жишээтэй. Тухайлбал, Прокурор, Презумци, Прецедент, Казус, Консул, Эксгумаци г.м. Эдгээр нэр томъёоны цаана ямарваа хэлнээ тайлбарлан тодорхойлох боломжгүй ойлголт, санаа байдаг онцлогтой.

Уг цувралаас Та хүндэтгэлтэйгээр мартагдсан болон одоо хүртэл хэрэглэгдэж буй, хэрэглэж болох нэр томъёо, Цицерон, Сенеки, Плиния зэрэг сэтгэгчдийн үгстэй танилцах болно. Энэхүү цувралыг Хууль зүйн үндэсний төвийн Олон улсын эрх зүйн сектороос эрхлэн гаргаж байна.

A

A communi observantia non est recedendum

A fortiori

A priori

A retro, a retro

A rubro ad nigrum

A verbis legis non est recedendum

Ad aeterno

Ad agendo

Ad ante, ad antecedente

Ad antique

Ad auctoritate

Ad extra

Ad impossibili, inconvenienti

Ab initio -

Ab initio mundi -

Ab intestate -

Ab intra -

Ab invito -

Ab irato -

Ab olim ordinatum -

Ab urbe condita -

Abalienare -

Abandum -

Abamare -

нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн заншлаас буцаж болохгүй

тэр тусмаа, илүү үндэслэлтэйгээр

ирээдүйгээс, сүүлд илэрсэнээс, *A priori* үндэслэх-тодорхой

нөхцөл байдлаас бусад тодорхой нөхцөл байдал

зайлшгүй урган гарна гэж дүгнэх

өрөнд, өртэй байх

эхнээс нь төгөсгөл хүртэл, бүхэлдээ(улаанаас хар хүртэл-

улаан бэхээр бичигдсэн хуулийн нэрнээс эхлээд хар бэхээр

бичигдсэн текст хүртэл, бүхэлдээ)

хуулийн үгнээс буцаж үл болно

үүрд мөнх, дээр үеэс

эрхгүй

өмнө нь, урьдчилан

эрт үеэс

хуулийг, шүүх, захиргааны жишгийг үндэслэх

гадна талаас нь

боломжгүй, таагүй байдлыг тооцож

эхнээс нь

ертөнц анх оршин тогтнох эртний үеэс

гэрээслэл үлдээгээгүй этгээдийн өмнөөс (эд хөрөнгийг

хуулийн дагуу өвлөх тухайд)

дотроос нь

өөрийн хүсэл зоригийн эсрэг

уурандаа

өмнө нь тогтоосон, зааварласан, шийдсэн

хот суурин үүссэн үеэс (ромын он тоолол нь МЭӨ 753 он

болох Ром хотыг үүссэн үеэс эхэлдэг байв)

өмчлөх эрхийг шилжүүлэх

хураагдсан эсхүл түүний өмчлөх эрх алдагдсан хөдлөх эд

хөрөнгө

нуун дарагдуулсан гэмт хэргийг илрүүлэх

Abdicatio tutelae -

Abettare -

Abigeus -

Abolitio legis -

Abortus -

Abrogatio legis -

Absente reo -

Absolute sententia expositore lion indiget -

Absolutio ab instantia -

Absque consideratione curiae -

Abusus non tollit usum -

Accessorius sequitur naturam sut principalis -

Accessorium non ducit, sed sequitur suum principale -

Accredulitare -

Accusatio suspecti tutoris -

Acquest -

Acquets -

Acquietantia -

Acquietare -

Acquietatus -

Acquisitio hereditatis -

Acta -

Acta diurna -

Acta publica -

Acta simulata veritatis substantiam mutare

non possunt -

Actio -

Actio ad supplendam legitimam -

Actio adiecticiae qualitatis -

Actio arbitraria -

Actio auctoritatis -

Actio bonae fidei -

Actio civilis -

Actio commodati contraria -

Actio commodati directa -

Actio communi dividundo -

Actio contraria -

Actio c...

Actio damni injuria-

Actio de dolo (actio doli) -

Actio de pauperie -

Actio depositi contraria -

асран хамгаалагч өөрийн асран хамгаалагчийн үүргээс татгалзах

хатгах, хамжигч байх

малын хулгайч

хуулийг хүчингүй болгох

зулбасан үр

хуулийг хүчингүй болгох

харшцагч эсхүл зохигчийг эзгүйд

тодорхой, ойлгомжтой ойлголтыг тайлбарлах шаардлагүй

зохигчийг сэжигтнээр хэвээр үлдээх

шүүхэд хянан шийдвэрлэхгүйгээр

урвуулан ашиглах нь ашиглахыг үгүйсгэх ёсгүй

үлчилбэл: хамжигч нь буруутгагдсан үндсэн этгээдийн хойно байна (хамжигч нь буруутгагдсан этгээдээс илүү хүнд хэрэгт буруутгагдах ёсгүй)

хавсрагдаж буй зүйл нь үндсэн эд юмсыг дагуулдаггүй

харин түүний араас дагадаг

тангарагаар гэмт хэрэгт сэжиглэгдэж буй байдлаас нь

чөлөөлөх

үнэн санаанаасаа бус дүр үзүүлсэн асран хамгаалагчийг

түтэлзүүлэх ажиллагаа

худалдан авах замаар олж авсан эд хөрөнгө

гэрлэлтийн үед нөхөр эсхүл хнхэрийн олж авсан эд

хөрөнгө

үүргээс чөлөөлөгдөх, өр барагдуулах

зөвтгөх, хариуцлагаас чөлөөлөх, төлөх

хариуцлагаас чөлөөлөгдсөн этгээд

өвлөгдөх эд хөрөнгийг хүлээж авах

хянан шийдвэрлэх ажиллагааны протокол, хууль тогтоох

ажлын хуралдааны хөтлөл

энэ өдөр гүйцэтгэгдсэн; хэлцэл, хэлэлцээрийн өдөр тутмын

тэмдэглэл

нийтийн ач холбогдолтой хэрэг

дүр үзүүлэх зорилгоор бүрдүүлсэн баримт бичиг нь хэргийн

мөн чанарыг өөрчилж чадахгүй

нэхэмжлэл

өвлүүлэгчийн гэрээслэлээр өвлөгч болох этгээдээс хууль

ёсны хувь шаардсан этгээдийн нэхэмжлэл

нэхэмжлэгчийг төлөөлөн байгуулсан гэрээтэй холбогдолтой

нэхэмжлэл

төлбөрийг мөнгөн эсхүл эдийг буцааж төлөх хэлбэрээр

хийх тухай шүүгчийн шийдвэр гараж болох нэхэмжлэл

барааны баталгаат хугацаа зөрчигдсөнөөс худалдан авагч

нь төлсөн үнээсээ хоёр дахин их хэмжээгээр авах

нэхэмжлэл

хохирлыг нөхөн төлүүлэх тухай нэхэмжлэл

иргэний нэхэмжлэл (ius civile-ийн дагуу нэхэмжлэл)

эд хөрөнгө үнэ төлбөргүй ашиглах тухай гэрээний дагуу

ашиглуулахаас үүргээ биелүүлэхийг шаардсан тухай

нэхэмжлэл

үнэ төлбөргүй ашиглах этгээдээс эд хөрөнгөө буцаан

шаардсан тухай нэхэмжлэл

хамтын өмчлөлд буй эд хөрөнгийг хуваах тухай нэхэмжлэл

сөрөг нэхэмжлэл

эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэх тухай гомдол, мэдээлэл

хохирлыг нөхөн төлүүдэх нэхэмжлэл

залилан мэхлүүлсний үлмаас учирсан хохирлыг нөхөн

төлүүлэх нэхэмжлэл

амьтны учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх нэхэмжлэл

эд хөрөнгийн хадгалагчын хохирол болон зардлыг

гаргуулах тухай хадгалагчийн нэхэмжлэл

Actio depositi directa -

Actio directa -

Actio ex contractu -

Actio ex delicto -

Actio familiae criciscundae -

Actio famosa -

Actio finium regundorum -

Actio furti -

Actio in factum praescriptis verbis -

Actio in personam - (actio in rem-ийг үзнэ үү)

Actio in rem - (actio in personam-ийг үзнэ үү)

Actio iudicati -

Actio mixta -

Actio negatoria -

Actio negotiorum gestorum -

Actio non -

Actio noxalis -

Actio perpetua -

Actio personalis -

Actio venditi -

Actio vi bonorum raptorum -

Actio vindictam spirans -

Actionare -

Actionem constituere (instituere) -

Actiones juris -

Actis testantibus -

Actor in rem suam -

Actor qui contra regulam quid adduxit non est audendus - хуульд харш зүйл ярьж буй өмгөөлөгчийг сонсож үл болно

Actor sequitur forum rei -

Actore non probante reus absolvitur -

Actori incumbit onus probandi -

Actum -

Actum est, ilicet -

Actus -

Actus Dei - (vis major, vis divina-ийг үзнэ үү)

Actus Dei nemini est damnosus (facit injuriam) -

Actus Dei vel legis nemini facit injuriam -

Actus fictus in fraudem legis -

хадгалуулхаар өгсөн эд хөрөнгийг буцаан авах тухай хадгалуулагчийн нэхэмжлэл

үндсэн нэхэмжлэл

гэрээн дээр үндэслэсэн нэхэмжлэл

хохирлыг нөхөн төлүүлэх тухай нэхэмжлэл

хамтын өмчлөлд өвлөгдсөн эд хөрөнгийг салгах тухай нэхэмжлэл

хариуцагчид гутамшигтай, нэр хүндийг нь унгаасан нэхэмжлэл

өмчлөлийн газрын хил

хөдлөх хөрөнгийг хулгайлсанаас үүсэх нэхэмжлэл

гэрээний тал үүргээ бүрэн гүйцэтгэхийг шаардсан гэрээний

үүргээ гүйцэтгэсэн нөгөө талын нэхэмжлэл

гэрээнд эсхүл бусад үүрэгт үндэслэлсэн хувь этгээдийн нэхэмжлэл

өмчийн эрх болон бусад эд юмсын эрхийг хамгаалуулахад чиглэгдсэн эд юмсын нэхэмжлэл

шүүхийн шийдвэрийг биелүүлсэн эсэхийг тогтоолох тухай нэхэмжлэл

(ялагдсан тал шүүхийн шийдвэрийг гүйцэтгэхгүй тохиолдолд гаргадаг байв)

хөлиймөг нэхэмжлэл (нөхөн төлүүлэх ба ял эдлүүлэх тухай)

ашиглах эрхийг нь зөрчснөөс гарах хохирлыг барагдуулах өмчлөчийн нэхэмжлэл

дэглгаваргүйгээр бусдын ажлыг гүйцэтгэснээс үүсэх нэхэмжлэл

нэхэмжлэгч нь нэхэмжлэх эрх бүхий бус гэж шүүхэд г

гаргасан мэдэгдэл

хариуцагчийн хүүхэд, эхнэр болон түүний мэдэлд буй

боолын үйлдлээс учирсан хохиролыг барагдуулах тухай нэхэмжлэл

хөөн хэлэлцэх хугацаа тогтоогдоогүй нэхэмжлэл

хувийн нэхэмжлэл

ёсоор гүйцэтгэггүйгээс үүсэх нэхэмжлэл

худалдах, худалдан авах гэрээнээс үүргээ биелүүлэхийг

шаардсан худалдагчийн нэхэмжлэл

уулгалан довтлох буюу дээрэмдсэнээс үүсэх хохиролыг

барагдуулах тухай нэхэмжлэл

өв залгамжлалаар шилжихгүй ашиг сонирхолыг хангах

нэхэмжлэл

шүүхийн дагуу

нэхэмжлэл гаргах, шүүхэд хандах

хууль зүйн акт

актаар, бичиг баримтаар, бичгэн гэрчийн мэдүүлгээр

өөрийн нэрийн өмнөөс үйлдэж буй

хуульд харш зүйл ярьж буй өмгөөлөгчийг сонсож үл болно

нэхэмжлэгч нь маргааны зүйлс хаана байна тэр газрын шүүхэд хандана

нэхэмжлэгч нь нотолж чадахгүй тохиолдолд хариуцагч нь чөлөөлөгдөнө

нотолж, батлах үүргийг нэхэмжлэгч хүлээнэ

бичиг баримт, акт

хэрэг дууссан, тарж болно

акт, үйлдэл, бусдын өмчлөл, эзэмшил гэсээр дамжин

өнгөрөх, зорчих эсхүл мал тууж гаргах эрх

бурхны үйл (хүн эсэргүүцэж үл чадах ердийн бус болон

гэнэтийн байгалийн үзэгдэл, хүний хяналтаас гадуурхи

байдал, үзэгдэл, тухайлбал, аадар бороо, цахилгаан

цохих, хуй салхи)

бурхны үйл хэний ч эрхийг зөрчдөггүй (хууль ёсны эрхийг)

бурхны үйл ч, хууль ч хэний ч эрхийг зөрчдөггүй

хуульд үл захирагдах хуурмаг үйлдэл

Actus me invito factus in fraudem legis -

Actus non facit ream, nisi mens sit rea -

Actus perfectus nullo casu superveniente tollitur -

Actus repugnans non potest in esse perducere -

Ad comparandum et ad standum juri -

Ad culpa -

Ad curiam -

Ad damnum clause -

Ad decisionem litis -

Ad eodem terminos -

Ad essendum coram iudicialibus -

Ad extremitates -

Ad fidem regis -

Ad finem litis -

Ad fontes -

Ad gaolam deliberandam -

Ad grave damnum -

Ad hoc -

Ad huc sub iudice lis est -

Ad idem facit -

Ad impossibilia lex non cogit -

Ad indefinitum, infinitum -

Ad informandum conscientiam iudicis -

Ad instantiam partis -

Ad int., and interim -

Ad iudicium provocare -

Ad iudicium -

Ad legem -

Ad litem -

Ad litteram -

Ad locum -

Ad lucrandum vel perdendum -

Ad modum -

Ad nocumentum -

Ad notam -

Ad opus -

Ad ostium ecclesiae -

Ad patriam -

Ad perpetuam -

Ad perpetuam remanentiam -

Ad personam -

Ad primam diem litigii -

Ad propinquiores consanguineum -

Ad publicam vindictam -

Ad querimoniam -

Ad referendum -

Ad rem -

Ad sectam (товч. ads.) -

Ad standum rectum -

Ad studendum et orandum -

Ad subeundum legem -

Ad tunc et ibidem -

Ad turpia nemo obligatur -

Ad ultimam vim terminorum -

Ad usum et commodum -

Ad valorem -

Ad ventrem inspiciendum -

Ad verbum -

Ad vitam -

Ad vitam aut culpam -

Ad vocem -

миний хүсэл зоригоос гадуур хийгдсэн үйлдэл минь миний үйлдэл биш

хэрэв ухамсар буруугүй бол үйлдэл нь буруутгах ёсгүй

төгссөн эрх зүйн үйлдэл нь дараагийн ямар нэгэн

тохиолдол, үйлдлээр хүчингүй болохгүй

гэрээний зорилгод үл нийцсэн үйлдэл нь үр дагавар

үүсгэхгүй

шүүх хуралд хүрэлцэн ирэх ба шийдвэрт нь захирагдах

зөрчил гаргахаас өмнө

шүүхийн өмнө, шүүхэд

хохиорлыг барагдуулах тухай шаардлага болон түүний

хэмжээг тогтоосон гомдлын хэсэг

нэхэмжлэлийг хангасан шийдвэрийн дагуу

өмнөх нөхцөлөөр

шүүгчдийн өмнө

эцсийн түвшинд

хааны хариатад

хянан шийдвэрлэх ажиллагааны төгсгөлд, эсхүл дуустал

эх сурвалжруу

шорон цэвэрлэхийн тулд

хохиорол ихээр учруулах байдалд

тусгайлан, үүний тулд, зөвхөн эл тохиолдолд

хэрэг шүүхээр хэлэлцэгдэж байгаа

энэ адил утгыг илэрхийл буй

хууль боломжгүй зүйл шаардахгүй

тодорхой бус, төгсгөлгүй, ямар ч шатанд

шүүгчийн анхаарал, мэдээлэлд

талын шаардлагаар

тэр үед, хугацаагаар, хугацаат

шүүхэд хандах, нэхэмжлэл гаргах

шүүхийн шийдвэрт (нөлөөлөх)

хуулиар

хэргийн хянан шийдвэрлэх явцад

үгчлэн, шууд утгаар

үүнтэй холбогдуулан

ашигтай эсхүл алдагдалтай

загвараар

хохиорол, эсхүл тухгүй байдалд хүргэх

анхааралд, мэдээлэлд

ач тусын тулд

сүмийн үүдэнд (гэрлэх ёслолд)

эх оронд, тангарагтны шүүхэд (хандах)

байнга, үүрд

үүрд мөнх оршихын тулд

хувиараа, бие дааж

шүүх хуралдааны эхний өдөр

цусны төрлөөр хамгийн ойр хүн

нийгмийг хамгаалахад

гомдлын дагуу

цаашид дахин хэлэлцэгдэх

холбогдох асуудлаар

хэн нэгний хүсэлтээр

ариун үйлсийн төлөө зогсох

сурахад болон мөргөлд

хуульд захирагдах

тэр үед, тэр газар

хэн ч хэнийг ч ёс суртахуунгүй үйлдэл хийхийг шаардахгүй

хугацааны төгсгөлд

ашиглахад болон ашиг олохын хувьд

үнээр нь, үнэт зүйлсийн үнээр

эмэгтэйн жирэмснийг тогтоох тухай шүүхийн тогтоол

үг нэг бүрчлэн

насаар нь, насан туршид

насан туршид нь эсхүл зөрчил гаргахаас нь өмнө, ө.х.

ямарч зөрчилгүй бие авч явах хүртэл

тухайн асуудлаар, үүнтэй холбогдуулан

Addendum -**Addict -****Addictio -****Addictio in diem -****Adhibere diligentiā -****Adhibere vim -****Adhuc sub iudice lis est -****Adire in ius -****Aditio haereditatis -****Aditus -****Adjective, adjectivus -****Adjudicatio -****Adjurare -****Admanuensis -****Admonitio trina -****Adoptio naturam imitatur -****Adsores -****Adulator monetae -****Adulterina monetae -****Adulterinum signum -****Adulterinum testamentum -****Adulterium -****Adversa fortuna -****Adversa valetudo excusat -****Adversus bonos mores -****Adversus periculum naturalis ratio permittit****se defendere -****Advocatus diaboli****Aedificare in tuo proprio solo non licet quod****alteri noceat -****Aedile -****Aeger -****Aequior est dispositio legis quam hominis -****Aequitas naturalis praeferenda est rigori juris -****Aequum est neminem cum alterius detrimento****feri locupletariem -****Aequum est, ut cuius participavit lucrum,****participet et damnum -****Aequum et bonum est lex legum -****Aes alienum -****Aes alienum est, quod nos aliis debemus,****aes suum est quod aliis nobis debent -****Aestimatio capitis -****Aestimatio litis -****Aestimatio periculum facit elus qui suscepit -****Aetas infantiae proxima****(Aetas pubertati proxima-ийг үзнэ үү) -****Aetas legitima -****Aetas perfecta -****Aetas pubertati proxima - *doli capax*, см.)' см. т.ж.****Aetas infantiae proxima -**

баримтын хавсралт

буруутгагдах үндэслэлээр цагдан хорих

өмчлөх эрхийг тогтоосон шүүхийн шийдвэр

худалдагчид ашигтайгаар санал болгосон тохиолдолд

өөрийн үүргээс чөлөөлөгдөх тухай тайлбартай худалдааны

гэрээ

халамжлах

хүч хэрэглэх

маргаан шийдэгдээгүй байгаа, хэрэг нь шүүхэд байгаа

хуульд хандах, шүүхэд хандах

өвийг хүлээж авсан тухай акт

нэгдэн орох ба гарах эрх

шүүхэд дуудах, шүүхэд дуудагдсан

шүүхийн шийдвэр, нийтийн өмчийг хуваах тухай шүүхийн

шийдвэр

тангараг өргөж үүрэг хүлээх

Библи дээр гарга өргөн тангараг өргөсөн этгээд

үг дугарахгүй байгаа шүүгдэгчид анхааруулах

үрчлэл нь байгальд үлгэрлэнэ (ө.х. үрчлэгч нь эр байх

бөгөөд үрчлүүлэгч нь түүнээс 18 жилээр багагүй настай

байна)

өрдийн шүүгчидтэй хамт эсхүл тэдгээрийн оронд хуралдаг

тусгай шүүгчид

хуурамч мөнгө үйлдвэрлэгчид, хуурамчаар мөнгө үйлдэгч

хуурамч мөнгө

хуурамчаар үйлдсэн дардас

хуурамчаар үйлдсэн гэрээслэл

эхнэр, нөхрөө хуурхад оноодог торгууль

муу тавилан

муу эрүүл мэнд хариуцлагаас чөлөөлөх үндэслэл болно,

тухайлбал, хуулийн үйлчилгээ үзүүлэх тухай гэрээнээс

үүсэх хариуцлага

сайн зан чанарын эсрэг

жам ёсны ухамсраар аюулаас хамгаалахад нь

зөвшөөрнө

этгээрийн өмгөөлөгч (өөрийн гаргаж буй үндэслэлдээ үл

итгэсэн этгээд)

өөрийн эзэмшил газар хууль бусаар бусдад гэм хор

учруулах зүйлс барих

нийтийн барилга байгууламжийн бүрэн бүтэн

байдал, гудамж тайлбайн цэвэр байдал, хэмжигч

хэрэгсэлийн үнэн зөвийг хариуцсан Ромын магистрат

бие, сэтгэлээр өвчтэй хүн

хууль хүнээс илүүд шударга шүүдэг

хуулийн хатуу чанга байхаас жам ёсны шударга ёс нь

эрхэм

хэн нэгний зовлон дээр баяжихгүй байх нь шударга

ашиг олоход оролцож байгаа нь зарлага гаргахад

оролцож буй нь шударга

шударга ёс ба сайн үйл бол хуулийн хууль

бусдын мөнгө, өөр этгээдэд төлөх өр

бидний бусдад өгөх өртэй зүйл, бусад нь бидэнд өгөх

өртэй зүйл

толгойн үнэ, хүний амь нас хороосонд оноох торгууль

шүүхээс тогтоосон хохирлын хэмжээ

хэн худалдахаар хүлээж авсан этгээд нь ямар ч

тохиолдлыг хариуцна

бага насанд хамгийн ойрхонд тооцогдох нас

(7-10.5 нас хооронд, төрснөөс хойш энэ нас хүртэлх

хүүхдэд эрүүгийн шийтгэл оноодоггүй байв)

Юстинианы хуулиар насанд хүрэх үе (хорин таван нас)

насанд хүрэх

нас бие төлөвших үе, нас

(үргэлжлэл дараагийн дугаарт)

“Хууль дээдлэх ёс”, 2005 он, №3

Авилгалын эсрэг НҮБ-ын конвенц ба Монгол Улсын үндэсний хууль тогтоомж : Уялдуулах арга зам¹

Академич, доктор, профессор Ж.Амурсанаа
Доктор, профессор Д.Зүмбэрлхам
Магистр Ч.Нарантуяа

Манай улс ардчилсан хөгжлийн замыг сонгон нийгмийн бүх хүрээнд шинэтгэл хийж эхэлсэн 1990-ээд оны дунд үеэс авилгал гэдэг хорт үзэгдлийн талаар харанга дэлдэж, энэ нь олон нийтийн анхаарлыг зүй ёсоор татаж эхэлсэн билээ.

Авилгал эдгээр оронд онцгой анхаарал татаж эхэлсэн энэ үе өмч хувьчлал эрчимтэй явагдсан үетэй давхцсан нь тохиолдол байгаагүй юм.

Учир нь, хувийн өмч хөрөнгөгүй байсан хүмүүс зах зээлд богино хугацаанд хөлөө олох, хөрөнгөжиж баяжих ашиг сонирхлоо гүйцэлдүүлэх хамгийн дөт арга нь улсын өмчийг хувьд шилжүүлэхэд түүнээс ямар ч хамаагүй арга замаар ахиу хувь хүртэх явдал байв.

Энэ үед авилгалтай тэмцэх талаар олон удаагийн хурал зөвлөгөөн болж, олон улсын байгууллагууд ч үүнд анхаарал хандуулж, үндэсний болон гадаадын нэгтгэлтнүүд хэд хэдэн удаагийн судалгаа явуулсан бөгөөд эдгээрийн дүгнэлт нь манай улсад авилгал улам бүр түгээмэл болж байгааг санал нэгтгэж тэмдэглэсэн байдаг.

Энэ нөхцөл байдлыг харгалзан УИХ-аас 1996 онд Авилгалын эсрэг хуулийг батлан гаргасан нь төрөөс авилгалтай тэмцэх чигдэлээр авсан анхны дорвитой, бодитой арга хэмжээ болсон юм.

Өнөөгийн түвшнээс дүгнэхэд, уг хуулийн зохицуулалтад хамаарах этгээдүүд, тухайн гэмт явдлыг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэх арга замын талаар заасан хуулийн зохицуулалт нь учир дутагдалтай болсон нь илэрхий байна.

Гэвч авилгалын үйлдлийг тодорхойлсон, албан тушаалтанд тодорхой үйлдлийг хийхийг хориглосон, хөрөнгө, орлогын мэдүүлгийг бүртгэх, тайлагнах, хяналт тавих талаар нэлээд тодорхой хэм хэмжээг тусгасан тус хуулийг хэрэгжүүлэх бүрэн боломжтой байсан гэдгийг зориуд тэмдэглэх нь зүйтэй.

Гэтэл энэ хууль батлагдан гараад арваад жил өнгөрөхөд түүний нэг ч хэм хэмжээг баримтлан үйл ажиллагаа явуулаагүйг уг хуулийг зөрчсөн үйлдэл манай улсад энэ хугацаанд нэг ч удаа гараагүйгээр тайлбарлахгүй нь ойлгомжтой².

Авилгалын эсрэг хуулийг хэрэгжүүлэх хүсэл зориг, бодит нөхцөл дутсаар үүнийг тайлбарлавал үнэн байдалд илүү ойртох болно.

Төрийн албан хаагчид хөрөнгө, орлогын мэдүүлгээ төрийн албан тушаалд томилогдсон буюу сонгогдсоны дараа 30 хоногийн дотор болон төрийн алба хааж буй хугацаандаа жил бүрийн 2 дугаар сарын 1-нээс 15-ны хооронд гаргана³.

Хуульд дурдсан албан тушаалтнууд дээрх үүргээ хэрхэн биелүүлж буй байдлыг харахад:

1. Монгол Улсын Ерөнхийлөгч, Улсын Их Хурлын дарга, дэд дарга, гишүүн, Ерөнхий сайд, Засгийн газрын гишүүн, Улсын Дээд Шүүхийн Ерөнхий шүүгч, Улсын Ерөнхий прокурор болон Улсын Их Хурлаас томилогддог албан тушаалтнууд хөрөнгө, орлогын мэдүүлгээ Улсын Их Хурлын энэ асуудлыг хариуцсан Байнгын хороонд ирүүлэх үүрэг бүхий 96 албан тушаалтай байх бөгөөд тухайлбал, УИХ-ын 76 гишүүний 32 нь хуульд заасан хугацаанд хөрөнгө, орлогын мэдүүлгээ ирүүлээгүй гэж өдөр тутмын нэгэн сонинд нийтлэгдсэн байна.

2. Шүүхийн сахилгын хороо албан тоотор хуульд заасан хугацаанд бүх шүүхээс хөрөнгө, орлогын мэдүүлгийг ирүүлэхийг хүсэх бөгөөд бүх шатны нийт 424 шүүгч ийн ирүүлдэг гэж Сахилгын хорооноос мэдэгдэв.

3. Засгийн газраас томилогддог албан тушаалтан

¹ Энэхүү илтгэл нь 2005 оны 5 дугаар 3-4-ний өдрүүдэд Улаанбаатар хотноо зохион байгуулагдсан "Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенц ба Монгол Улсын хууль тогтоомж" сэдэвт олон улсын бага хуралд зориулагдсан бөгөөд ХЗҮТ-ийн Криминологийн судалгааны сектор болон Олон улсын эрх зүйн сектороос НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөрийн "Нийгмийн шударга ёсны системийг хөгжүүлэх" төслийн захиалга, улирдамжийн дагуу хийсэн "Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенцид нэгдэн орох нөхцөл боломж, үндэсний хууль тогтоомж ба бодлогод үзүүлэх нөлөө, үр дагавар" судалгаанд суурилсан болно.

² Тухайлбал, дээр дурдсан хугацаанд хэл хахууль хэргээр 5, хэл хахууль өгсөн хэргээр 2, хэл хахууль зуучилсан хэргээр 1, нийт 8 хэргийг шүүх шийдвэрлэсэн байна.

³ Авилгалын эсрэг хуулийн 10 дугаар зүйл

хөрөнгө, орлогын мэдүүлгээ Төрийн албаны зөвлөл ирүүлэх үүргээтэй бөгөөд одоогийн байдлаар нийт 107 албан тушаалтан байх бөгөөд эдгээр нь хуульд заасан үүргээ хайнга биелүүлж байна.

Тухайлбал, энэ оны байдлаар аймгийн засаг дарга нарын ихэнх нь хуульд заасан хугацаа хэтэрсэн байхад мэдүүлгээ ирүүлээгүй байна¹.

Авилгалтай хийх тэмцлийг идэвхжүүлэх талаар, энэ үзэгдлийг хазаарлан хянах талаар төрөөс авч байгаа олон арга хэмжээг бий.

Үүний нэг тод жишээ бол 2002 онд Авилгалтай тэмцэх үндэсний хөтөлбөр, түүнийг хэрэгжүүлэх ажлыг зохицуулж, хяналт тавих үндэсний зөвлөлийн бүрэлдэхүүнийг баталсан явдал юм².

Энэ хөтөлбөрийн оршилд *"Монгол Улсад авилгал бодитойгоор оршиж төрд итгэх олон түмний итгэлийг алдагдуулан улс төр, эдийн засгийн шинэтгэлд бэрхшээл учруулж улмаар үндэсний аюулгүй байдлыг заналхийлэхэд хүргэж болзошгүй байна"* гэсэн дүгнэлт хийгээд *"авилгалын эсрэг хууль батлагдсан боловч түүний хэрэгжилт хангалтгүй байгаа"*-г цохон тэмдэглэжээ.

Энэ нь манай улсад авилгалын нөхцөл байдлыг төрөөс анх удаа албан ёсоор тодорхойлсон үнэлгээ юм.

Гэвч энэхүү хөтөлбөрийн биелэлт бас л тун чамлалтай байгааг дурдах хэрэгтэй. Тухайлбал, *"авилгалтай тэмцэх байгууллагын бүтцийг боловсронгуй болгох"* ажил өнөөгийн байдлаар хийгдээгүй, эзэнгүйдсэн хэвээр, "сонгуульд оролцох улс төрийн намууд сонгуулийн зардал, хандивын талаар сонгууль болохоос өмнө Сонгуулийн ерөнхий хороонд танилцуулж нийтэд мэдээлдэг журам" 2004 оны УИХ-ын сонгууль, 2005 оны Ерөнхийлөгчийн сонгуулийн аль алинд хэрэгжсэнгүй битүүлэг янзаараа, "Улсын Их Хурал, Засгийн газрын гишүүн

болон төрийн бусад өндөр албан тушаалд томилогдсон, сонгогдсон хүн тангараг өргөхийн өмнө болон бүрэн эрхийнхээ хугацаанд жил бүр хөрөнгө орлогынхоо тухай нийтэд зарлагдаж журам" ч мөн л ажил хэрэг болсонгүй, бахь байдгаараа л байна.

Энэ бүхнийг дурддагийн учир нь Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенцид Монгол Улс энэ оны 4 дүгээр сарын 29-ний өдөр гарын үсэг зурж, улмаар соёрхон батлахаар шийдвэрлээд байгаа манай улсад уг тэмцэл хэр зэрэг үр нөлөөтэй байгаа нь уг Конвенцид нэгдэн ороход хэр зэрэг бэлэн байна вэ гэсэн асуудалтай холбоотой юм.

Энэхүү Конвенцид нэгдэн ороход түүнийг сайтар судалж, дотоодын нөхцөл байдалдаа бодитой үнэлгээ, шинжилгээ хийсний үндсэн дээр нэгэнт нэгдэн орсон тохиолдолд түүнийг хэлбэрэлтгүй дагаж мөрдөн, НҮБ-ын өмнө хүлээсэн үүргээ бүрэн биелүүлэх нөхцлийг урьдчилан нарийн тооцож үзэх учиртай.

Үүнд юуны өмнө уг Конвенц ба үндэсний хууль тогтоомийн харьцуулсан судалгаа нэн чухал юм. Иймд энэ илтгэлдээ Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенцид нэгдэн ороход түүний заалтууд үндэсний хууль тогтоомжтой хэр нийцэж байгаа талаар дор авч үзлээ.

Ингэхдээ тэр бүрийг энэхүү илтгэлд хамруулах боломжгүй, цаг хугацааны хувьд ч харьцуулсан судалгааг иж бүрэн амжуулан хийх боломжгүй байгаа зэргийг харгалзан гол гэж үзсэн зарим асуудлыг түүвэрлэн авч анхаарал хандуулахыг хичээлээ.

Нэг. Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенц ба Монгол Улсын Үндсэн хууль

Юуны өмнө манай улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт зааснаар *"Монгол Улс Үндсэн хуульдаа харшилсан олон улсын гэрээ, бусад баримт бичигдээ дагаж мөрдөхгүй"* учраас дээрх Конвенц Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал, зарчимд нийцэж байгаа

эсэхийг авч үзэх нь зүйн хэрэг.

Манай улсын Үндсэн хуульд хэдийгээр авилгалын талаар үг өгүүлбэр байхгүй боловч түүнээс ангид буйх биелэгдэх учиртай хэд хэдэн чухал заалт бий. Үндсэн хуулийн оршилд:

□ *"хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдлийг эрхэмлэн дээдэлж ..."*

□ *"хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн үзэж,*

□ *эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно"* гэж, мөн түүний 1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт *"Ардчилсан ёс, шударга ёс, эрх чөлөө, тэгш байдал, үндэсний эв нэгдлийг хангах, хууль дээдлэх нь төрийн үйл ажиллагааны үндсэн зарчим мөн"* гэж тус тус заасан билээ.

Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенцийн оршилд:

□ *"Авилгалын улмаас нийгмийн тогтвортой болон аюулгүй байдалд үүсэх бэрхшээл, аюул занал нь ардчилсан тогтолцоо, үнэт зүйлс, түүнчлэн ёс зүйн үнэт зүйлс, шударга ёсыг сулруулж, тогтвортой хөгжил, хууль дээдлэх ёсонд хохирол учруулж байгаад сэтгэл зовниж, ... Эд хөрөнгийг хувьдаа хууль бусаар олж авах нь ардчилсан тогтолцоо, үндэсний эдийн засаг, хууль дээдлэх ёсонд нэн хохиролтой гэдэгт итгэж, ... түүнийг баталсныг тодорхой тусгасан байна. Үүгээр тус Конвенцийн агуулга, ач холбогдол илэрхийлэгдэж байгаа гэж хэлж болно.*

Эдгээрийг харьцуулан үзвэл манай Улсын Үндсэн хуулийн эрхэм зорилго, зарчимд дээдлэн онцолсон үнэт зүйлс хүний эрх, эрх чөлөө, шударга ёс, үндэснийхээ эв нэгдэл, хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм, ардчилсан ёс, шударга ёс, тэгш байдал бүгдэд нь бүгдэд нь авилгал аюул занал учруулдаг гэдгийг энэхүү Конвенцийн оршил хэсгээс тодорхой харж болохоор байна.

Өөрөөр хэлбэл, авилгалтай шийдвэртэй тэмцэл хийхгүйгээр манай улс Үндсэн хуульдаа заасан тэрхүү нийгмийг хинхэнэ мөн

¹ Төрийн албаны зөвлөлөөс өгсөн мэдээлэл

² УИХ-ын 2002 оны 7 дугаар сарын 4-ний өдрийн 41 дүгээр тогтоол

чанараар нь цогцлуулах боломжгүй уг баримт бичиг дэлхий нийтийн сургажид тулгуурлан заажээ.

Эдгээрийг тооцон үзэж нийгмийн энэхүү аюул үзэгдэлтэй тэмцэх талаар батлан гаргасан тус Конвенц нь зорилго, агуулга, хэлбэрийн хувьд манай Үндсэн хуультай харшилсан зүйл байхгүй, харин түүнийг биелэлээ олж хэрэгжихэд дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэгдсэн байна.

Иймд тус Конвенцид нэгдэн орж, авилгалтай тэмцэх олон улсын хамтын нийгэмлэгийн үйл ажиллагаанд оролцож, хамтран ажиллах нь үндэсний аюулгүй байдлын эрх ашигт бүрэн нийцэх бөгөөд энэ нь мөн "хүн төрөлхтний соёл иргэншлийн ололтыг хүндэтгэн үзэх" байгаагийн илэрхийлэл болно.

Тус Конвенцийн 4 дүгээр зүйл:

1. "Оролцогч улс бүр бүрэн эрхт тэгш байдал болон нутаг дэвсгэрийн бүрэн бүтэн байдал, бусад улсын дотоод хэрэгт үл оролцож зарчимд нийцүүлэн энэхүү Конвенцид заасан үүргээ биелүүлнэ.

2. Дотоодын хууль тогтоомжийн дагуу шүүн таслах эрхээ хэрэгжүүлэх болон тухайн улсын байгууллагын онцгой эрхэд хамаарах үйл ажиллагааг өөр улсын нутаг дэвсгэрт явуулах эрхийг энэхүү Конвенц оролцогч улсад олгохгүй." хэмээсэн нь оролцогч улсын бүрэн эрхт байдлыг хүндэтгэсэн, дотоодын хууль тогтоомжид харшлагаас сэргийлсэн чухал заалт юм.

Нийгмийн хорт хавдар хэмээгдсэн авилгалын үзэгдлийн эсрэг дэлхий нийтээр тууштай тэмцэл явуулахад чиглэгдсэн дээрх Конвенцид манай улс нэгдсэн орсноор "... хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх ..." тухай Үндсэн хуулиар¹ хүлээсэн үүргийнхээ дагуу

хийх чухал алхам болоод зогсохгүй түүнийг бодит байдалд хэрэгжүүлэн биелүүлэхэд олон улсын дэмжлэг авах аятай нөхцөл бүрдэх болно.

Хоёр. Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенц ба салбар хуулиуд

Үндсэн хуулийн эрхэм зорилго, зарчим, үндэсний аюулгүй байдал, хөгжлийн эрх ашигт нийцсэн бөгөөд харшлах ямар нэгэн зүйл байхгүй байгаа нь дээрх Конвенцид нэгдэн орох гол нөхцөл мөн.

Авилгалын эсрэг Конвенц болон дотоодын салбар хуулиудын агуулга, хэлбэрийн ялгаа болон уялдаа холбоо нь тус Конвенцид нэгдэн орсон нөхцөлд түүнийг дагаж биелүүлэхэд ач холбогдолтой.

Өөрөөр хэлбэл, үндэсний хууль тогтоомжийг түүнд нийцүүлэхгүйгээр уг Конвенцийг дагаж мөрдөх боломжгүй юм.

Иймд дотоодын хууль тогтоомжоос Авилгалын эсрэг Конвенцид ялгаатай авч үзсэн зарим гол асуудлуудад та бүхний анхаарлыг хандуулъя.

1. Авилгалын хүрээг тус Конвенцид манай дотоодын хууль тогтоомжоос өргөн авч үзжээ. Манай улсад авилгалыг зөвхөн төрийн албан хаагчийн үйлдэлд хамааруулж хуульчилсан байдаг бол Конвенцид төрийн албанаас гадна хувийн хэвшилд авилгалыг хамааруулж нийгмийн бүх хүрээг багтаасан байна².

Манай улсын Төрийн албаны тухай хуульд³ "Төрийн албан тушаалыг эрхэлж, бүрэн эрхээ хэрэгжүүлсний төлөө төрөөс цалин авч, ажиллах нөхцөл, баталгаагаар хангагдан ажиллаж байгаа этгээдийг төрийн албан хаагч гэнэ"⁴ гэж тодорхойлсон бөгөөд Авилгалын эсрэг хуульд энэ тодорхойлолтод хамаарах албан хаагчдын зөвхөн тодорхой хэсгийг нь авилгалын

субъектэд хамааруулсан⁵ байх ба Эрүүгийн хуульд хээл хахуулийн субъект нь зөвхөн удирдах албан тушаалтан байхаар мөн л хязгаарлагдмал хүрээнд хуульчилжээ⁶.

Харин Авилгалын эсрэг Конвенцид "оролцогч улсын хууль тогтоох, гүйцэтгэх, захиргааны буюу шүүхийн байгууллагад байнга буюу сонгогдсон, цалинтай буюу цалингүй ажилладаг хүмүүс, төрийн байгууллага буюу улсын үйлдвэрийн газарт төрийн чиг үүрэг гүйцэтгэдэг, эсхүл төрийн үйлчилгээ үзүүлдэг хүмүүсийг албан тушаалаас нь үл хамааран⁷ төрийн албан хаагч гэж үзэж авилгалын субъектэд хамааруулснаас гадна тэдгээрийн тус бүрд нь дэлгэрэнгүй тайлбар хийсэн байна.

Энэ нь авилгалын үйлдэлд хариуцлага хүлээх ёстой субъектүүдийн талаар эргэлзээгүй, нэг мөр ойлголттойгоор хууль тогтоомжийг дагаж мөрдөхөд ихээхэн чухал ач холбогдолтой.

Одоогийн үйлчилж байгаа манай хууль тогтоомжид эдгээр субъектүүдийг хэт явцуу тусгасан нь авилгалтай хийх тэмцэл нийтийг хамарч чадахгүй байхын нэг шалтгаан болж байгаа юм.

2. Хувь хүнээс гадна авилгалын төлөө хуулийн этгээд хариуцлага хүлээх явдлыг оролцогч улс хангах ёстой гэдгийг тус Конвенцид⁸ зааж, тэрхүү хариуцлага нь эрүүгийн, иргэний, захиргааны аль ч хэлбэрээр байж болохыг тодотгожээ.

Энэ бол авилгалтай тэмцэх хүрээ зөвхөн хүмүүсээр хязгаарлагдахгүй, хуулийн этгээдэд ч ийнхүү нэгэн адил хамруулж байгаа нь нийгэмд авилгалын хариуцлагаас ангид орших нэг ч субъект байх учиргүй гэдгийг нотлон харуулж байна.

Энэ хуулийн этгээдэд ийг үйлдлийн төлөө хариуцлаг: хүлээлгэх тухай өнөөгийн байдлаа дотоодын аль ч хуульд тусгагдааг байгаа юм.

Конвенцид нэгдэн орохо энэ хариуцлагын төрлүүдийг судла тодорхойлж эрүү, иргэ, захиргааны чиглэлийн хууль

¹ Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг

² Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенцийн 2-3 дугаар зүйл

³ Төрийн албаны тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлийн 1

⁴ Авилгалын эсрэг хуулийн 4 дүгээр зүйл

⁵ Эрүүгийн хуулийн 268-270 дугаар зүйл

⁶ Конвенцийн 2 дугаар зүйл

⁷ Конвенцийн 26 дугаар зүйл

тогтоомжид тусгах шаардлага зайлшгүй тулгарч байна.

Энэ нь манай эрх зүйн зохицуулалтад хуулийн этгээдэд хармуцлага хүлээлгэх асуудлыг судлан шийдвэрлэхийн эхлэл болно.

3. Авилгалын үйлдэлд хамаарах хээл хахууль авах, өгөх гэмт хэргийг үндэсний төрийн албан хаагчийг хахуульдах¹, гадаадын төрийн албан хаагч болон олон улсын байгууллагын албан хаагчийг хахуульдах², хувийн хэвшлийн аж ахуйн нэгжийн ажилтныг хахуульдах³ хэмээн тус Конвенцид ангилан заасан байна.

Мөн ямар нэгэн үйлдэл хийсэн, эсхүл хийгээгүйн төлөө шууд болон шууд бусаар ашиг хонжоо, давуу байдал олгохыг санал болгох, амлах, өгөх, ямар нэгэн үйлдэл хийсний, эсхүл хийгээгүйн төлөө хууль бус ашиг хонжоо, давуу байдал олгохыг шууд болон шууд бусаар гуйх буюу хүлээн авах үйлдлүүд авилгалд хамаарна гэдгийг тодорхойлжээ.

Үүнийг Авилгалын эсрэг хууль, Эрүүгийн хууль зэрэг үндэсний хууль тогтоомжтой харьцуулбал мөн л илүү өргөн хүрээний үйлдлийг хамарсан байна.

Тухайлбал, манай улсын Эрүүгийн хуульд хээл хахуулийн гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн хэсэг хахуулийг өгсөн, авснаар төгсгөөр заасан нь энэхүү Конвенцийн тодорхойлолтод тусгагдсан шаардлагыг хангахгүй байгаа юм.

Мөн хээл хахуулийн гэмт хэргээс гадна төрийн албан хаагч эд хөрөнгө завших, урвуугаар ашиглах, зохион байгуулалттай болон бусад аргаар ашиглах⁴, нөлөөлөх⁵, хууль бусаар хөрөнгөжих⁶, гэмт хэргээс олсон мөнгөний угаах⁷, хууль бус хөрөнгийг нуун дарагдуулах⁸,

авилгалын хэргийг шүүн таслах ажиллагаанд саад учруулах⁹ зэрэг үйлдлийг авилгалын хүрээнд хамаарах гэмт хэрэгт тооцож, хэрэг тус бүрийг тодорхойлсон нь энэ талаархи үндэсний хууль тогтоомжтой харьцуулахад илүү тодорхой, хамрах чиг хүрээний хувьд ч илүү байгаа юм.

Иймд Конвенцид нэгдэн орохын өмнө эдгээр хууль тогтоомжийн харьцуулсан судалгааг маш нямбай хийх шаардлагатай байна.

Ялангуяа хууль бусаар хөрөнгөжих гэсэн гарчигтай үйлдэл төрийн албан хаагч хөрөнгө их хэмжээгээр нэмэгдсэнийг түүний хууль ёсны орлого гэдгийг үндэслэлтэйгээр тайлбарлаж чадаагүйг хууль бусаар хөрөнгөжсөн гэмт хэрэгт тооцохоор заасан нь мөн л манай дотоодын хууль тогтоомжид шинэ зүйл.

Үүнтэй холбоотойгоор Эрүүгийн эрх зүйн салбараас гадна, Эрүүгийн байцаан шийтгэх эрх зүйн нотлогооны онол, практикт ч өөрчлөлт гарч, нотолгооны презумпци хэрэглэхэд хүргэх юм.

4. Үндэсний хууль тогтоомжийг тус Конвенцид нийцүүлэхтэй холбоотойгоор зайлшгүй авч үзүүштэй бас нэг чухал асуудал бол авилгалыг илчлэхэд хувь нэмрээ оруулж, хууль сахиулах байгууллагатай хамтран ажилласан хүмүүсийг хамгаалах явдал юм.

Гэрч, шинжээч, хохирогч¹⁰, мэдээлэл өгсөн хүнийг хамгаалах¹¹ талаар шаардлагатай бүх талаар арга хэмжээ, түүний дотор тухайн хүмүүсийг шилжүүлэн суурьшуулах, хувийн мэдээллийг нь нууцлах, биечилсэн хамгаалалтад авах, мэдүүлгийг дүрс бичлэг, холбооны хэрэгсэлээр дамжуулан авах зэрэг аргыг хэрэглэх ёстойг тус Конвенцид заажээ.

Одоогоор энэ төрлийн хамгаалалт манай эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд шийдэгдээгүй байгаа юм.

Авилгалтай тэмцэх үйл хэрэгт олон нийтийн дэмжлэг туслалцаа авах явдал тэдний аюулгүй байдлын баталгааг төрөөс

хангах асуудалтай салшгүй холбоотой.

Иймд Конвенцийн энэ заалтыг хэрэгжүүлэхэд гэрч, хохирогч, шинжээч, мэдээлэгчийн аюулгүй байдлын талаархи эрх зүйн зохицуулалтын болон зохион байгуулалтын цогц арга хэмжээ авах хэрэгтэй.

Энэ зорилгоор хүмүүсийг шилжүүлэн суурьшуулах талаар өөр улсуудтай гэрээ байгуулах асуудлыг ч судалж шийдвэрлэх ёстойг Конвенцид тусгажээ.

5. Гэмт хэргээс олсон орлогын гүйлгээнээс урьдчилан сэргийлэх, түүнийг илрүүлэхтэй холбогдсон заалтууд Конвенцид¹² тусгагдсан бөгөөд үүнд их хэмжээний мөнгөн дүнтэй гүйлгээ хийж байгаа хүмүүсийн хэн болохыг мэдэх, төрийн эрх мэдэл бүхий албан тушаалтан, ийм албан тушаал хашиж байсан хүмүүс, тэдгээрийн гэр бүлийн болон ойр холбоотой туншүүдийн нээсэн буюу хөтөлгөж байгаа дансыг хатуу хянах, төрийн холбогдох албан хаагчдын санхүүгийн байдалтай холбогдсон мэдээллийг нээлттэй болгох зэрэг санхүү, банкны үйл ажиллагаатай холбоотой арга хэмжээ авах ёстойг заажээ.

Энэ талаар дотоодын Банкны тухай хууль тогтоомж, Авилгалын эсрэг хуульд нэмэлт оруулах шаардлага тавигдаж байна.

Одоогийн байдлаар эдгээр хуулиудад хувийн хадгаламжийн данс нээх, гүйлгээ, шилжүүлэг хийх ажиллагаанд хяналт тогтоох, сэжигтэй мөнгөний гүйлгээг мэдээлэх эрх зүйн зохицуулалт, бмцаг тогтолцоо аль аль нь бүрдэж амтцаагүй байгаа.

Банкны нууцлал хэдийгээр чухал ч авилгалын хэргийг илрүүлэхэд тухайн нууцлал саад болохооргүй эрх зүйн зохицуулалт хийх ёстойг Конвенцид¹³ заасан нь мөн л дээрх хууль тогтоомжийн хүрээнд авч үзэх ёстой асуудал мөн.

6. Авилгалын шинжтэй хууль бус хөрөнгө мөнгөний шилжилт, хөдөлгөөнийг хянах, илрүүлэхэд чиглэдсэн гүйцэтгэх ажлын тусгай арга хэмжээг нутаг дэвсгэртээ явуулахыг зөвшөөрөх,

¹ Конвенцийн 15 дугаар зүйл

² Конвенцийн 16 дугаар зүйл

³ Конвенцийн 21 дүгээр зүйл

⁴ Конвенцийн 17 дугаар зүйл

⁵ Конвенцийн 18 дугаар зүйл

⁶ Конвенцийн 20 дугаар зүйл

⁷ Конвенцийн 23 дугаар зүйл

⁸ Конвенцийн 24 дүгээр зүйл

⁹ Конвенцийн 25 дугаар зүйл

¹⁰ Конвенцийн 32 дугаар зүйл

¹¹ Конвенцийн 33 дугаар зүйл

¹² Конвенцийн 52 дугаар зүйл

¹³ Конвенцийн 40 дүгээр зүйл

энэ арга замаар олсон нотлох баримтыг шүүхийн ажиллагаанд хүлээн зөвшөөрүүлэх арга хэмжээ авах талаар тус Конвенцийг¹ заажээ.

Энэ бол тодорхой хүрээнд тагнуулын ажиллагаа явуулахыг гадаадын хууль сахиулах байгууллагад хуулиар зөвшөөрнө гэсэн үг юм.

Энэ тохиолдолд ямар үндэслэл журмаар уг ажиллагаа явуулахыг Гүйцэтгэх ажлын тухай хуульд нэмж тусгахгүй бол одоогийн үйлчилж байгаа хуульд энэ тухай заалт байхгүй юм.

Шүүхэд нотлох баримт болохын тухайд бол Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд заасан үндэслэл, нөхцөл, журмын дагуу прокурорын зөвшөөрлөөр явуулсан гүйцэтгэх ажлын шугамаар авагдсан баримт сэлтийг нотлох баримтын хэмжээнд үнэлж болохыг заасан² боловч дээрх тохиолдолд ямар үндэслэл, журмаар уг ажиллагааг ямар хүрээнд явуулах, прокурор хэрхэн хяналт тавьж, зөвшөөрөл олгохыг тусгайлан судалж шийдвэрлэх хэрэгтэй болно.

Мөн хоёр буюу түүнээс дээш улсын нутаг дэвсгэрт мөрдөн байцаалт явуулах тохиолдолд хамтарсан мөрдөн байцаалтын хэсэг байгуулж болох тухай заасан тус Конвенцийн заалтыг ч Эрүүгийн байцаан шийтгэх харилцааны зохицууллагад харгалзан үзэх нь зүйтэй юм.

7. Хувийн хэвшилд авилгалаас урьдчилан сэргийлэхийн тулд нягтлан бодох бүртгэлийн болон хөндлөнгийн хяналтын зохицуулалт, стандарт, тогтолцоог бүрдүүлэх тухай уг Конвенцийн заалт³ нь дотоодын Компанийн тухай хууль, Аудитийн тухай хууль, Нягтлан бодох бүртгэлийн тухай хуулиудтай юуны өмнө холбогдоно.

Эдгээр хуулиудад энэ талаар ерөнхий заалтууд бий

боловч хувийн аж ахуйн нэгжид авилгалаас урьдчилан сэргийлэх агуулгаар илүү тодорхой заалтууд тусгагдах ёстой.

Өмнө нь авилгалыг хувийн хэвшилд хамааруулан үзэхгүй байсантай холбоотойгоор хувийн аж ахуйн нэгжийн зарим шаардлагатай үйл ажиллагааны ил тод байдал, шударга явагдах зарчим, хөндлөнгийн хяналт явуулах үндэслэл зэрэг асуудлуудад голлон анхаарч тэдгээр хууль тогтоомжид зохих нэмэлт оруулах шаардлага байгаа юм.

Ялангуяа хувийн аж ахуйн нэгж нь бүтэц хэмжээнээсээ хамааран авилгалаас урьдчилан сэргийлэх, түүнийг илрүүлэхэд тус нэмэр болох хөндлөнгийн хяналттай байх ёстой гэсэн заалтыг Компанийн тухай хуулийн хүрээнд чухалчилан авч үзэх учиртай.

8. Авилгалтай тэмцэхэд нийгмийн оролцоог хангах үүднээс хувь хүн, иргэний нийгэм, төрийн бус байгууллага зэрэг төрийн бус оролцоог хөхиүлэн дэмжих⁴, олон нийтийн дунд сурталчилгаа явуулах, дунд болон их дээд сургууль зэрэг боловсролын байгууллагын хөтөлбөрт тусган хэрэгжүүлэх⁵, авилгалтай холбоотой мэдээллийг эрэн сурвалжлах, хүлээн авах, нийтлэх, тараан дэлгэрүүлэх эрх чөлөөг хүндэтгэх, хөхиүлэн дэмжих, хамгаалахад⁶ уг Конвенц ихээхэн ач холбогдол өгчээ.

Үүнд эдгээр ажиллагааг явуулах боломж олгоод зогсохгүй, тэдгээрийг хөхиүлэн дэмжих арга хэмжээг зориуд авч, шаардлагатай бол энэ үйл хэрэгт зориглон оролцсон олон нийтийн төлөөллийг хамгаалах шаардлага тавигдаж байна.

2002 онд баталсан Авилгалтай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрт авилгалтай тэмцэх,

түүнээс урьдчилан сэргийлэх ажиллагаанд нийгмийн оролцоог нэмэгдүүлэх, ялангуяа иргэд, олон нийт, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслийн үүргийг хүчтэй болгох хөшүүрэг, механизм буй болгох⁷ талаар тусгасан байх ба чухамхүү гэр хөшүүрэг, механизм нь дээр дурдсан "хөхиүлэн дэмжих, хамгаалах" явдал гэдгийг анхааралдаа авч, арга замуудыг нь тодорхой болгож, үүнд чиглэгдсэн бодитой алхам хийх хэрэгтэй байна.

Бүх шатны боловсролын байгууллагын сургалтын хөтөлбөрт авилгалтай тэмцэх арга зүйн талаар тусгах асуудлыг тухайн салбарын хууль тогтоомжийн хүрээнд шийдвэрлэх шаардлагатай болж байна.

9. Энэхүү Конвенцид анхаарал татсан бөгөөд чухал асуудал бол авилгалтай тэмцэх тусгай байгууллага юм. Ийм байгууллага байгуулах эсэх асуудлаар Авилгалын эсрэг шинэ хуулийг боловсруулж байх явцад маргаан тасраагүй гэж хэлж болно.

Хэдийгээр ийм байгууллага байгуулаад амжилт олсон Австрали, Сингапур, Хонг Конг гэх зэрэг олон орны туршлага байдаг боловч манай орны нөхцөлд түүийг байгуулах нь тохиромжтой эсэх талаар одоо хэр нь санал бүрэн нэгдэж чадаагүй л байна.

Үүнд объектив, субъектив олон шалтгаан байдаг бололтой. Өөрөөр хэлбэл, үүнийг одоогоор аль ч хуулиар хүлээн зөвшөөрч шийдвэрлээгүй байгаа юм.

Авилгалын эсрэг Конвенцид авилгалтай тэмцэх талаар зарим байгууллага, бүтэцтэй байх үүргийг оролцогч улсуудад хүлээлгэсэн байна.

Үүнд авилгалаас урьдчилан сэргийлэх байгууллага⁸, хууль сахиулах замаар авилгалтай тэмцэх тусгай байгууллага, хөтөл байгууллагууд, эсхүл хүмүүс⁹ мөнгө угааж буй сэжиг бүхий мэдээллийг цуглуулах, шинжлэх, түгээх зорилго бүхий үндэсний төв болох санхүүгийн шуурхай мэдээллийн нэгжийг¹⁰ буй болгох шаардлагатай ажээ.

Хэдийгээр дээрх гурван

¹ Конвенцийн 50 дугаар зүйл

² Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулийн 79 дүгээр зүйлийн 3 дэх хэсэг

³ Конвенц ... дугаар зүйл

⁴ Конвенцийн 12 дугаар зүйлийн 2.f хэсэг

⁵ Конвенцийн 13 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг

⁶ Конвенцийн 13 дугаар зүйлийн 1.c хэсэг

⁷ Конвенцийн 13 дугаар зүйлийн 1.d хэсэг

⁸ Авилгалтай тэмцэх үндэсний хөтөлбөрийн 3 дугаар зүйлийн 2.f хэсэг

⁹ Конвенцийн 6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг

¹⁰ Конвенцийн 36 дугаар зүйл

¹¹ Конвенцийн 14 дүгээр зүйлийн 1.b хэсэг

төрлийн байгууллагыг уг Конвенцийн гурван өөр хэм хэмжээнд тусгасан, чиг үүрэг нь ч ялгаатай байгаа боловч урьдчилан сэргийлдэг, илрүүлдэг, санхүүгийн сэжигтэй үйл ажиллагааны мэдээллийг төвлөрүүлэн цуглуулдаг энэ гурван байгууллага нэг дор төвлөрөх боломжийг үгүйсгэх аргагүй.

Эдгээр байгууллагын хараат бус байдлын баталгааг бүрдүүлэх ёстой гэдгийг мөн Конвенцид заасан.

Иймд тэдгээрийг аль нэг агентлаг, эсхүл яамны харьяанд байгуулах тухай ярихгүй нь ойлгомжтой байна.

Конвенцид нэгдэн орохын өмнө зохион байгуулалтын шинжтэйгээр шийдвэрлэх ёстой томоохон асуудал энэ мөн.

Авилгалын эсрэг НҮБ-ын Конвенцид нэгдэн орохын ач холбогдлын талаар нурших нь илүүц болно.

Гагцхүү түүнд нэгдэн орохын өмнө уг Конвенцийг даган

биелүүлэх, хэрэгжүүлэхэд шаардагдах бэлтгэл ажлыг ихээхэн ул суурьтай, нямбай хийх хэрэгтэй нь харагдаж байна.

Одоогоор уг Конвенцид 120 улс гарын үсэг зурсан боловч соёрхон баталсан улсын тоо харьцангуй цөөн буюу 22 байгаагийн шалтгаан үүнтэй холбоотой байж болох юм.

Иймд юуны өмнө түүний заалтыг зүйл зүйлээр нь нарийвчлан судалж, дотоодын хууль тогтоомжтой харьцуулан, тэдгээрийг уялдуулан зохицуулахад чиглэсэн асуудлыг багцаар нь шийдвэрлэх хэрэгтэй байна.

Гэхдээ мэдээжийн хэрэг Конвенцийн заалт, дотоодын хууль тогтоомж нь үг үсгийн зөрөөгүй байх шаардлага тавигдахгүй, гагцхүү агуулгын зөрөөгүй, хэрэглэхэд зөрчилдөөн, хийдэл үүсэхгүй байх нөхцлийг хангахад уг ажил чиглэгдэх болно.

Дараа нь авилгалтай тэмцэх тогтолцоо, хараат бус тусгай байгууллага байгуулах асуудлыг иж бүрэн шийдвэрлэх хэрэгтэй.

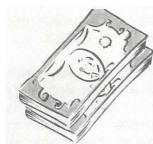
Конвенцид тусгасан тэдгээр байгууллага буюу бүтэцгүйгээр авилгалтай тэмцэх ажлыг үр өгөөжтэй явуулах боломжгүй.

Тэгээд ч энэ Конвенцид нэгдэн орсон улс бүр ийм байгууллагатай болох нь гарцаагүй боллоо.

Энэхүү Конвенцид нэгдэн орох нь өнөөгийн нийгэмд аюулын харагд дэлдсэн хорт үзэгдэл болох авилгалаас хүн ардаа ангижруулж, ардчилал, шударга ёсны замаар тууштай хөгжихөд ач тусгаа өгөх нь эргэлзээгүй.

Хууль тогтоомж батлан гаргаж, хурал ярилцлага олон хийснээр асуудлыг шийдвэрлэхгүй гэдэг нь манай улсын туршлагаар нэгэнт батлагдаад байна.

Харин олон улсын хэмжээнд буй болсон энэхүү таатай нөхцөл боломжийг ашиглан үр дүнд хүрэх асуудал улс төрийн хүсэл зориг, зоримог, бодитой бөгөөд үр өгөөжтэй үйл ажиллагаанаас шалтгаалах болно.

Нотариатчдад өгөх зөвлөгөө

Гэрчилж буй гэрээслэлээ сар бүр бүртгүүлж байх ёстой

Монголын нотариатчдын танхимын Мэдээллийн
албаны ажилтан П.Отгонжаргал

Монголын Нотариатчдын Танхимын дүрмийн 6 дугаар зүйлд зааснаар Монголын Нотариатчдын Танхимын дэргэдэх мэдээллийн алба нь нийт нотариатчдыг шаардлагатай мэдээлэл, лавлагаа, гарын авлага, бусад материалаар хангаж, нотариатчидтайгаа байнга уялдаа холбоотой хамтран ажиллах үүрэгтэй юм.

Энэ ч үүргийнхээ дагуу Мэдээллийн албаны ажилтанууд нотариатчдад хүргэвэл зохих мэдээ мэдээллийг цаг тухайд нь хүргэж байхаар шамдан ажиллаж байдаг билээ.

Хууль зүй, дотоод хэргийн сайдын 2002 оны 280 дугаар тушаал гарснаар Монголын нотариатчдын танхимд одоогийн байдлаар Улаанбаатарт 88, хөдөө орон нутагт 60 нотариатч үйл ажиллагаагаа эрхлэн явуулж байна.

Нотариатч нь нотариатын үйлдлийг Монгол Улсын Үндсэн хууль, Иргэний хууль, Нотариатын тухай хууль, Нотариатын үйлдэл эрхлэн хийх заавар, Нотариатын үйлчилгээний хөлс зардлын жишиг болон холбогдох бусад хууль тогтоомж, нотариатын танхимаас хүргүүлж байгаа мэдээлэл зөвлөмжийн дагуу нэгдсэн нэг ойлголтоор нотариатын үйл ажиллагааг эрхлэн явуулах үүрэгтэй.

Иймээс нотариатч хүн хуульд заасны дагуу нотариатын үйлдлийг мэргэжлийн өндөр түвшинд бие даан, хууль тогтоомжид нийцүүлэн хийх, иргэн хуулийн этгээдээс эрхээ

хэрэгжүүлэх, хууль ёсны ашиг сонирхлоо хамгаалахад нь үйлчлэх, тэдэнд эрх үүргийг тайлбарлан өгч нотариатын үйлдэл хийснээс үүдэн гарах үр дагаварыг урьдчилан сануулж зөвлөгөө өгөх үүрэгээ ухамсарлан нотариатын үйлдлийг зохих журмын дагуу шаардлага хангасан нөхцөлд гэрчилж байх, гэрчилж байгаа гэрээ хэлцэл, итгэмжлэл зэргийн утга агуулга хуульд нийцэж байгаа эсэхийг хянаж байх, иргэдийг хохироож чирэгдүүлэлгүй түргэн шуурхай үйлчилж байх шаардлагатай.

Нотариатч нарын гаргаж байгаа алдаа дутагдлыг анхаарч дараах зөвлөгөөг өгч байна.

- Нотариатын үйлдлийг гэрчлэхдээ Нотариатч, нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгч нь Нотариатын тухай хуулийн 28 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу үйлчлүүлэгчийн хувийн байдлыг тогтоож, иргэний үнэмлэх, холбогдох бичиг баримтыг тулган харж шалгах зайлшгүй шаардлагатай байдаг.

Хэрэв үйлчлүүлэгчийн иргэний үнэмлэх, гадаад паспортод ямар нэг зөрчил илэрвэл нотариатчдын танхимд хандан ерөнхийлөгчийн албан ёсны албан бичигийн дагуу Иргэний бүртгэл мэдээллийн төвөөс лавлагаа авч шалгуулж болно.

- Нотариатч та бүхнийг тамга, баталгааны тэмдгийнхээ хадгалалт, хамгаалалтыг сайжруулахыг анхааруулж байна.

Учир нь нотариатчийн тамга, баталгааны тэмдгийг хуурамчаар хийж, нотариатын үйлдлийг хууль бусаар гэрчлэх

явдал 2002-2004 оны хооронд нэлээд олон удаагийн үйлдэл дээр гараад байгаа бөгөөд энэ асуудал нь хууль хяналтын байгууллагад шалгагдаж байгаа болно.

"Нотариатын үйлдэл эрхлэн хийх заавар"-ын 6.1-д "Нотариатч гэрчилсэн бичиг баримт дээр соёмбо бүхий Нотариатчийн тамганы дугаарыг тод гаргаж, баталгааны тусгай тэмдгийн дардас дээр өөрийн нэр, гарын үсгийг гаргацтай бичнэ. Энэ шаардлагыг хангаагүй үйлдэл хүчингүйд тооцогдоно" гэж заасан.

Иймээс та бүхэн тамганы дугаар, баталгааны тэмдгийн бичигийг тод дарж, баталгааны тэмдгийн бичээсийг журмын дагуу нэрээ гаргацтай бичин он, сар, өдрөө болон бүртгэлийн дугаараа бичих нь зүйтэй байна.

Таны тамга, баталгааны тэмдгийн дардас элэгдэж муудан тамганы дугаар, баталгааны тэмдэг дээрхи бичээс нь тод гарахгүй байгаа бол танхимаас албан бичиг хийлгэн тамга тэмдгийн үйлдвэрт очиж тамгаа яаралтай солиулахыг сануулж байна.

- Ямар нэг бичиг баримтыг гэрчлэхдээ бичиг баримтын стандартын шаардлага хангасан эсэхийг анхаарах. /А4-ийн тал цаасан дээр гарын үсгийн баталгаа хийсэн тохиолдол байсан/

- Нотариатын тухай хуулийн 4-3-д "Нотариатын үйл ажиллагааг тусгай зөвшөөрлийн үндсэн дээр хавсран эрхлэх

байгаа сумын Засаг даргын Тамгын газрын дарга болон нотариатын үйл ажиллагаа эрхэлж байгаа хилийн чанад дахь Монгол Улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газрыг нотариатчийн үүрэг гүйцэтгэгч гэнэ" гэж заасан байдаг.

Иймээс гадаад оронд байдаг үл хөдлөх эд хөрөнгө хамтран эзэмшигчдийн зөвшөөрлийг нотариатын үүрэг гүйцэтгэгч болох тухайн оронд оршин суугаа Монгол Улсын дипломат төлөөлөгчийн болон Консулын газар эсвэл тухайн орны нотариатчаар гэрчлүүлсэн бичиг баримтыг хүчин төгөлдөр бичгээр өгсөн зөвшөөрөл гэж үзнэ.

Ямар ч тамга, тэмдэггүй мөн факсаар дамжиж ирсэн материалыг шаардлага хангаа үндэслэл бүхий зөвшөөрөл гэж үзэхгүй байхыг мэдэгдье.

Эх хувиараа ирсэн албан бичгийн тамга тэмдгийн үнэн эсэх нь эргэлзээтэй байвал Гадаад Хэргийн Яамны тухайн консулын газраас лавлагаа авч болно.

Монгол Улсын Их Хурлын 2002 оны 10 дугаар сарын 31-ний 71 дүгээр тогтоолоор баталсан Монгол Улсын Консулын дүрмийн нэгдүгээр бүлгийн 12-т "Консулын алба нь тогтоосон загвараар үйлдсэн тамга хэрэглэнэ" гэж заасны дагуу Монгол Улсын Засгийн Газрын 2001 оны 2 дугаар сарын 26-ны 41 дүгээр тогтоолын дагуу Гадаад хэргийн яамны консулын хэлтэс, хилийн чанадад байгаа консулын байгууллагуудын шинээр хийлгэсэн тамганы дардасыг та бүхэнд мэдээллээр хүргүүлсэн билээ.

Ажлын онцлог, шаардлагыг харгалзан тогтоосон загварт англи хэлээр нэмэлт бичилт хийсэн бөгөөд Гадаад хэргийн яамны консулын хэлтэс, хилийн чанадад суугаа консулын байгууллагаас лавлагаа тодорхойлолт гаргаж өгөх, нотариатын үйлчилгээ, консулын баталгаа хийхэд тус тамгыг дарж баталгаажуулсан байх юм.

Гадаад хэргийн сайдын тушаалаар консулын тамга хэрэглэх заавар баталж, тамгыг Дипломат төлөөлөгчийн газруудад хүргүүлсэн бөгөөд 2003 оны 7 дугаар сарын 1-ний өдрөөс эхлэн хэрэглэж эхэлсэн.

- Гэрээ, хэлцэл, итгэмжлэл, гарын үсэгээр гэрчлэгдэж байгаа бичиг баримтын эх хувийг холбогдох бусад материалын хамт өөртөө авч үлдэн архивт хадгалах шаардлагатай.

Энэ нь тухайн асуудалтай холбоотой аливаа маргаан үүссэн тохиолдолд холбогдох байгууллагад нотлох баримтын шаардлагыг бүрэн дүүрэн агуулсан байх.

- Гадаадын иргэд оролцсон ямар нэг нотариатын үйлдэл гэрчлэхдээ юуны өмнө тухайн гэрчлүүлж байгаа бичиг баримтын монгол орчуулга заавал байх ёстойн зэрэгцээ Нотариатын тухай хуулийн 33 дүгээр зүйлийн 1-д заасны дагуу орчуулагчийг заавал байлцуулах шаардлагатай юм.

Орчуулагчийн бичиг баримтыг орчуулагчийн үнэмлэх/хавсаргаж авч үлдэх ёстой. Гадаадын хүмүүсийн орон нутгийн хаягийг заавал бичиж авах хэрэгтэй.

Монгол дахь хаяг, мөн тухайн орон нутаг дахь хаягийг шаардаж аль алинийг нь авах. /Үндсэн харьяалал, гадны хаяг, Монгол дахь хаяг/

- Аливаа гэрээг гэрчлэхдээ түүний утга агуулга нь хуульд нийцэж буй эсэхийг хамгийн түрүүнд анхаарах. Түрээсийн гэрээ, хөлслөх гэрээний ялгааг өөрсдөө сайтар ойлгож үйлчлүүлэгчдэд энэ талаар тайлбарлан ялгавартай гэрчилж өгөх.

Хэдийгээр энэ 2 гэрээний нотариатын үйлчилгээний хураамж ижил боловч зориулалтаараа өөр гэдгийг үйлчлүүлэгчдэд заавал тайлбарлан улмаар зөв маягт бөглүүлэн гэрчилж байх.

-Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүрдлийг гэрчлэхдээ бичиг

баримтыг бүрэн бүрдүүлж гэрчлэхгүй ганц нэгээр буй салангид материалыг Үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүрдэл гэж гэрчилж байгаа нь иргэдийн илт хохирсоон зохицугүй зүйл бөгөөд үүнээс үүдэн сөрөг үр дагавар их гарч байна.

Иймээс үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүрдлийг гэрчлэхдээ "Үл хөдлөх эд хөрөнгийн тухай бичиг баримтыг нотариатч гэрчилсэн тэмдэглэл" маягыг хэрэглэж бүрдэл хэлбэрээр зохих журмын дагуу гэрчилж занших шаардлагатай байна.

Үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой бичиг баримт гэрчлэх үйлдэл хийсэн тухай нотариатч уг тэмдэглэл маягыг хөтлөн тэмдэглэлд хуулбарын баталгааны тэмдэг дарж, бусад материалд зөвхөн тамга дарж гарын үсэг зурсан байхыг цаашид баримтлан ажиллах нь зүйтэй байна.

Эд хөрөнгө өмчлөх эрх, түүнтэй холбоотой эд хөрөнгийн бусад эрхийн улсын бүртгэлийн тухай хуулийн 13 дугаар зүйлд зааснаар иргэн үл хөдлөх эд хөрөнгө бүртгүүлж гэрчилгээ авахын тулд мэдүүлэг гаргах бөгөөд мэдүүлэгтээ дараах материалыг хавсаргах юм. Үүнд:

1. Тухайн этгээд уг үл хөдлөх эд хөрөнгөтэйг нотолсон баримт бичиг

2. Газар өмчлөх эрхийг гэрчлүүлэхэд тухайн газрын будагстрын зураг болон өмчилж авсан газрын үнийг сум дүүргийн төсөвт төлсөн тухай баримт

3. Тухайн газрыг уг этгээдэд өмчлүүлсэн тухай эрх бүхий байгууллагын шийдвэр болон түүнээс олгосон гэрчилгээ

4. Газар эзэмших, ашиглах эрхийн гэрээ болон гэрчилгээний хуулбар

5. Барилга байгууламжийн план зураг, 4 талаас нь бүтэн харуулсан гэрэл зураг

6. Улсын тэмдэгтийн хураамж эсхүл үйлчилгээний хөлс төлсөн баримт

7. Өмчлөгчийн иргэний үнэмлэхний хуулбар, хуулийн

этгээд бол улсын бүртгэлийн гэрчилгээний хуулбар

8.Бүртгүүлэхийг хүссэн этгээдийн өргөдөл зэрэг багтана.

Дээрхи материалуудыг нотариатч үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүрдлээр гэрчлэх юм. Өмнө нь энэ бүрдэлд хөрөнгийн үнэлгээний компаниар үнэлүүлсэн үл хөдлөх эд хөрөнгийн үнэлгээ, тайлан хавсаргадаг байсан.

Шинээр батлагдсан хуулиар хөрөнгийн үнэлгээний тайланг хавсаргах шаардлагагүй болсон.

Иймээс дээрхи материалуудыг бүрэн гүйцэд байгаа эсэхийг нарийн нягт шалгасаны үндсэн дээр нотариатын үйлчилгээг үзүүлэх шаардлагатай.

Нөгөө талаар иргэдэд үл хөдлөх эд хөрөнгийн гэрчилгээ авахад амар материал бүрдүүлэх шаардлагатай талаар зөвлөгөө өгч ажиллах нь зүйтэй.

Үл хөдлөх эд хөрөнгөө бүртгүүлэхийг хүссэн иргэд, аж ахуйн нэгжийн өргөдөлд үл хөдлөх эд хөрөнгийн байршил, хэмжээ, зориулалт, тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгийн өмчлөгч иргэний овог, эцэг/эх/-ийн нэр, нэр, оршин суугаа хаяг, иргэний үнэмлэхийн болон регистрийн дугаар, өмчлөгч нь хуулийн этгээд бол түүний нэр оршин байгаа газар, улсын бүртгэлийн дугаар, түүнийг төлөөлөх этгээдийн овог эцэг/эх/-ийн нэр, нэр, оршин суугаа хаяг, иргэний үнэмлэхийн болон регистрийн дугаар, тухайн үл хөдлөх эд хөрөнгийг захиран зарцуулах эрх хэмжээ, өмчлөх эрхийг бүртгүүлэх болсон үндэслэл, үл хөдлөх эд хөрөнгийн үнэ зэргийг тодорхой тусгуулах шаардлагатай.

Үл хөдлөх эд хөрөнгөтэй холбоотой бичиг баримт гэрчлэх үйлдлийн бүртгэлийг хөтлөхдөө:

§ Гэрчлүүлж буй үл хөдлөх эд хөрөнгийн төрөл, зориулалт,

§ Уг хөрөнгийг өмчлөгч нь иргэн бол овог, эцгийн нэр, нэр, иргэний үнэмлэх,

регистрийн дугаар

§ Хуулийн этгээд бол оноосон нэр, улсын бүртгэлийн нэр, регистрийн дугаар,

§ У л с ы н бүртгэлийн дугаар болон гэрчилгээний дугаар,

§ Хагя, байршил.

- Нотариатчид гэрчилж байгаа гэрээслэлээ сар бүр Нотариатчдын Танхимд бүртгүүлж, энэхүү гэрээслэлийн бүртгэлийг ҮХЭХ-ийн бүртгэлийн газар сар бүр бүртгүүлэх ажлыг Нотариатчдын танхим хийгээд 3 жил болж байна.

Иймээс нотариатчид сар бүр өөрийн гэрчилсэн гэрээслэлээ Танхимдаа бүртгүүлж байхыг мэдэгдье.

Орон нутгийн нотариатчдын хувьд тухайн тойргийн салбарын дарга нар гэрээслэлийг нэгтгэн аймгийн үл хөдлөх эд хөрөнгийн бүртгэлийн газарт бүртгүүлж байх нь зүйтэй.

- Хууль ёсоор өв залгамжлах эрхийн гэрчилгээг олгохдоо өвлүүлэгч нас барснаас хойш 1 жилийн дараа олгоог гэсэн хуулийн заалтыг баримталж байхыг анхааруулья. ИХ-ийн 531.3-т "Гэрчилгээ олгох тухай хүсэлт гаргасан буюу өвлөгдсөн эд хөрөнгийг авсан этгээдээс өөр өвлөгч байхгүй нь лавтай баримтаар нотлогдвол гэрчилгээг нэг жилийн хугацаа өнгөрхөөс өмнө олгож болно" гэсэн заалтыг баримтлан гэрчилгээ олгож болох боловч ингэхдээ уг гэрчилгээг олгохтой холбоотой бүхий л нотлох баримтыг бүрэн дүүрэн бүрдүүлж хожим энэ асуудалтай холбоотой маргаан гарвал өөрийн хийсэн үйлдлийг аль ч байгууллага, иргэдийн өмнө хамгаалж чадна гэсэн итгэлтэй байж хийх нь зүйтэй болов уу.

- Үл хөдлөх эд хөрөнгийн улсын бүртгэлийн гэрчилгээ авахтай холбогдуулан бүрдүүлж байгаа материалууд ҮХЭХ-ийн бүрдэл/ нь үл хөдлөх

эд хөрөнгийг шилжүүлэхтэй холбоогүй учир дүүрэг хамаарахгүйгээр гэрчилж болно.

- Гэрээ гэрчлэхдээ гэрээний талуудаас гадна хамтран өмчлөгчдийн нэрсийг бүртгэлийн дэвтэрт бүртгэж гарын үсэг зуруулж байх.

Гэрээний бүртгэлд хэн нь зээлдэгч, зээлдүүлэгч, бэлэглэгч, бэлэг хүлээн авагчийг тодорхой бичих. Мөн иргэний үнэмлэх болон холбогдох бичиг баримтыг хувиан авч архивын материалдаа хавсаргаж байх.

- Нотариатч бүр өв залгамжлах эрхийн гэрчилгээ олгох, гэрээслэл бичих нотариатын үйлдлийг хийхээс зайлсхийх явдал нилээдгүй байна. Нотариатч хүн Нотариатын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт заасны дагуу 11 төрлийн үйлдлийг гэрчлэх ёстой бөгөөд дээрх үйлдлийг гэрчилдэггүйгээс иргэдийг чирэгдүүлж байгааг анхааруулж байна. Учир нь энэ талаар Нотариатчдын Танхимд өргөдөл, гомдол сүүлийн үед их ихрэх боллоо.

Номын ертөнц : Францын нотариатын систем Оросын нотариатчдын анхаарлыг татаж байна.

Мэргэжлийн нотариатын эрх зүй

Энэ номыг орос хэлэнд Уралын хуулийн академийн иргэний процессийн кафедрийн болон Париж XII их сургуулийн хууль зүйн факультетийн аспирант Игорь Медведев орчуулсан нь нотариатчдын анхаарлыг их татаж байна.

Мэргэжлийн нотариатын эрх зүй хэмээх энэхүү номыг зохиогч Жан Ягр, Жан Франсуа Пиену нар Францын иргэний гүйлгээнд хамгийн их ач холбогдол бүхий этгээд болох нотариатчийн мэргэжлийн тухай өгүүлжээ.

Зохиогчид нотариат бол эрх зүйн үндэс, иргэний гүйлгээний харилцааны тогтвортой байдлыг хангагч институт гэж үзэж байна. Нотариатын үйл ажиллагааны онол сургаалийг багтаасан ийм ном Францын мэргэжилтнүүдийн онцолсноор Францад ганцхан байгаа юм. Тиймээс ч ном нь Мэргэжлийн нотариатын эрх зүй гэж нэрлэгдэж байгаа ажээ. Оросод л гэхэд нотариатын тухай ном зөвхөн нотариатын үйлдэл хийх техник, хуулийн агуулгыг голлосон байдаг. Энэхүү ном нь 5 том бүлэг, бүлэг тус бүр нь хэсгүүдтэй юм.

Оршил хэсэгт үндсэн тодорхойлолтууд өгөгдсөн байна. Нотариатчийг төрийн албан тушаалтан, талуудын зөөлөгч, байгууллагын удирдагч /нотариатын байгууллагын/ талаас нь гүйцэтгэх үндсэн чиг үүргүүдийг нь тодорхойлсон байна.

Нотариатын үйлдлийн нотолгооны эрх зүйд эзлэх байр суурь хэр чухал ач холбогдолтой байх нь нотариатын байр суурийг тодорхойлдог. Нотариатын түүх нь аман нотолгоо бичмэл нотолгоогоор солигдсон тэр үеэс эхэлдэг.

Францын нотариатч бичмэл нотолгоо бүрдүүлэх гол этгээд бологч гэхэд хэтэрсэн болохгүй. Нотариатч үйлдлийн агуулгын үнэн бодитойг батлах эрхтэй байдаг.

Нотолгооны хүчин чадлын үүднээс авч үзвэл нотариатын үйлдэл нь тогтоогдсон нотолгоо гэж үздэг. Францын иргэний процесст хууль ёсны эрхийг хамгаалах, иргэний эрхийг бэхжүүлэх системийг амар хялбар, урьдчилан хэлэх боломжтой болгохын тулд бичмэл нотолгоог тэргүүлэх хүчин чадалтай гэж авч үздэг. Үүгээрээ англо-саксоны эрх зүйн систем нь бичмэл эрх зүйн орнуудын системээс ялгаатай гэж зохиогчид тэмдэглэсэн байна.

Зохиогчид нотариатын үйл ажиллагаа техникийн /журамчлагдсан/, /формальности/ шинж чанартайг үгүйсгээгүй бөгөөд чухамхүү нотариатын ёс журам нь гэрээнд оролцогчдыг өөрсдийнх нь бодлогогүй үйлдлээс хамгаалж эрх зүйн аюулгүй байдлыг бий болгон хууль ёсыг баталгаажуулж байдгийг цохон тэмдэглэсэн байна.

Аугаа философич, хуульч Гегелийн "өмч бол гэрээ, ёс журам дээр тогтож байдаг бөгөөд ёс журам нь түүнийг нотолгоотой бөгөөд хууль ёсны болгож байдаг" гэснийг энд санахгүй байхын аргагүй билээ.

Зохиогчид нотариатчийг шударга, талуудыг алагчилдаггүй зөвлөх, итгэмжлэгдсэн этгээд талаас нь онцгой анхааран тодорхойлсон ба нотариатчийн чиг үүргийн хөгжилт ялангуяа орчин үед эд хөрөнгийг захирах чиг үүргийнх нь талаар үзүүлсэн болно.

Францын нотариат нь хууль зүйн үйлчилгээний зах зээлийн 45%-ийг эзэлдэгээрээ өмгөөлөгч, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч болон бусад чөлөөт хуулийн мэргэжлүүд дотроос тэргүүлдэг.

Зохиогчид нотариатын эрх зүйг нотариатч үүргээ биелүүлэх болон үйлчлүүлэгчидтэйгээ харилцах явцад хэрэглэгддэг хэм хэмжээний нийлбэр гэж ойлгож байгаа нь сонирхолтой юм.

Нотариатч болон нотариатын эрх зүйт бусад субъектүүд гэсэн бүлэгт нотариатын үйл ажиллагааны зохион байгуулалтыг харуулсан байна. Зохиогчид мөн эрт үеэс одоог хүртэлх нотариатын хөгжлийн түүхийг өгүүлжээ.

Наполеоны эрин үед /1803 оны 3 дугаар сарын 16/ баталсан Нотариатын тухай хуулийг Францын нотариатын орчин үеийн төрхийг тодорхойлсон хамгийн чухал хууль гэж үзсэн байна. Мөн энэхүү нотариатын тухай хууль 1804 оны Францын иргэний хуулийн өмнөхөн батлагдсан нь тохигдол биш байсныг тэмдэглэх нь зүйтэй.

Францад нотариат нь иргэний эрх зүйтэй салшгүй холбоотой байж түүнийг амьдруулдаг, иргэний гүйлгээнд оролцогчдын үйлдлийг хуулийн хүчин төгөлдөр болгодог институт гэж байгаа үзсээр ирсэн.

1986 оноос эхлэн нийт үндэсний шинж чанартай болсон нотариатчийн бүрэн эрхийг тодорхойлох журам нь сонирхолтой юм. Нотариатч нь улсынхаа бүх нутаг дэвсгэрт болон гадаад орнуудад бүрэн эрхээ хэрэгжүүлэх эрхтэй.

Францад нотариатчийн эрх авах нь нилээд төвөгтэй ч уян хатан ч байж болдог.

Нэг талаас нотариатч болохын тулд их сургууль төгсч, нилээд их мэргэжлийн бэлтгэл хийх, нотариатын конторт 2 жилийн практик хийх ёстой, нөгөө талаас олон жилийн туршлагатай нотариатын конторт нотариатч болж болно. Их, дээд сургуулийн багш, өмгөөлөгч болон хуулийн мэргэжлийн зарим төлөөлөгч хялбарчилсан замаар нотариатч болж болдог.

Нотариатчдын мэргэжлийн холбооны гишүүнд эсвэл нотариатын конторын түрүүчийн

ээнд /шинээр үүсгэгдсэнээс бусад тохиолдолд/ төлбөр төлөх замаар нотариатчийн албан тушаалд томилогдох журам нь нилээд сонирхолтой өвөрмөц байдаг.

Энэ журам нь хаан сангаас арвижуулахын тулд албан тушаал худалдаг байсан хаанчлалын үеийн албан тушаал худалдах, худалдан авах заншилтай холбоотой аж.

Орчин үеийн нөхцөлд нотариатын конторын түрүүчийн эзэнд төлбөр төлөх нь тухайн нотариатын конторын ажлын чанарын үзүүлэлт, түүний хөрөнгийн үзүүлэлтийн эцсийн үр дүн болон гарч ирдэг ба тухайн конторын үйлчлүүлэгчдэд үзүүлж буй үйлчилгээний хэмжээ, шинж чанар, үнээр тайлбарлагддаг.

Конторын хөрөнгийн үнэлгээ нь иргэн бүрийн хөдөлмөрийн үр шимээ хүртэх, үйл хэргээ залгамжуулах эрхийг хүлээн зөвшөөрч байгаагийн илрэл бөгөөд ийм журам нь тодорхой конторт дассан үйлчлүүлэгчдийн ая тухыг бодолцооноос гадна тэднийг нотариатчаа сонгох сонголтыг чөлөөтэй болгож байгаа юм.

Нотариатч мэргэжил нь зөвхөн баячуудад нээлттэй гэсэн үг биш ээ. Төлбөрийг төлөхийн тулд тусгай зээл авч болно. Түүнээс гадна нотариатчын конторт хөлсөөр ажиллаж болно.

1990 оноос эхэлсэн энэхүү шинэ журам нь конторын эзэнтэй хамтран ажиллаж эхэлсний үр дүнд цаашид бие даан ажиллах боломжийг харьцангуй залуу улсуудад олгосон.

Францын Эрүүгийн хуульд нотариатчийн үүргээ гүйцэтгэж байхад нь хамгаалах хэм хэмжээ тусгагдсан байдаг ба Хууль зүйн яамны сайдын тушаалаар хүндэтгэ нотариатч цол олгодог. Францад нотариатын статус түвшин өндөр байдаг нь нотариатчдыг нэгтгэдэг.

Нотариатын дээд зөвлөлийн дэргэд хууль зүй, бизнесийн эрх зүй, үл хөдлөх хөрөнгийн эрх зүйн судалгааны тусгай институтууд, нотариатыг хөгжүүлэх талаар шинжлэх ухааны судалгаа, практик үйл ажиллагааны төвүүд ажилладагтай зүй ёсоор холбоотой. Нотариатын хариуцлагын баталгааны кассууд болон төв касс нь бие

даасан хууль зүйн статус бүхий тусгай байгууллагууд байдаг.

Нотариатын үйл ажиллагааны ёс зүй гэсэн хоёрдугаар бүлэгт нотариатчийн үндсэн үүрэг, нотариатын конторын ажилтнуудад оногдож болох хариуцлагын арга хэмжээнүүдийг харуулсан. Францад сахилга батын хариуцлага нь юуны өмнө хууль, тогтоол болон үндэсний бүсийн журмуудад тусгагдсан байна.

Нотариатын акт болон нотариатын зорилго гэсэн гуравдугаар бүлэгт нотариатын баталгааны дүрэм түүний үр дүн, нотариатын актын талаар тусгасан.

Энэ бүлэгт нотариатын үйлдлийн журмыг дэлгэрэнгүй үзүүлсэн нь нотариатчаар ажиллаж буй хүн бүхэнд сонирхолтой бүсийн болно.

Зохиогчид нотариатын актыг нотолгооны хэрэгсэл, эх материалтай адил хүч бүхий акт болохыг тодорхойлж нотариатын актын мөн чанарыг задлан шинжилсэн байна.

Нотариатч нь төрийн албан хаагч бус боловч түүнд аливаа үйлдлийн үнэн бодитой нотлох бүрэн эрхийг төрөөс олгосон байдаг.

Дээрх журмаас аваад үзвэл дараахь үр дагавар гарч байгааг зохиогчид тэмдэглэсэн байна. Үүнд:

1. Францын Иргэний хуулийн 1319 дүгээр зүйлийн дагуу хуулийн шаардлагад нийцсэн нотариатаар батлагдсан актыг бодитой бус гэдгийг нотлох хүнд ачааг гомдол гаргасан тал үүрч шүүхийн тусгай процедураар ордог. Хэрэв нотариатын үйлдлийг бодитой биш гэж гомдол гаргасан этгээд буруутан болох нь нотлогдвол торгууль төлөхөөс гадна уг гүтгэлэгээс үүдсэн хохирлыг нөхөн төлүүлэх нэхэмжлэл уг этгээдэд гаргаж болдог. Харин нотариатч буруутай байвал эрүүгийн хариуцлага хүлээнэ. Нотариатч зөвхөн өөрийн баталсан үйлдлийн бодитой байдлыг хариуцна.

2. Нотариатын акт нь гүйцэтгүүлэх эрх бүхий шинжтэй байна. Тухайлбал, өрнэхэмжлэгч түүний нэхэмжлэлийг заавал шүүхээр шийдвэрлүүлэлгүй шууд өр барагдуулах албанд хандаж болно. Гүйцэтгэхийг шаардсан нотариатын актын хуулбарыг үзүүлэх нь л хангалттай байдаг. Шүүхийн бус шинжтэй нотариатын гүйцэтгэлийн актыг нэмэгдүүлэх, мэргэжлийн нотлох баримтын хууль зүйн хүчин чадлыг нэмэгдүүлснээр шүүхийн процессийн үр дүнг урьдчилан хэлэх боломжтой болгох зэрэг нь шүүхээр шийдвэрлүүлэх асуудлын тоог багасгах ач холбогдолтой болно.

Нотариатын эрх зүйн субъектүүдийн хоорондох харилцаа гэсэн дөрөвдүгээр бүлэгт нотариатч нарын хоорондох болон нотариатч, үйлчлүүлэгч нарын хоорондох харилцаа, түүнээс үүдэн гарах нотариатчийн хариуцлагын иргэн-эрх зүйн дүрмийн талаар тусгасан.

Нотариатчдын хоорондох харилцааны олонхи дүрэм нь нотариатын байгууллагын гаргасан тусгай журмаар зохицуулагддаг.

Нотариат нь үйлчлүүлэгчийн баримт бичгийг бусад нотариат, кадастр болон бүртгэлийн байгууллагуудаас лавлагаа аван шалгах эрхтэй төдийгүй үүрэгтэй. Шаардлагагүй мэдээллийг тухайлбал, гэрээний холбогдолтой мэдээллийг нотариатч биечлэн цуглуулах нь үйлчлүүлэгчийн ашиг сонирхлыг хамгаалж эерэг нөлөө үзүүлдэг.

Мөн 1934 онд батлагдсан мэргэжлийн хариуцлагын хамт олны баталгааны тухай дүрэм нь үйлчлүүлэгчдийг нотариатчид хандах хандлагад эерэгээр нөлөөлсөн. Францын нотариат болон бусад орнуудад гэсэн сүүлийн бүлэгт францын нотариатын институтын нийгмийн ач холбогдол болон бусад орнуудын нотариатын системийн тойч тодорхойлолтыг өгсөн.

Зохиогчид нотариатын гол зорилго нь нотолгоог бүрдүүлэх, маргаанаас сэргийлэх чиг үүргийг хэрэгжүүлэх явдал болохыг дахин тэмдэглэсэн байна. Мөн иргэний гүйлгээний харилцаанд нотариатын практикийн нөлөө их байсны дүнд гэрээний шинэ төрөл, шинэ нөхцлүүд бий болж улмаар хууль тогтоомжид тусгагдсан байна.

Ийнхүү нотариатч нь эрх зүй, хүн хоёрыг холбогч болж байна. Энэхүү номыг уншихад иргэний эргэлтэд оролцож буй оролцогчдын эрхийг хангадаг бодитойгоор оршин буй латин нотариатын системийг ойлгох боломжтой.

Эндээс Орос дахь нотариатын системийг боловсронгуй болгох боломж хэтийн төлөвийг харж болох юм.

Нэгдүгээрт, Орос Улс чухам ямар эрх зүйн системийг тухайлбал, шүүх процесс амжилттай оролцож чадах өмгөөллийн систем эсвэл иргэний гүйлгээний харилцааг илүү тогтвортой, шүүх процессын үр дүнг илүү тодорхой болгодог мэргэжлийн түвшинд хийгдсэн хууль зүйн онцгой хүчин чадал, нотолгооны ач холбогдол бүхий бичмэл нотлох баримтад үндэслэгдсэн системийг бүрдүүлэх үү гэдгийг тодорхойлох шаардлагатай.

Бичмэл эрх зүйн систем, бичмэл нотолгоо нь нийгмийн хувьд зардал багатай, шүүхийн үүднээс авч үзвэл шүүх ажиллагаанд зарцуулах цаг хугацааны хувьд хэмнэлттэй.

Хоёрдугаарт, Одоогийн байдлаар нотариат янз бүрийн зохион байгуулалтын хэлбэрээр ажиллах боломж бага байгааг бодолцож мэргэжлийн байгууллагын системийг тодорхойлох, нотариатаар ажиллах шалгуурыг ч мөн уян хатан болгох шаардлагатай байна.

Гуравдугаарт, гэрээ, хэлцлийн бичиг баримтын эргэлтийн системд эзлэх үл хөдлөх хөрөнгийн бүртгэгчийн эрх болон нотариатчийн бүрэн эрхийн харьцааны асуудал Орос Улсад нилээд маргаантай байгаа.

Нотариатын тухай Оросын Холбооны Улсын хуульд үйлчлүүлэгч өөрөө гэрээ хийхэд шаардлагатай материалыг

цуглуулж нотариатад батлуулахаар хандахаар заагдсан байгаа нь нотариатчийг завсрын байр сууринд тавьж байгаа юм.

Иймээс нотариатч нь иргэний гүйлгээнд завсрын байрлалтай байгаа учир түүнийг иргэний процессоос хасах эсвэл хавсарга болгох оролдлого гарч болох юм.

Нотариатын франц загвар нь үүнээс эрс өөр. Нотариат гэрээ хийгдэх үед бичиг баримтын гүйлгээнд зөвхөн завсрын байр эзэлдэггүй харин эсрэгээр иргэний гүйлгээний сүнс нь болж байдаг. Учир нь нотариатч бүх бичиг баримтыг бүрдүүлэх, бодит байдлыг шалгах, нотлох баримтын онцгой хүч бүхий акт бий болгох үүрэгтэй байдаг.

Ийм тохиолдолд нотариатч талуудын хүсэл зоригийг илэрхийлэн бүтээлч шинж чанартайгаар үйл явцад оролцож байгаа тул гэрээ хүчин төгөлдөр болгох үйл явцаас нотариатыг хасах боломжгүй болох юм.

Ирээдүйд Оросын Холбооны Улсад ч нотариатыг шаардлагатай байгууллагад зөвхөн асуулга тавих бус өөрөө шалгах, шаардлагатай баримт бичгүүдийг өөрөө цуглуулах бүрэн эрхээр хангагдаж болох юм.

Дөрөвдүгээрт, Хамтын даатгал, хамтын хариуцлагын системийн асуудал Оросын нотариатуудын өмнө тулгараад байна.

Одоогоор зөвхөн Свердловскийн Нотариатын Танхим даатгалын ийм системтэй болоод байна.

Маргаантай бус асуудлаарх шүүхийн ачааллыг багасгахын тулд нотариатын гүйцэтгэх хүчин чадал бүхий үйлдлүүдийг бий болгох, мэргэжлийн ёс зүйн журам дүрмийг гүн гүнзгий ойлгож боловсруулах зэрэг олон асуудлыг дэвшүүлэх шаардлагатай байна.

Энэ ном нь зөвхөн нотариатчдад төдийгүй Оросын их сургуулийн оюутнууд, багш нарт, иргэний гүйлгээний салбарт ажиллаж буй Оросын хуулийн мэргэжлийн бүх төлөөлөгчдөд хэрэгтэй байна гэж найдаж байна.

Франц дахь нотариатчийн мэргэжлийн тухай хэдэн үг хэлье.

Францад нотариатч нь иргэний эрхийг хэрэгжүүлэх хүрээнд хуульчийн гол мэргэжлийн нэг гэхэд хэтрүүлсэн болохгүй. Нотариатч нь төрийн нэрийн өмнөөс талуудын оролцож буй гэрээ, хэлцлийг хуулийн хүчин төгөлдөр болгохын тулд батлах эрхтэй.

Нотариатч нь чөлөөт мэргэжил байдаг тул мэргэжлийн үйл ажиллагаагаа бие даан зохион байгуулах боловч хийсэн алдааныхаа төлөө үйлчлүүлэгчдийнхээ өмнө эд хөрөнгийн хариуцлага хүлээдэг.

Эрх зүйн процедур улам нарийн болж буй өнөө үед нотариатын үйлдэл нь гэрээ, хэлцлийн болон эрх зүйн акт үнэн бодитой болохын баталгаа болохын зэрэгцээ нотариатч маргаанаас урьдчилан сэргийлэх, маргалдаж буй талуудыг эвлэрүүлэхэд зөвлөгөө өгөх чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Нотариатч нь гэр бүл, байгууллагын ажил хэрэгт зөвлөгчийн хувьд иргэний болон нийгмийн амьдралын олон үйл явдалд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг.

Эрх зүйн актыг баталдаг албан тушаалтан болохын хувьд нотариатчийн үүрэг чухал ач холбогдолтой тул түүний үйл ажиллагаа нь хатуу дэглэм, сахилга батыг шаарддаг.

Нотариатчийн үйл ажиллагаа нь голчлон үл хөдлөх хөрөнгө, гэр бүлийн эрх зүйн асуудалтай холбоотой байдаг боловч байгууллагын эрх зүйн асуудал, эрх зүйн төрөл бүрийн проблем бүхий асуудлаар зөвлөгөө өгөхөд чиглэгддэг.

2004 онд Франц болон бусад иргэний эрх зүй бүхий оронд 200 жилийн нь ойг тэмдэглэх, одоо хүртэл үйлчилж буй Наполеоны алдарт Иргэний хууль, нотариатын мэргэжлийн байгууллага хоёр нь хоорондоо салшгүй холбоотой билээ.

Наполеон Иргэний хуулийг бэлтгэх явцад иргэний гүйлгээний харилцааны маргаангүй байдал, гэрээний тогтвортой байдлыг хангаж чадах хамгийн энгийн, ойлгомжтой хууль зүйн системийг эрж олох шаардлага тавьсан байдаг.

Иймээс Наполеон иргэний гүйлгээнд оролцогчдод адил тэгш хууль зүйн баталгаа хангах, нотариатчийн мэргэжлийн зөвлөгөө өгөх, албан хаагчийн үйлчилгээ үзүүлэх нотариатын системийг хадгалан бэхжүүлсэн байдаг.

Энэхүү ном нь агуулгын хувьд сурах бичиг, харьцуулсан эрх зүйн судалгааны дэдлагын ном бөгөөд нотариатч, иргэний эрх зүйн хүрээнд ажилладаг бусад хуульчид, хууль зүйн их, дээд сургуулиудын багш, оюутнуудад зориулагдсан бөгөөд 1996 онд Францын Литех хэвлэлийн газарт хэвлэгдсэн 4 дэх хэвлэл юм.

Зохиогчид: Жан Ягр, Жан Франсуа Пиену нарын тухайд :

Жан Ягр /1909-1999/ Францын Бордо хотод бараг бүх насаараа нотариатчаар ажилласан бөгөөд энэ номын санаа, бүтцийн төлөвлөгөөг гаргасан хүн юм.

Жан Ягр мэргэжлийнхээ хүрээнд болон түүнийг мэддэг байсан хүмүүсийн дунд их нэр хүндтэй, өндөр мэргэжлийн хуульч гэж хүндлэгддэг байсан. Тэрээр нотариатчдын хөрөнгийн хариуцлагын сангийн ерөнхийлөгчөөр олон жил ажилласан нь үүнийг нотолж байна. Жан Ягр бол нотариатч мэргэжлийн утгыг нийгэм, эрх зүйд тогтвортой үйлчлэх хэрэгцээ гэж ойлгосон, нотариатчийн үлгэр жишээ болсон, аливаад сэтгэл гаргадаг хүн байсан.

Жан Франсуа 1937 онд төрсөн. 1959-1990 он хүртэл Иль де Франц мужийн Крепи ан Валуа хотод нотариатчаар ажилласан. 1969 онд эрх зүйн докторын зэрэг хамгаалсан.

Жан Франсуа Парист амьдардаг, хүндэтг нотариатч цолтой, Юрист Кассер нотариатын хэвлэлийн редактор, Нотариатчийн зөвлөгөө сэтгүүлийн ерөнхий редактор. Мөн Париж I, Париж XII их сургуулиудад нотариатын курс лекц уншдаг.

Жан Франсуа нотариат бол зөвхөн эрх зүй-техникийн шинжтэй бус иргэний гүйлгээний хүрээнд ажиллаж буй аливаа хуульчийн мэдэх шаардлагатай мэдлэгийн үндэс, бүхэл бүтэн шалтгаан гэж үздэг цөөн бус мэргэжилтнүүдийн нэг юм.

Нотариатын үйл ажиллагааны үр дүнд Францын иргэний гүйлгээний системд гэрээнд оролцогч талуудын хоорондох маргааны тоо цөөрсөн байдаг бол нийтийн эрх зүйн систем бүхий орнуудад хуульчийн мэргэжил дотроос гол ажил нь шүүх процессд оролцох үүрэг бүхий нэг талын төлөөлөгч болох өмгөөлөгч мэргэжил голлох байр суурийг эзэлдэг.

Энэхүү ном нь Франц, Оросын харилцаа – эрх зүй хөтөлбөрийн хүрээнд хэвлэгдэн гарсан бөгөөд уг хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхээр би Франц, Оросын мэргэжил нэгтгүүдтэйгээ 3 дахь жилдээ ажиллаж байгаа юм.

Хөтөлбөр нь Франц, Оросын сүүлийн үед Украйны хуульчдыг эрх зүйн хамтын ажиллагааны маш олон төрлийн хүрээнд хамруулж байна. Тухайлбал, хамтарсан бага хурал, семинар зохиох, оюутан, аспирант, багш нарын мэргэжил дээшлүүлэх, Францын профессоруудыг урьж Францад лекц уншуулах, хамтарч ном, өгүүлэл бэлтгэх, хууль тогтоомжид судалгаа хийх болон бусад олон чиглэлээр ажиллаж байна.

Бидний хамтын ажиллагааны нэг хэлбэр нь Францын орчин үеийн иргэний эрх зүй, түүнийг хэрэглэх төрөл бүрийн чиглэлээр чухал ач холбогдол бүхий номуудыг орчуулах явдал юм.

Францын иргэний эрх зүйг хэрэгжүүлэх практик хүрээнд нотариатын мэргэжил нь гол байрныг эзэлдэг тул Францын орчин үеийн системтэй танилцах нь Оросын уншигчийн хувьд сонирхолтой байх болно.

1993 онд хийгдсэн реформ нь Оросын эрх зүйн систем дэх нотариатын институтын үүрэг ролийг өөрчилсөн боловч Оросын нотариатын систем орчин үеийн Оросын иргэний гүйлгээний салшгүй хэсэг болж тогтоход улам ихийг хийх хэрэгтэй байгаа юм.

1954 оны Олон улсын конгресс дээр Ерөнхийлөгч Мэйгратийн хэлсэн "Нотариатч болохын тулд онц содон авьяастан, буянтан байх шаардлагатай. Харин

тодорхой мэдлэг, сэтгэлтэй байх, үнэнч байх, чин зүрхнээсээ байх, зоригтой байх, ёс суртахуунтай байх, алагчлалгүй байх, шуналгүй байх зэрэг ойлголт л байхад хангалттай.

Ёс суртахуунтай байх, шуналгүй байх зэрэгч нар нь үүргээ ухамсарлах ухамсар, мэргэжлийн нэр төрийг өргөх чанар болон ёсдөг" гэсэн үгээр төгсгөө.

Эдгээр чин сэтгэлийн үгүүд нь өөрийн мэргэжлийн зорилгыг хууль ёсонд зүтгэх хэрэгцээ гэж ойлгосон мэргэжлийн хуульч бүхэнд хамаатай.

В.В.Ярков

(Хууль зүйн шинжлэх ухааны доктор, Уралын Хууль зүйн улсын их сургуулийн иргэний процессийн кафедрйн эрхлэгч, Свердловск мужийн Нотариатын Танхимын Ерөнхийлөгч)

"Нотариальное право" номоос орчуулсан: Баянгол дүүргийн нотариатч Д.Дуламцоо

Монгол Улсад Гэмт хэргээс урьдчилан
сэргийлэх ажлыг зохицуулах зөвлөл үүсэж
байгуулагдсаны 40 жилийн ойд

Ажил цүйлээрээ нэрээ мөнхөлсөн хүн

А.Думбурай нь 1929 онд Засагт хан буюу Хантайшир уулын аймгийн Цэцэн сартуул хошууны Баян-Өндөр буюу Зогсоо хайрхан сум, одоогийн Увс аймгийн Завхан сумын 1 дүгээр багийн нутаг "Сайханы гол" гэдэг газар ард Б.Алтангэрэлийн хоёрдугаар хүү болон төрсөн.

Эж нь "Миний хүү ээжийнхээ хорин тавны жил, зул сар төрсөн учраас даардаггүй өлчир хүү" гэж өхөөрдөн ярьдаг байжээ.

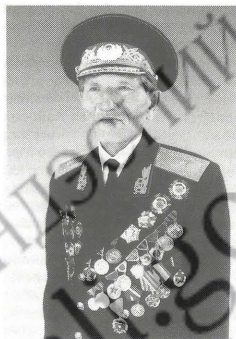
Аав Б.Алтангэрэл нь өөрөө бичиг үсэг сураагүй, цэрэгт ч яваагүйдээ гутарч бичиг, сонингийн тасархай ололдоо хүүдээ зориулж улааар

1939 онд Лувсанвандангийн "Цагаан толгой" гэдэг номыг олж заалгаснаар монгол бичгээр уншиж, бичдэг болсон байна.

Иймээс бичиг үсэгт суралцсан тэрээр сум багийнхаа ар гэрээр орж цэргийн хүүгээс ирсэн захиаг нь дуудаж, хариу захиаг нь бичиж байснаас сум багийнхан тус сайн хүү гэхийн сацуу эрдэм номтой хүн болно гэж ирээдүйг нь зөгнөн магтдаг байжээ.

Жирийн хүүхдийн нэг адил хурдан морь унах, хонь мал хариулахын зэрэгцээ малд гярай, айл саахалтынхаа малыг их тандаг, өдөрт хаана, хэний, ямар мал явааг хэзээний харсан үзсэн байдаг сан.

Тиймээс настай хүмүүс ч хүртэл ирж адуу малаа асуудаг байжээ. Завхан суманд анхны бага сургууль байгуулагдахад орж эрдэм ном сурах замдаа гарч улмаар уг сургуульдаа багшилж байсан байна.

Генерал А.Думбурай

А.Думбурай 1949 оны 7 дугаар сараас ДЯЯ-ны тусгай хэлтэст хэсгийн төлөөлөгчөөр томилогдож офицер болсон нь түүний амьдралд нэгэн дэвшил болж цаашдын амьдралын чиглэлийг тодорхойлсон байна.

Ажил үйлс нь өөдрөг яваа залуу Увс аймгийн НАХ хэлтэст хэсгийн төлөөлөгч, ахлах төлөөлөгч, хэлтсийн орлогч, тасгийн даргаар дэвшиж, бага дэслэгчээс ахлах дэслэгч хүртэл цол шагнагдаж хэн бүхэнд хялбар тохиолддоггүй ДЯЯ-ны хүндэт чекистийн тэмдгээр энгэрээ мялааж байсан нь ирээдүйн томоохон удирдах ажилтан болохыг нь бэлэгдсэн үйл явдал болсон байна.

Шинэхэн төлөөлөгчид хорихоос оргоод 9 сар болж байгаа Шар Дамбий гэгч Яргайтын ууланд булж байгааг баривчилж ирэх хатуу үүрэг даргаас нь өгөгдсөнөөр сар

гаруй хугацаанд биечлэн хөөцөлдөж олон түмний тусалцаатайгаар баривчилж ирснээр цагдан сэргийлэхийн ажил нь хүнд боловч ихээхэн үр бүтээлтэй, сонирхолтой ажил гэдгийг ойлгон тэр ажилд дур сонирхолтой болсон гэдэг.

1959 оны 8 дугаар сард УЦСЕГ-ын өмчийн хэлтэст төлөөлөгчөөр томилогдож, энэ оноос эхлэн Дээд шүүхийн дэргэдэх хууль цаазын оройн дунд сургуульд орж, 1962 оны хавар "онц" дүнтэй, улаан дипломтой хуульч мэргэжил эзэмшжээ.

Түүнийг Улаанбаатар хотын Цагдан сэргийлэх газрын өмчийн хэлтсийн даргаар дэвшүүлэн томилсон нь гүйцэтгэх эрэн сурвалжлах ажлын нилээд дадлагатай болж, тодорхой амжилт олсон юм.

Жишээ нь, 1959 онд техник импорт нэгдлийн 30 кг победит ашигласан "Ц" нарын бүлэг, 1960 онд улсын их дэлгүүрийн 55 цагийн хулгайн хэрэг, 1961 онд мөн дэлгүүрийн нярав "Н" 17000 төгрөгийн 60 гаруй тонн гурил, 52000 төгрөг дэнсны аргаар ашигласан зэвсэг нууц далд аргатай, зохион байгуулалттай ашиглалын 112-189 бүлэг хэргүүдийг удирдан илрүүлжээ.

Залуу дарга А.Думбурай 1963-1967 онд ДЯЯ-ны Цагдан сэргийлэхийн дээд сургуулиа амжилттай төгсөж ирээд 1967 оноос Улаанбаатар хотын Цагдан сэргийлэх газрын өмчийн хэлтсийн дарга, 1971 оноос ЦСГ-ын Эрүүгийн хэрэг эрэн сурвалжлах хэлтсийн даргаар ажиллаж, нийслэлд гарсан улсын их дэлгүүрийн 55 цагийн хулгай,

Амгалангийн 14 дүгээр дэлгүүрийн манаачийг алж дээрэмдээд галдан шатаасан хэрэг, Музейн алтны хэрэг, 1972 оны насанд хүрээгүй хүүхдүүдийн 35 бүлэг хэргийг илрүүлж байсныг дурдахад таатай байна.

А.Думбурай гуай 1950 онд оргодол Дамбий, 1956 онд оргодол С.Цэнд, 1967 онд оргодол ялтан М.Жутмаан, 1968 онд оргодол ялтан Бумцэнд, 1969 онд оргодол ялтан Т.Володой нарыг олон түмний хүчинд түшиглэн баривчлах ажлыг зөв арга тактикаар зохион байгуулж байсан нь түүний нэр төрийг ихэд дээшлүүлсэн юм.

Түүнийг 1974 онд Сайд нарын Зөвлөлийн Хэрэг эрхлэх газарт Сайд нарын Зөвлөлийн дарга Ж.Батмөнхийн референтээр дэвшүүлэн томилж байв.

Референтээр 3 жил гаруй ажиллахдаа Сайд нарын Зөвлөлийн даргын эрх хэмжээний НАХЯ, шүүх, прокурор зэрэг хуулийн бүх байгууллага, ГЯЯ-ыг хариуцаж 80-100 гаруй асуудлыг боловсруулан шийдвэрлүүлж, Сайд нарын Зөвлөлийн Хэрэг эрхлэх газрын тэргүүний референт болж хүндэт дэвтэрт нь анх удаа бичигдэн 1 номерын гэрчилгээг авч байж.

Түүнийг Намын Төв Хорооны Улс төрийн товчооны шийдвэрээр Улсын цагдан сэргийлэх ерөнхий газрын нэгдүгээр орлогч даргаар томилж, Сайд нарын Зөвлөлийн 102 дугаар тогтоолоор Монгол Улсын генерал цол шагнасан байна.

Ингэж Цагдан сэргийлэх байгууллагын хэв журам сахиулах албыг хариуцаж ажиллах хугацаандаа олон чухал арга хэмжээнүүд удирдан хэрэгжүүлсний дотор Цагдан сэргийлэх байгууллагад урьдчилан сэргийлэх албыг зохион байгуулж журам, зааврыг нь боловсруулан мөрдүүлж, нийслэл хотод квадратын системээр хэв журам сахиулах ажлыг эхлэн зохион байгуулсан нь улс орны эрүүгийн нөхцөл байдлыг зөөлрүүлэхэд ихээхэн нөлөөлсөн юм.

Түүнийг 1979 оны 6 дугаар сард улс төрийн товчооны хурлаас НАХЯ-ны нэгдүгээр орлогч сайд,

УЦСЕГ-ын даргаар томилогдон байна.

Генерал А.Думбурай Монголын цагдааг ийнхүү удирдах болсон нь түүнээс ихээхэн хариуцлага, өндөр мэдлэг, мэргэшлийг шаардсан нь дамжиггүй. Тэрээр энэ ажилдаа мэдлэг чадвараа дайчлан зүтгэж, төрөл мэргэжлийн албадын чиглэлээр олон чухал арга хэмжээ авсан нь Цагдан сэргийлэх байгууллагын бүтэц, зохион байгуулалт, хүч чадал, үйл ажиллагаа нь боловсронгуй болгоход үнэтэй хувь нэмэр оруулсан юм.

Тэрээр хэв журам хамгаалахад Дотоодын цэргийн хүчийг ашиглах, Монголын иргэдийг паспортжуулах, мөрдөн байцаах албыг райончлон иргэдэд ойртуулах, өмчийн албыг өргөтгөх, төв, хөдөөд хүч нэмэгдүүлэх, ой хээрийн түймрийг эсэргүүцэх агаарын харуулыг Гал түймэртэй тэмцэх албатай нэгтгэх, тэр албыг хүч хэрэгслээр зузаатгаж эрх, үүргийг нь өргөтгөх, зохион зааварлах, дүн шинжилгээ, мэдээллийг хариуцсан штабыг байгуулах, Хүүхдийн гэмт хэрэг, зөрчилтэй тэмцэх албыг бие даасан хэцүү хүүхэдтэй ажиллах төв байгуулах, Ерөөд хөдөлмөр хууүүлжлийн тусгай сургууль байгуулж, төв, хөдөөд эрүүлжүүлэх байрыг өргөтгөх, Замын цагдааг бэхжүүлэх, Нийслэлийн дүүргүүдийн цагдан сэргийлэх хэлтсүүдийн байрыг барихаар зэрэг цогц асуудлуудыг иж бүрэн шийдвэрлэхэд ихээхэн зүтгэл бүтээл гаргасан нь түүнийг цагдаагийн авьяаслаг зохион байгуулагч болсныг гэрчилж байгаа юм.

Тэрээр 1980 онд Намын Төв Хороонд асуудал боловсруулан оруулж Цагдан сэргийлэх байгууллагаас гэмт хэрэгтэй тэмцэх, урьдчилан сэргийлэх ажлыг нь мэргэшүүлэн төрөлжүүлэх чиглэл өгч, 60-аас дээш орон тоотой анги, салбар улс төрийн орлогчтой болгох, нам, эвлэлийн илгээлтээр боловсон хүчнийг хангах, эрүүл жижүүрийг хөнгөлөлттэй хооллоор хангах, 300 аялын орон сууц олгох зэрэг олон чухал арга хэмжээг авахуулсан юм.

Хэв журам сахиулах 12 төв буй болгон удирдсанаар урьдчилан сэргийлэх ажил нилээд жигдэрсэн юм. Энэ бүхэн нь цагдан сэргийлэх байгууллагын ажлыг бүхэлд нь сайжруулах, ялангуяа гэмт хэргийн илрүүлэлтийг 80-97 хувь хүргэхэд түүнийг гавъяа зүтгэл ихээхэн нөлөөлсөн юм.

Гэвч 1983-1984 оны үед улс орны нийгэм, эдийн засгийн болон эрх зүйн хоцрогдлоос болж эрүүгийн нөхцөл байдал нилээд хүндэрч гэмт хэргийн тоо өсөж, илрүүлэлт буурах хандлага гарсан.

Гэтэл түүнийг МАХН-ын хянан шалгах хороо тухайн үед буруу дүгнэлт хийж, хуулийн байгууллага, ялангуяа цагдан сэргийлэхийн ажил суларснаас болсон гэж үзэж үндэслэлгүй тогтоол гаргуулж, цагдаа, хуулийн байгууллагын зарим ажилтныг элдвээр өөчлөн хэлмэгдүүлж байсан түүхэн үеийг гэтлэн давахад ч тууштай ноён нуруутай хүний хувьд чамгүй үүрэг гүйцэтгэснийг цагдаагийн олон түмэн мэднэ.

1984 онд тэрээр НАХЯ-ны 8 дугаар хэлтэст түүхийн тасгийн даргаар томилогдон түүх судалгааны ажилдаа шамдан орж, олон бүтээл туурвисан юм.

Судалгааны ажил хийж, хэд хэдэн ном товхимол бичиж, "1932 оны бослогын тухай", "Дотоод яам ба Чойбалсан", "Жанжин Дэмидийн тухай", "Нууц хуйвалдаан, завхарал болсон нь", "Тив лам Жамъянтав", "Хутагт Жамсранжавын тухай", "Тэд бидний хараанаас мултрахгүй", "Улс орны аюулгүй байдлыг хамгаалах үйлсэд", "Даалгавар биелүүлж явсан он жилүүд" зэрэг 10 гаруй ном бичиж хэвлүүлсэн байна.

1930-1940-өөд оны хэлмэгдүүлэлтийг цагаатгах ажлыг үргэлжлүүлэн хийж, бусад ажилтны хамтаар "Онц бүрэн эрхт комисс"-ын 25000 гаруй болон Лхүмбийн хэргийн 30 гаруй хүний асуудлуудыг шалгаж цагаатгуулах зэрэг нийт 22000 гаруй хүний хэргийг цагаатгах ажилд оролцож буяны ажил, үйл хэрэг бүтээсэн байна.

Тухайн үед "Онц бүрэн эрхт комисс" гэдэг нь ямар ч нотолгоогүй хилс хэрэгт олон тооны хүмүүсийг

хэлмэгдүүлж олон хүнийг өнчрүүлсэн, сэтгэл зүрхийг шимшрүүлсэн хар дайны сүүдэр байсныг илчилж өгөхөд ихээхэн үүрэг гүйцэтгэсэн юм.

Тэрээр 1993 онд цагдаагийн ахмадуудын саналаар Цагдаагийн ерөнхий газрын ахмадын хорооны даргаар сонгогдон цагдаагийн ахмад туршлагатай удирдах ажилтны хувьд тэдний эрх ашгийг хамгаалах, ахмад залуу үеийн холбоог бэхжүүлэх зэргээр цагдаагийн байгууллагын үйл ажиллагаанд туслахад ихээхэн анхаарч ажиллаж байсан юм.

Тэрээр жил бүр 80-аас дээш настантай бэлэгтэйгээр золгодог, цагаан сар, цагдаагийн баяр, ахмадын өдрөөр цагдаагийн анги, салбарууд ахмад настнаа хүлээн авч бэлэг, зоог барих, уулзалт ярилцлага зохиох, сэтгэмж олгох зэргээр хүндэтгэл үзүүлдэг болсон нь ахмадуудын талархлыг зүй ёсоор хүлээсэн юм.

Туршлагатай ахмад ажилтнуудаас илрээгүй буюу маргаантай зарим хэргийн материал уншиж, зөвлөгөө өгөх, цагдаагийн түүхэн сургажлийн номууд хийж зэргээр олон чухал ажил зохиосон нь залуу үеийн талархлыг хүлээсэн юм.

Мөн цагдаагийн түүхэн замналын музейг байгуулан ажиллуулах, цагдаагийн ажилтны формын хувцсыг Ахмадын хорооны Уран буурал хоршоогоор оёулах.

Зарим ахмадуудын хүчээр албан байгууллагын манаа, жижүүр, алтны хамгаалалтад гэрээгээр ажиллуулсан нь ахмад настанг ажлын байраар хангах, амьдралд нь туслах, ахмадын хороог санхүүжүүлэх олон талын ач холбогдолтой үйл ажиллагаа болсоор ирсэн юм.

Энэ эгэл даруу, авьяаслаг, ажилсаг хүний ажиллаж ирсэн түүхэн замналыг эргэн сөхөхөд түүний өөрийгөө байнга өсгөж сурч, боловсорч, түүний дагуу ажил албаандаа бүтээлчээр хандаж, цагдаагийн ажил амьдралын төлөө бүхий л зүйлээ зориулж, биеэ дайчилж байсны хүч гэж бахархах сэтгэл өөрийн эрхгүй төрөх ажгуу.

Энэ хүн цагдаагийн хүнд хүчир ажлыг амжуулах, Монголын цагдааг удирдах агуу их ажлын зэрэгцээ "Цагдан сэргийлэхийн захиргааны үйл ажиллагаа", "Цагдан сэргийлэх байгууллагын гүйцэтгэх ажил зохиох үндсүүд", "Иргэний паспорт", "Гэмт хэрэгтэй тэмцэх гол чиглэл нь урьдчилан сэргийлэх явдал", "Цагдан сэргийлэх байгууллагын эрх зүйн актын эмхэтгэл", "Цагдан сэргийлэх байгууллагын түүхэн замнал", "Монгол төрийн цагдаагийн уламжлал, түүхэн хөгжилт" зэрэг арав гаруй номыг өөрийн биеэр бичсэн нь цагдаагийн ажилтнууд, Цагдаагийн академи, дамжааны сонсогчид, албан хаагчдад гарын авлага болсоор байна.

Тэрээр өөрийн мэдлэг чадвараа ашиглан хууль, эрх зүйн хөгжилд бага ч гэсэн нэмэр болох гэж зүтгэн Монгол Улсын олон хууль тогтоомж бүтээхэд их хувь нэмэр оруулж, улмаар Цагдан сэргийлэх байгууллагын урьдчилан сэргийлэх ажлын болон гүйцэтгэх ажлын тухай заавар, Эрэн сурвалжлах ажлын заавар, Улсын прокурорын хяналтын хууль, Монгол улсын иргэний паспорт бүртгэлтийн дүрэм, Гадаадад зорчих ба гадаадын иргэдийн эрх, үүргийн тухай заавар, Монгол улсын нууцын тухай зэрэг олон дүрэм, заавруудыг боловсруулан мөрдүүлж "Гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх хууль"-ийг гардан, биечлэн бүтээлцсэн их бичгийн номч мэргэн ухаантай юм.

Түүний ийнхүү хөдөлмөрлөж, амьдарч ирсэн хөдөлмөрийг яам, командлал, нам, улс, олон түмэн өндөр үнэлж Байлдааны медаль, Алтан гадас одон, Цэргийн гавьяаны одон, Байлдааны гавьяаны улаан тугийн одонгоор 2 удаа, Сүхбаатарын одон болон ойн медалиудаар шагнасан юм.

Тэрээр цагдаад ажиллахын зэрэгцээ төрийн болон төрийн бус олон байгууллагын шагналыг хүртсэний дотор ЗХУ-ын онц сэргийлэгч, ЗХУ-ын ДЯ-ны гавьяат ажилтан, НХЖХ-ын төлөө медаль, Найрамдал бэхжүүлэхийн төлөө, Улаан армийн 60 жилийн ойн медалиудаар, Куб улсын

хүндэт медаль болон Хууль зүйн яамны хүндэт ажилтан, Цагдаагийн хүндэт тэмдгээр тус тус шагнуулж байсан юм.

Ахмад зүтгэлтэн генерал А.Думбурай МАХН, МХЗЭ, МЗНН, МБТСН, МСХ-ны сонгуульт үүргийг хүлээж, БНМАУ-ын Ардын Их Хурлын гишүүнээр ЗХУ-д сургууль төгсөгчдийн Монголын холбооны зөвлөлийн гишүүнээр тус тус сонгогдож байв.

Ийнхүү Цагдаагийн байгууллагын болон цагдаагийн ахмад олон үеийн албан хаагчдын дотор ажил үйлсээрээ мөнхрөн үлдсэн авъяаслаг зохион байгуулагч, төр, нийгмийн зүтгэлтэн, их бичгийн хүн генерал А.Думбурайн түүхэн гавъяа, их бүтээлийн тухай өгүүлэхэд ийм байна.

Генерал А.Думбурай нь ийнхүү ажил үйлсээрээ Монголын цагдаагийн түүхэнд мөнхрөн үлдсэн цагдаагийн гавьяат зүтгэлтэн юм.

Л.Билгээ
/ЦЕГ-ын ажилтан, Чингис хааны олон улсын академийн академич, профессор, Цагдаагийн хурандаа/

ШИНЭ НОМ

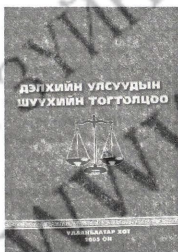

Хууль зүй, дотоод хэргийн яам, Хууль зүйн үндэсний төв, Монгол Улсын Төрийн албаны зөвлөл хамтран "Төрийн албаны стандарт: Эрх зүйн баримт бичгийн эмхтгэл"-ийг эрхлэн гаргалаа.

Төрийн албаны удирдлага, зохион байгуулалт, төрийн албан хаагчийг шилж сонгох, төрийн албыг бүрдүүлэх үйл ажиллагаа, төрийн албаны удирдах ажилтныг шилж сонгох ажиллагаа, төрийн албан хаагчийн цалин хөлс, нийгмийн баталгаа, төрийн албан хаагчийн эрх, үүрэг, сахилга, ёс зүйн хэм хэмжээ, төрийн албан хаагчтай холбогдсон маргааныг хянан шийдвэрлэх үйл ажиллагаа зэрэг зургаан бүлгээр хууль, Улсын Их Хурлын тогтоол, Засгийн газрын тогтоол, Төрийн албаны салбар зөвлөлийн тогтоол, Дээд шүүхийн тогтоолуудыг уг номд эмхтгэн оруулжээ. Худалдах үнэ 6000 төгрөг.

Хууль зүйн үндэсний төвөөс Иргэдэд зориулсан гарын авлага болох "Хууль зүйн асуулт, хариулт" номыг цувралаар эрхлэн гаргалаа. Хууль зүйн үндэсний төвийн Клиник сургалтын төвөөс 2004 оны 9 дүгээр сараас хойш иргэдэд өгсөн хууль зүйн зөвлөгөөг асуулт, хариулт хэлбэрээр гарын авлага болгон эмхтгэжээ. Уг гарын авлагад үл хөдлөх эд хөрөнгө, гэрээний үүрэг, хөдөлмөрийн гэрээ, тэтгэвэр, тэтгэмж тогтоолгох, үндэслэлгүйгээр ажлаас халах зэрэг чиглэлээр нийт 70 асуулт, хариулт багтсан байна.

Худалдах үнэ 2000 төгрөг.

МУИС-ийн Харьцуулсан эрх зүй, Олон улсын эрх зүй судалгааны төв, Шинжлэх ухааны академи, Хууль зүйн үндэсний төв хамтран "Дэлхийн улсуудын шүүхийн тогтолцоо" номыг эрхлэн гаргалаа. Энэ номд нийт 105 орны шүүхийн тогтолцоог багтаасан байна.

Худалдах үнэ 5000 төгрөг.

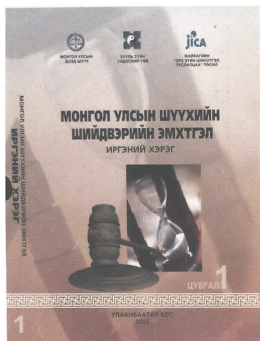
Хууль зүйн үндэсний төвөөс Иргэдэд зориулсан гарын авлага болох "Хууль зүйн 400 асуулт, хариулт" номын цуврал №2 гарлаа. Уг гарын авлагыг Нийслэлийн Баянзүрх дүүргийн шүүгч Ж.Сүрэнжав мөрдөн байцаагч, өмгөөлөл, шүүхийн практикт тохиолдсон нийтлэг баримтад тулгуурлан гаргажээ.

Худалдах үнэ 3000 төгрөг.

Та эдгээр номыг энд дурдсан үнээр нь Хууль зүйн үндэсний төв болон бусад номын худалдааны цэгээс худалдан аваарай. Үүнтэй холбоотой мэдээллийг 322094, 315789 дугаарын утсаар авч болно

ШИНЭ НОМ

Монгол Улсын Дээд шүүх, Жууль зүйн үндэсний төв, “Жайка”-ийн “Эрх зүйн шинэтгэл, туслалцаа” төсөл хамтран хэрэгжүүлж байгаа “Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэл” төслийн багаас “Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэл” (Иргэний хэрэг) цувралын эхний ботийг эрхлэн гаргалаа. “Монгол Улсын шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэл” цувралын I ботийн номын өдөрлөг 2005 оны 9 дүгээр сарын 28-ны өдөр Жууль зүй үндэсний төвийн байранд боллоо.

Энэ эмхтгэл нь иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэрийг хэргийн төрлөөр нь анх удаа эмхтгэн хэвлэж байгаагаараа ач холбогдолтой юм. Уг эмхтгэлд зээл, зээлийн гэрээ, хувьцаа, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаа, нотариатын үйлдэл, арбитрын шийдвэртэй холбоотой анхан шатны шүүхийн шийдвэр 5, давж заалдах шатны шүүхийн магадлал 35, хяналтын шатны шүүхийн тогтоол 45, нийт 92 шийдвэр орсон байна.

Шүүхийн шийдвэрийг ил тод, нээлттэй хэвлэн гаргаж байгаа нь шүүхийн шийдвэр өөрөө онол, практик судлалын эргэлтэд орж, шүүгч, өмгөөлөгч, хуульч, судлаач, эрдэмтэд, багш, оюутны “гарын авлага”, мөн шүүхийн практик танин мэдэх, судлах өргөн боломж нээгдэж байгаа юм.

Шүүхийн шийдвэрийг хэвлэн нийтлэхдээ төр, байгууллага, хувь хүний нууц, бусдын хууль ёсны эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалах үүднээс шийдвэрт зохих нууцлал хийжээ. Тухайлбал, нэхэмжлэгч, хариуцагч, гэрч, итгэмжлэгдсэн төлөөлөгчийн нэр, хаяг зэргийг нууцлалсан байна.

Харин ажил үүргийн хувьд шүүх хуралдаанд оролцож байгаа шүүгч, өмгөөлөгч, прокурор, шийдвэр гүйцэтгэгч, иргэдийн төлөөлөгч, захиргааны албан хаагчийн нэрийг хэвээр нь гаргасан байна.

Төслийн багаас “Иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэрийн эмхтгэл”-ийн II, III дахь ботийг 2005 оны 12 дугаар сар, 2006 оны 2 дугаар сард тус тус эрхлэн гаргах бөгөөд төслийн зорилго нь шүүхийн шийдвэрийг нийтийн хүртээл болгох замаар шүүхийн ил тод, нээлттэй байдал болон эрх зүйн онол, шүүхийн практик (шийдвэр) судлалыг хослуулан хөгжүүлэх явдлыг дэмжихэд чиглэж байгаа аж.

Худалдах үнэ 6500 төгрөг

